T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COSO İÇ KONTROL MODELİNİN İŞLETMEDEKİ HATA VE HİLENİN ÖNLENMESİNDEKİ ROLÜ: ELAZIĞ İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**

Doç Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ **Bahar NERGİZ BULAK**

MALATYA-2025

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
MUHASEBE-FİNANSMAN BİLİM DALI

COSO İÇ KONTROL MODELİNİN İŞLETMEDEKİ HATA VE HİLENİN ÖNLEMESİNDEKİ ROLÜ: ELAZIĞ İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
BAHAR NERGİZ BULAK

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHMET FETHİ DURMUŞ

MALATYA-2025

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ'un danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **"COSO İç Kontrol Modelinin İşletmedeki Hata ve Hilenin Önlemesindeki Rolü: Elazığ İmalat Sektöründe Bir Araştırma"** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Bahar NERGİZ BULAK

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Elazığ ilinin imalat sektöründe faaliyet gösteren üretim işletmelerinin iç kontrol sisteminin hata ve hileyi önlemesi üzerindeki yöneticilerin algı, tutum ve davranışlarını incelemek amacıyla yüz yüze anket tekniğiyle yapılmıştır.

Öncelikle akademik kariyer yapmama yardımcı olan ve bu çalışmayı bitirebilmemde beni dirayetli kılan esirgeyen ve bağışlayan yüce Rabbime şükrederim. Akademik hayata adım attığımdan beri desteğini hiç esirgemeyen sayın Prof. Dr. Kenan PEKER hocama teşekkür ediyorum. Çalışmanın konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar her aşamadaki rehberliği ve değerli katkıları için tez danışmanım sayın Doç. Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ hocama teşekkürlerimi sunarım. Doktoraya başladığım süreç içerisinde ilk tez danışmanım dâr-ı bekaya irtihal eden sayın Prof. Dr. Fikret OTLU hocamı minnetle yad eder, ailesine, öğrencilerine ve çalışma arkadaşlarına baş sağlığı dilerim. Tüm okul hayatım boyunca bütün maddi ve manevi desteğiyle yanımda olan ve destekleyen dâr-ı bekaya irtihal eden BABAMA ve kıymetli anneme teşekkür ederim.

Ayrıca, maddi ve manevi destekleriyle daima yanımda olan kıymetli eşim Selman BULAK'a, kardeşlerime, dostlarıma sabır ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

ÖZET

Günümüzde işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlaması ve rekabet ortamında avantaj elde edebilmesi, yalnızca finansal verilerin oluşturulmasıyla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bu verilerin doğruluğunun denetlenmesi ve karar süreçlerinde etkin şekilde kullanılmasını da gerektirmektedir. Bu bağlamda muhasebe organizasyonunun işlevsel olarak yapılandırılması; görevlerin net biçimde belirlenmesi, bölümlerin birbirleriyle koordineli çalışması ve bilgi akışının sağlıklı yürütülmesi açısından büyük önem taşır. İç kontrol sistemi, işletmelerin faaliyetlerini kesintisiz bir şekilde devam ettirebilmesi ve belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için oluşturulması gereken bir yapıdır. Etkili bir iç kontrol sistemi sayesinde, işletmenin varlıkları güvence altına alınır, kaynaklar etkin ve verimli biçimde kullanılır, muhasebe verilerinin ve mali tabloların doğruluğu sağlanır, ayrıca hile ve usulsüzlük riskleri en aza indirilir. Çalışmada etkin iç kontrol sisteminin gereklilikleri açıklanmış ve bunun hileyi önleme ve tespit etme konusundaki rolü vurgulanmıştır.

Çalışmanın amacı, Elazığ ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren üretim işletmelerinde COSO iç kontrol modelinin hata ve hilelerin önlenmesinde oynadığı rolü incelemektir. Bu işletmelerin iç kontrol sisteminde hata ve hilelerini önlemeye yönelik yeterli düzeyde kurulup kurulmadığını açığa kavuşturmak ve belirlenen iç kontrol eksikliklerinin nasıl giderileceğine dair değerlendirme ve önerilerde bulunmak için yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: İç Kontrol, COSO İç Kontrol Modeli, Hata ve Hileyi Önleme

ABSTRACT

Today, ensuring the sustainability of businesses and gaining advantage in the competitive environment is not limited to the creation of financial data alone; it also requires checking the accuracy of this data and using it effectively in decision-making processes. In this context, the functional structuring of the accounting organization is of great importance in terms of; clear determination of tasks, coordinating the work of the departments with each other and ensuring the healthy flow of information. Internal control system is a system that must be established to ensure that the activities of the enterprises are not disrupted and to achieve the determined goals. With an effective internal control system, the protection of the assets of the enterprises and their effective and efficient use, ensuring the reliability of accounting information, ensuring the reliability of financial statements, reducing the risk of fraud and corruption in enterprises are ensured. In the study, the requirements of an effective internal control system are explained and its use in fraud prevention and detection is explained.

The aim of this study is to examine the role of the COSO internal control model in preventing errors and frauds in enterprises operating in the manufacturing sector in Elazığ Province. It was conducted to determine whether the internal control system of these companies was established at a sufficient level to prevent errors and frauds and to make evaluations and recommendations on how to eliminate the identified internal control deficiencies.

Keyword: Internal Control, COSO Internal Control Model, Prevention of Error and Fraud

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM
HATA VE HİLE DENETİMİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COSO MODELİ BİLEŞENLERİNİN HATA VE HİLEYİ ÖNLEMEDEKİ ROLÜ İLE İLGİLİ YÖNETİCİ ALGILARI: ELAZIĞ İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

TABLOLAR LİSTESİ

ŞEKİLLER LİSTESİ

KISALTMALAR LİSTESİ

AAA : Amerikan Muhasebe Birliği

AB : Avrupa Birliği

ACFE : Uluslararası Suistimal İnceleme Uzmanları Derneği

AICPA : Amerikan Kamu Muhasebecileri Birliği

BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

BDS : Bağımsız Denetim Standartları

COBIT : Control Objectives For Information Technology

COCO : Criteria of Control Objectives

COSO : Sponsor Organizasyonlar Komitesi

ESAC : Electronic Systems Assurance and Control

FCPA : Yabancı Yolsuzluk Kanunu

FEI : Amerika Finansal Yöneticiler Enstitüsü

GAAP : Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri

HFR : Hileli Finansal Raporlama

IAASB : Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu

IFAC : Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu

IIA : İç Denetçiler Enstitüsü

IMA : Amerika Yönetim Muhasebesi Enstitüsü

INTOSAI : Uluslararası Sayıştaylar Birliği'nin

ISACA : Information Systems Audit and Control Association

İDKK : İç Denetim Koordinasyon Kurulu

İKS : İç Kontrol Sistemi

KDV : Katma Değer Vergisi

SAS 55	**:** Finansal Tablolar Denetiminde İç Kontrolün Dikkate Alınması
SAS	**:** Denetim Standardı (Statement on Auditing Standards)
SEC	**:** Amerikan Sermaye Piyasası Kurulu
SOX	**:** Sarbanes- Oxley Yasası
SPK	**:** Sermaye Piyasası Kanunu
SYSTEM TRUST	**:** SysTrust
TDK	: Türk Dil Kurumu
TFRS	**:** Türkiye Finansal Raporlama Standardı
TMS8	**:** Türkiye Muhasebe Standardı 8
TTK	**:** Türk Ticaret Kanunu
UDS	**:** Uluslararası Denetim Standartları
UMS 8	**:** Uluslararası Finansal Muhasebe Standartları
Vb.	**:** Ve benzeri

GİRİŞ

Günümüzde teknoloji alanındaki hızlı ilerlemelerin ve küreselleşmenin etkisiyle kurumlar arası rekabet her geçen gün daha da yoğunlaşmaktadır. Bu artan rekabet ortamında, kurumlar kârlılıklarını en üst düzeye çıkarırken maliyetlerini en aza indirerek sürdürülebilir büyümeyi hedeflemektedir. Kurumların bu hedeflere ulaşabilmeleri ve süreçlerini başarıyla yönetebilmeleri ise, etkin bir iç kontrol sistemine sahip olmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, güçlü ve etkili bir iç kontrol mekanizmasıyla faaliyet göstermek, kurumlar için vazgeçilmez bir gereklilik haline gelmiştir.

Hile, kasıtlı şekilde birini kandırarak çıkar sağlamak olarak adlandırılır. Çalışanlar bazı nedenlerle hile yapabilmektedir. Bu nedenlerin başında maddi kazanç gelmektedir. İşletme bünyesinde bireysel olarak hileye yönelen çalışanların, genellikle kendilerini kanıtlama ihtiyacı ya da özel yaşamlarında karşılaştıkları finansal güçlükler nedeniyle bu davranışı sergiledikleri düşünülmektedir. Hile, gerek bireysel gerekse kurumsal düzeyde önemli etkiler doğurabileceğinden, üzerinde dikkatle durulması ve saptandığı anda gerekli müdahalelerle giderilmesi gereken bir husustur. Küreselleşme ile birlikte karmaşıklaşan firma yapıları hilenin önlenmesi ve tespitinde zorluk yaşamaya başlamışlardır. Her gün oldukça fazla işlem yapan firmalar her bir çalışanın eylemlerinin izlenmesinin zor olması, çalışanların hile yapmalarına ve yakalanmamalarına olanak sağlamıştır. Bu durumun önüne geçmek için teknolojinin de gelişmesiyle farklı yöntemler kullanılmaktadır.

Yapılan çalışmalar göstermektedir ki hile riskinin bütünüyle engellenmesi mümkün değildir. Meydana gelen zararı minimuma indirebilmek adına hileye karşı kontrol önlemlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada hile denetimi etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Proaktif bir yaklaşım benimseyerek hilenin meydana gelmeden önüne geçilmesi gerekir. Bu yaklaşım doğrultusunda, hile olasılığı dikkate alınarak önleyici tedbirler alınmaktadır. Çalışmada hile unsurlarının tanımlanmasında "Hile Beşgeni" kullanılmıştır. Hile beşgeninde yer alan alt bileşenler baskı, fırsat, rasyonelleşme, beceri ve kibirdir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın ilk bölümünde, kontrol, iç kontrol sistemi ve COSO İç Kontrol Modeli kavramsal olarak açıklanmıştır. İç kontrol sisteminin amaçlarına, önemine, türlerine, sınırlamalarına ve COSO İç Kontrol Sisteminin bileşenlerine yer verilmiştir. İç kontrol sisteminin etkinliğini ölçen yöntemler ve geliştiren modellerden bahsedilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümde hata ve hilelerin kavramsal çerçevesine, hata ve hilenin nedenlerine ve türelerine değinilmiştir. Kurumlarda hata ve hile kavramlarına ait bulguların olduğu durumlardaki birtakım belirtilerden bahsedilmiştir. Kurumların, hata ve hileleri engellemek amacıyla başvurabileceği pek çok yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlere yer verilmiştir. Son olarak hile denetimi ve aşamaları, rapor süreçleri ele alınarak teorik anlatım yapılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise Elazığ ilinde imalat sektöründe üretim yapan işletmelere bir anket çalışması uygulayarak COSO İç Kontrol Modeli'nin işletmelerdeki hata ve hileyi önlemedeki rolünün tespiti amaçlanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONTROL, İÇ KONTROL SİSTEMİ, COSO MODELİ

1.1. Kontrol Tanımı

Fransızca kökenine sahip olan kontrol kelimesi, sözcük anlamıyla "bir işin hatasız ve yöntemine uygun bir biçimde yapılıp yapılmadığını inceleme" (Türkçe Sözlük, 2003: 777) "yoklama, arama" (Türkçe Sözlük, 2005: 1211) anlamlarını taşımaktadır. Kontrol kelimesi Latince ve Fransızca'daki counter-roll kelimesinin eski hali olan contre-roll kelimesinin kısaltması olup, eski dönem Fransızca'sında contre-role olarak da bilinmekte ve başlangıçtaki kayıtların doğruluğunu onaylamak için kullanılan çoğaltılmış defter (karmaşık defter) kayıtlarını ifade eder (Walter, 1993: 406). Oxford Dictionary sözlüğünde ise "kopya kayıtlarla karşılaştırma yoluyla hesapların gözden geçirilmesi; hakimiyeti altında bulundurma ya da baskı uygulama" anlamlarını taşıdığı belirtilmektedir (Friedrichsen and Burchfield, 1993: 211).

Kontrol, bir işin usulüne uygun ve doğru bir biçimde gerçekleşip gerçekleşmediğini izlemek ve denetlemek olarak tanımlanabilir. Kontrol, kurumsal amaçların gerçekleştirilmesi, hedeflere ulaşılması ve bunlara ulaşılmasına engel olan belirsizlik ve riskleri yönetmek kapsamında uygulanan önlemlerin tümünü kapsar (Aksoy, 2008: 3).

İşletme yönetimindeki beş temel işlevden biri olan kontrol, yönetim faaliyetlerinin gözden geçirilmesidir (Dinçer ve Fidan, 1996: 157). Başka bir açıyla, "işletmenin amaçları doğrultusunda yönetimin belirlediği yöntem ve araçlardır" (Kermit and William, 1986: 207). Yönetimin en temel sorumluluklardan kontrol, faaliyet çıktılarını değerlendirerek diğer işlevlerin neyi, hangi ölçülerde ve nasıl başardığını gösterir. Kontrolün esas amacı, zayıf alanları ve hataları tespit etmek, bunları düzeltmek için gerekli önlemleri almaktır. Bu boyutuyla kontrol, bir ölçme ve değerlendirme işlemi gibidir; yöneticinin işletmedeki tamamlanan ve gerçekleştirilen işleri düzeltme ve değerleme faaliyetidir (Hodgetts, 1999: 240).

Kontrol, uzun bir zaman yönetim faaliyetinin en çok göz ardı edilen ve en zor anlaşılan alanı olmuştur (Dauten and., 1958: 42). İşletme yönetimi alanında yapılan kontrol tanımları;

- Robinson kontrolü 'İşletme Örgütünün Sekiz Temel' unsurundan altıncısı olarak saptamıştır ve 'işletmenin üst düzey yöneticileri ve genel müdürüne işletmenin bugün ve geçmişte neler yaptığı, neler yapabileceği ile ilgili daima, doğru ve hızlı bilgi sunma yollarını kapsayan temel' şeklinde açıklamıştır (Webster, 1925:147).
- Dimock'a göre 'Kontrol, verilen yönetim direktifleri ve beklentilerinin başarı düzeyini saptamak için, belirlenmiş standartlar ve hedefler kapsamında performansın incelenmesidir.' (Marshall, 1945: 218).
- Koontz ve O'Donnell'a göre "işlemlerin planlara uygun şekilde yürütülmesi için hazırlanmış faaliyetleri kapsar. Yani planlanan işlerin hedeflerine ulaşmasını sağlamak için astların faaliyetlerinin ölçülüp ve gereklilik dahilinde düzeltilmesidir"(Koontz and O'Donnell, 1959: 37).

Bugün için tavsiyeleri, sponsor örgütlerden elde ettiği destek ile dünya çapında desteklenen COSO komitesi "İç Kontrol Bütünleşik Çerçeve" adlı raporu yazmadan önce kontrol kavramını detaylı bir şekilde analiz etmiş, bütün kontrol tanımlarını ortak paydada toplayarak bu tanımlardan somut iki çıkarımda bulunmuştur (Cömert ve Uzun, 2007: 4):

- Amaç belirleme,
- Belirlenen amaçlara ulaşmak için faaliyette bulunma.

1.2. İç Kontrol Tanımı

İç kontrol; kurumun belirlediği hedeflere ulaşması, faaliyetlerin etkin, verimli, ekonomik ve düzenlemelere uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi, mali ve mali olmayan bilgilerin güvenilirliğini ve doğruluğunu temin etme konusunda işletmeye katkı sağlar (Bülbül, 2009: 8). İç kontrol bu faaliyetlerin uygulanmasına yönelik makul bir güvence sağlar (Kinney, 2000: 71). Özetle iç kontrol, idarenin hedeflerinin, politikalar ve mevzuat çerçevesinde, faaliyetlerin etkin, verimli ve ekonomik bir biçimde gerçekleştirilmesini, kaynak ve varlıkların korunmasını, muhasebe kayıtlarının eksiksiz ve doğru olarak bir bütün halinde tutulmasını, yönetim bilgisi ve mali bilginin güvenilir şekilde ve zamanında üretimin sağlanmasını garantileyen bir süreçtir (Aksoy, 2008: 4). İç kontrol bütün bu amaçlara ulaşmak ve hedefleri aşmak için bir araçtır; fakat daha geniş şekilde uygulanması, uygulanabilir iç kontrol sistemlerinin tasviri ve değerlendirilmesi daha entegre bir yapıyı zorunlu kılmaktadır (Mary and Frederick, 2000: 64). İç kontrol, bir politikanın uygulanmasını sağlamak veya verimliliği teşvik etmek ya da hile, hata vb.

önlemeye yönelik tasarlanmış bir muhasebe sistemi şeklinde ifade edilmektedir (Princeton University, 2006).

İç kontrol birçok kaynakta birbirinden farklı olarak tanımlanmıştır. En uygun anlamı yüklemek için, dünya uygulamalarını şekillendiren ve yazın üzerinde etkili olan tanımlar, kronolojik bir sıralama içinde aşağıda açıklanmıştır. Bu açıklamalar ışığında COSO kontrol tanımı birkaç değişiklik olsa bile günümüzde herkes tarafından kabul gören tek yaklaşımdır.

1.3. İç Kontrol Sisteminin Gelişme Süreci

Gelişim sürecini dünya ve Türkiye bakımından iki şekilde ele alabiliriz.

1.3.1. Dünyadaki Gelişmeler

Dünya üzerinde "iç kontrol" kavramı hakkındaki ilk detaylı incelemeleri gerçekleştiren AICPA (Amerikan Kamu Muhasebecileri Birliği) kuruluşudur. AICPA 1949'da iç kontrol kavramını tanımlamıştır (Hatunoğlu vd., 2012: 173). İç kontrolle alakalı ilk profesyonel tanımını 1949'da SEC çalışmasında yapmıştır. 1970'li yılların ortalarında Watergate savcısı konuyu öne çıkarmış ve 1977'de Watergate araştırmalarının sonucu olarak "Rüşvetin Önlenmesi ve Yabancı Ülkelerde Yolsuzluk Uygulamaları Kanunu" (Foreign Corrupt Practices Act-FCPA) kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Root, 1998: 67).

1980'li yıllarda küresel ölçekte ekonomik krizler ortaya çıkmış, hatalı ve hileli finansal raporlamalar sonucunda yaşanan maddi kayıplar ve iflaslar ciddi ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Bu ekonomik zorluklar, mali piyasalarda yetkililerin aşırı risk alması ve bu riskleri denetleyebilecek iç kontrol mekanizmalarının ya bulunmaması ya da mevcut sistemlerin yetersiz kalması nedeniyle meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin ardından, ABD'deki muhasebe ve denetim meslek örgütlerinin sponsorluğunda, 1985'de COSO adıyla bilinen Treadway Komisyonu kurulmuştur (Maliye Bakanlığı, 2006: 3). Sponsor olan meslek örgütleri; Uluslararası IIA, AAA, AICPA, IMA ve FEI 'dır. Treadway Komisyonunun adlandırılması, komisyonun ilk başkanı James C. Treadway'in isminden gelmektedir (İbiş ve Çatıkkaş, 2012: 100). COSO, 1992 yılında "İç Kontrol-Bütünleşik Çerçeve" çalışmasını yayınlamıştır. Sonrasında, bu çalışma özel ve kamu

sektörlerinde geniş çapta benimsenmiştir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2013: 11).

Küçük şirketlerin birleşerek geniş ölçekli finansal yapılara ulaşması herhangi birinin iflası durumunda tüm dünyanın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Banka yapılanmalarının kötü olması da krizi tetikleyen bir başka nedendir. Bu krizin devamında U.S. Securities and Exchange Commission, Amerikan Sermaye Piyasası Kurulu (SEC) kurulmuştur.

Bu dönemdeki bir diğer önemli olay New York Borsasına kayıtlı kimya ve ilaç sektöründe döneminin lider şirketlerinden olan McKesson & Robbins ile o dönem en büyük denetim şirketi olan Price Waterhouse'un isminin geçtiği muhasebe skandalıdır. McKesson & Robbins şirketi, kayıtlarında milyonlarca dolarlık hayali stok bulundurmak suretiyle aldatıcı mali tablolar hazırlamıştır (Tüm ve Memiş, 2012: 21). Bu olay ile SEC, şirket yönetimlerinin iç kontrollerine ilişkin bir rehber oluşturma hazırlığına koyulmuş ve 1949'da "İç Kontrol-Koordineli Sistemin Öğeleri, Yönetim ve Bağımsız Mali Müşavirler İçin Önemi" isimli bir rapor yayınlamıştır. İlgili raporda iç kontrol "İşletme mevcut değerlerinin korunması, kayıtların doğruluğunun ve güvenilirliğinin sağlanması, faaliyet verimliliğinin artırılması ve belirlenen yönetim politikalarına uyumun teşvik edilmesi amacıyla geliştirilen organizasyon planları, uyumlu yöntemler ve tedbirlerin bütünü "olarak tanımlanmıştır.

1970'li yılların önemli olaylarından biri ise Watergate skandalıdır. Bu skandalda kamu kaynaklarının yasalara aykırı davranarak rüşvet ve başka yollarla yabancı hükümet yetkililerine gönderildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte yapılan harcamaların bildirilmesini mecbur kılan FCPA-Yabancı Yolsuzluk Kanunu çıkarılmıştır (Ankara Üniversitesi, 2014: 21).

1979 yılında SEC tarafından iç kontrole ilişkin bir düzenleme daha yapılmıştır. SEC 1979 yılında şirket yetkililerince, hisse senetlerine sahip olan bireylere açıklama yapmak için düzenlenen yıllık raporlar içerisinde iç kontrol raporlarının da olmasını şart koşmuştur (Tüm ve Memiş, 2012: 25). Bu yıldan sonra firmalar, özellikle büyük denetim şirketlerinden yardım alarak iç kontrol sistemlerini (İKS) etkinlik ve yeterliliğinin değerlendirilmesine dair yöntem ve kriterler geliştirmeye başlamışlardır (Tüm ve Memiş, 2012: 25).

1988 yılında AICPA, Denetim Standardı Tebliği SAS 55 (Statement on Auditing Standarts)'i yayımlamıştır. Ardından 1995 yılında da SAS 55'i desteklemek amacıyla SAS 78'i yayımlamıştır (Hayal and Hadra, 2006: 41).

2000'li yıllarda dünya çapında iç kontrolün değeri bir kez daha açıkça ortaya koyulmuştur. Finansal raporlama hataları uzun zamandan beri devam etse de, ABD'de denetçiler denetim faaliyetlerini yürütürken hilenin ortaya çıkarılması sorumluluğunu üstlenmekten geri durmuşlardır. Fakat AICPA tarafından yayımlanan SAS 53 ve SAS 99 standartlarıyla değiştirilmiştir. Bu düzenlemelerle denetçilere yeni yükümlülükler getirilmiştir. SAS 99'a göre; "ABD'de muhasebecilerin, finansal tablolardaki hataları, kasti olmayan hatalardan mı yoksa yasadışı eylemler veya yolsuzluklardan mı kaynaklandığını incelemeleri gerekmektedir" ifadesiyle bu durum netleştirilmiştir (Baranowski, 2010: 45- 46).

Avrupa Birliği de mali kontrol ile alakalı çalışmalar yapmış ve sonuç olarak COSO modeline dayalı bir İKS'ni 31.12.2003 tarihinde kabul etmiştir. Aynı şekilde Uluslararası Sayıştaylar Birliği'nin (INTOSAI) 2004 yılında yayımlamış olduğu "Kamu Sektörü İçin İç Kontrol Standartları Kılavuzu" COSO Modeli'ni esas almaktadır (Toroslu, 2014: 49).

2013 yılında COSO gelişen teknoloji, yasaların değişmesi vb. çeşitli nedenlerle güncellenmiştir.

1.3.2. Türkiye'deki Gelişmeler

Dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de iç kontrol uygulamalarını bazı sektörlerde uygulama zorunluluğu mecburi hale gelmiştir. İKS'ne yönelik düzenlemeler, SPK çerçevesinde 1996 yılında Seri:X, No:6 sayılı ''Sermaye Piyasası'nda Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ'' ile başlamıştır. SOX Yasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından, Türkiye'de de 12 Haziran 2006 tarihinde Seri:10, No:22 sayılı ''Sermaye Piyasası'nda Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ'' yayımlanmış ve bu düzenleme ile SOX hükümlerinin uygulamasına geçilmiştir. SPK mevzuatında, bağımsız denetim sürecinde İKS'lerinin değerlendirilmesine ilişkin esaslar, Seri:X, No:22 sayılı tebliğ ile kapsamlı şekilde açıklanmıştır (İbiş ve Çatıkkaş, 2012: 112; Aksoy, 2007: 256).

2005 yılında 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu resmi olarak uygulamaya konulmuştur. Kanunla bankalara iç denetim, iç kontrol ve risk yönetim sistemleri ile ilgili

sorumluluklar getirilmiştir. Bu kanunda; ‘‘bankalar, kontrolünün sağlanması, risklere maruz kalmalarının izlenmesi, faaliyetlerin kapsamı ve koşullara göre uyarlanmış, bütün şubeyi içeren etkin bir iç kontrol, risk yönetimi ve iç denetim sistemi inşa etmek ve yürütmekle sorumludurlar. İç kontrol, risk yönetimi ve iç denetim sistemlerinin kuruluşuna, yeterliliğine, çalışma düzenine, kurulacak departmanlara, yapılacak faaliyetlere, yöneticilerin görev ve yükümlülükleri ile BDDK’ ye sunulacak raporlamaya dair yöntem ve kurallar kurul kararıyla tespit edilir” ifade edilmiştir (İbiş ve Çatıkkaş, 2012: 113).

Türkiye Büyük Millet Meclisi 2003’de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nu kabul etmiştir. Kanun, tüm düzenlemeleriyle beraber 01.01.2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Kanun’a 5436 sayılı Kanun ile bazı hükümlerine ekleme ve değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler ise 24.12.2005 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir).

5018 sayılı Kanun ile ülkemizde kamu mali sisteminde bir dizi kapsamlı değişiklik hayata geçirilmiştir. Bunların ana başlıkları şu şekilde toplanabilir: (www.mevzuat.gov.tr, 09.03.2024)

- Bütçe kapsamı,
- Hesap verme ve mali saydamlık,
- Çok yıllı bütçe uygulaması,
- Tahakkuk bazlı muhasebe,
- Mali istatistikler,
- İKS
- Performans esaslı bütçeleme ve stratejik planlama,
- Dış denetim.

Bu ana başlıklarının her biri kendi bünyesinde kapsamlı olsa da tezin inceleme alanı iç kontrol olduğu için iç kontrol üzerinde durulacaktır.

5018 sayılı Kanun’un 55. ve 67. maddeleri arası kamu idarelerinde İKS’lerinin kurulması ve uygulanması ile ilgili hükümler içermektedir. İlgili hükümler incelendiğinde Türkiye’de kamuda öngörülen İKS’nde de COSO’nun örnek alındığı görülmektedir (www.mevzuat.gov.tr, 09.03.2024).

5018 sayılı Kanun'a dayanarak Maliye Bakanlığı tarafından 2005 yılında İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslar çıkarılmıştır. 9. maddesine göre iç kontrole dair merkezi uyumlaştırma görevi Hazine ve Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. Bakanlık Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği'ni 2007'de Resmi Gazete'de yayımlamıştır. Tebliğde 18 standart 78 genel şart yer almaktadır ve COSO'da öngörülen bileşenlerle birebir benzer özellikler göstermektedir (www.mevzuat.gov.tr, 09.03.2024).

1.4. İç Kontrol Sisteminin Önemi

Günümüz iş dünyasında, stratejik amaçlara ulaşmayı hedefleyen bir işletmenin yönetim kurulu üyeleri ve yöneticileri, uzun vadeli başarıyı sağlamak için şirket bünyesinde belirli yapıları kurmalıdır. Bu yapılar arasında etkin bir organizasyon yapısı ve insan kaynakları, İKS, bağımsız denetim, iç denetim, teknolojik alt yapı gibi unsurlar sayılabilir. Bahsedilen unsurlar, etkin bir kurumsal yapı için kaçınılmaz ve sabit faktörler olarak öne çıkmaktadır (Gürer, 2012: 67). İç kontrol, bütün bir organizasyonu ilgilendirir.

İşletmelerde sağlam bir İKS güven anlayışının temelidir (Doyrangöl, 2002: 1). İşletmelerde üst düzey yöneticilerin iç faaliyetler hakkında direkt bilgi edinme imkanları daralmaktadır. Bu nedenle; hile ve usulsüzlükleri önleyecek, etkinlik ve verimliliği yükseltecek, doğru ve güvenilir raporlamayı mümkün kılacak, işletmenin yapısına ve ölçeğine uygun, etkili ve sürekli geliştirilebilen bir İKS'nin bulunması ve bu sistemin uygulanması büyük önem taşımaktadır (Aktaş, 2019: 63).

Etkin bir İKS, belirlenen bir büyüklüğe ulaşmış işletmeler tarafından önemli bir değere sahiptir. Büyüme faaliyeti işletmede faaliyetlerin etkin bir biçimde kontrol edilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. İKS, rasyonel biçimde yapılandırılmış muhasebe sisteminde oluşabilecek hatalı ve hileli işlemlerin engellenmesi ya da bu işlemlerin olma ihtimallerine karşın alınması gereken tedbirlerdir (Aksoy, 2005: 139).

İKS, yönetimin bir unsuru olarak, hem bir yönetim aracı hem de bir denetim fonksiyonu niteliğindedir. İşletmenin diğer faaliyetlerinde ayrı tutulmamalıdır. Tek bir amaca, eylem ya da olaya odaklanmayıp, kurum içi çalışmalarda etkin bir eylem zinciridir. Bu eylemler kurumun yürüttüğü çalışmalarla devamlılık göstermektedir (Akyel, 2010: 95). Güçlü bir İKS, yöneticilerin süreci iyi planlama, doğru yönetme ve etkili şekilde uygulama yeteneğine göre gelişir.

İşletmede sadece muhasebe departmanı çalışanlarına özgü değil işletmenin bütün çalışan personelinin benimsemesi, kavraması ve yerine getirmesi gereken sorumlulukların farkında olması ile İKS anlam kazanacaktır (Yılancı, 2006: 13). Ayrıca artık yalnızca bağımsız denetçiler tarafından finansal denetim amacıyla kullanılan bir yapı olmaktan çıkmış, işletme yöneticileri ve üst yönetim için yararlı ve etkili bir mekanizma haline gelmiştir.

Yeni oluşturulacak iş süreçlerinin etkin ve etkili bir İKS'yle beraber oluşturulması, var olan iş süreçlerinin ise İKS ile entegrasyonunun sağlanması, süreçlerdeki risklerin daima analiz edilmesi ve bu bağlamda iş süreçlerinin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir (Marathamuthu and., 2014: 2685-2694).

Etkin çalışmayan bir İKS'nde hile yapmak zor değildir. Zaten hileli işlemlere yönelenler İKS'ni etkisiz hale getireceklerine inanıp eylemde bulunmaktadırlar. Etkin İKS ile hedeflenen, her koşulda sorumluluk alanlarının ayrıştırılması ve bölümlerin karşılıklı kontrol mekanizmasının sağlanmasıdır. Araştırmalar sonucu elde edilen veriler, hilelerin %59'nun etkili bir İKS ile tespit edildiğini göstermektedir (Baydarol, 2007: 19-20).

1.5. İç Kontrol Sisteminin Kapsamı

İç kontrol, AICPA işletmelerin mevcut sistemlerini değiştirmeden belirli noktalarda düzenlemeler yaparak finansal verilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak, çıktıları daha verimli hale getirmek, standartlara göre saptanmış eylemlere personelleri yönlendirmek için uygulamaya koyulan bütünleşik bir sistemdir. Bu sistem ile birlikte dijitalleşmeye yönelen ve istikrarlı bir büyüme grafiği çizen işletmeler bünyesindeki süreçleri kontrol ederek mali kayıpları rahatlıkla önleyebilmişlerdir. Büyük ölçekli işletmelerde üst yöneticilerin sorumluluğundaki departman sayısı çok olduğu için tüm departmanları aynı çatı altında toplayarak her şeyi gözlemleyebilmek kritik bir öneme sahiptir. AICPA bu tanımı daha sonra revize ederek iç kontrolü iki bileşene bölmüştür (Chorafas, 2001: 51-52).

1.5.1. Yönetsel Kontrol

Şirket yönetiminin belirlediği prosedürlerin çalışanlar tarafından izlenmesini sağlayan kontrollerdir. Yönetsel kontroller çerçevesinde yönetim politikalarına uyum,

ekonomik kayıplara sebep olan risklerin önlenmesi, amaç ve hedeflere ulaşılması için gerekli faaliyet ve muhasebe kayıtlarına dolaylı şekilde bağlı olan yönetim stratejilerini içermektedir (Güney, 2008: 14; Akçakanat, 2011: 60).

Etkin bir İKS'nin inşa edilmesinde ve devreye alınmasında yönetimin sunacağı birtakım faktörler yer almaktadır. Bu faktörler (Güredin, 2010: 168-169):

*****Doğru ve güvenilir bilgi üretilmesi,

*Kurum varlıklarının ve kayıtlarının korunması,

*Etkinlik ve verimliliğin sağlanması,

*Politika ve prosedürlere uygunluktur.

1.5.2. Muhasebe Kontrolü

Muhasebe kontrollerinin alanı; "Yetkilendirme ve onaylama, kayıt altına alma, raporlarının sunulması gibi sorumluluklar ile korunmasına yönelik olarak varlıklar üzerindeki fiziki denetimlerin düzenli olarak yapılması gibi faaliyetlerin sürekli hale getirilmesine yönelik iç kontrol süreçlerinden" meydana gelmektedir (Ersoy, 2019: 38).

Muhasebe kontrolü; örgütün planını, varlıkların korunmasını ve finansal kayıtların güvenilirliği ile ilgili yordam ve kayıtların bütünüdür (Güredin, 2014, akt. Durmuş ve Meriç, 2020: 219). Muhasebe kontrollerinin verimli bir şekilde iç kontrole fayda sağlaması için başlıca amaçları şunlardır (Chen and Lee, 1992: 23):

1.Muhasebe kayıtlarında hatalı işlem yapılması nedeniyle zararların veya kasıtlı işlemlerin kaydedilmesindeki hatalara karşı varlıkların korunması,

2.Finansal verilerin güvenilir olmasını sağlamak amacıyla dış raporlama yapılması,

3.Fonksiyonlara göre sorumlulukların doğru biçimde ayrılmasını sağlayacak bir yapılanma planı yapılması,

4.Varlıkları, borçları, kazançları ve harcamaları doğru şekilde kontrol etmek için yeterli kayıt ve yetkilendirme sistemi kurulmasıdır.

Muhasebe kontrolü ve yönetim kontrolü arasındaki ayrımı net bir şekilde belirlemek kolay değildir. Bu sebeple "iç kontrol" kavramı, muhasebe kontrolü terimiyle de ifade edilmektedir. Muhasebe kontrolü, işletme planı, finansal kayıtların güvenilirliği ve varlıkların korunması ile direkt ilgili tüm yöntem ve kayıtları içerir (Güredin, 2000:

166). Finansal tablolara doğrudan etki eden muhasebe kontrolleri denetçinin iç kontrol yapısını analiz etmesiyle araştırma aşamasına geçer.

Muhasebe kontrolü; finansal kayıtların güvenilirliği, varlıkların korunması ve kıymet hareketlerine ilişkin prosedür ve belgeleri kapsar: (Chen and Lee, 1992: 23)

***Varlıkların Korunması;** oluşan değer hareketlerinin muhasebe kayıtlarına kaydedilmesi sırasında bilerek ya da bilmeyerek oluşan kayıplara karşılık önlem alınmasını gerektirir. Kurumda kazanılan değerlerin kayıtlara aktarılması sırasında bilerek ya da bilmeyerek birtakım yanlışların olması ihtimaline karşın bazı tedbirler alınmalıdır. Kasıtlı yapılan yanlışlar hileler olarak tanımlanır. Kasıtlı olmayan yanlışlıklar ise hata olarak tanımlanır. Kurumun aldığı önlemler sayesinde hata ve hileler muhasebe kontrolleri ile önlenebilir.

***Finansal Kayıtların Güvenilirliği;** muhasebe kontrolü sayesinde finansal verilerin güvenilirliği, hem işletme içindeki hem de dış paydaşlara yönelik raporlamaların doğruluğuyla ölçülebilir. Kurum dışındaki ilişkili kişiler açısından da önem taşır. Bu raporların güvenilirliği, hesap verilebilirliğini de göstermektedir.

***Kıymet Hareketleri;** dış paydaşlar arasında olan mal ve hizmet değişimleri ile işletmedeki harcamalarını ortaya koyar. Kıymet hareketlerinin yetki devri, yöneticiler tarafından yetki önceliğine göre çalışanlar arasında yukarıdan aşağıya doğru devredilir. Kıymet hareketlerinin yürütülmesi kurum içindeki ve dışındaki taraflar arasında tüm alım satımları içermektedir.

1.6. İç Kontrol ile İlgili Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler

İç kontrol konusunda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde pek çok kurumun uyguladığı belirli düzenlemeler vardır. Bu düzenlemeler kapsamında organizasyonların iç kontrollerini nasıl kurabilecekleri ve riskleri nasıl yönetecekleri konusunda detaylara yer verilmiştir.

1.6.1. Uluslararası Düzenlemeler

Uluslararası düzenlemeler COSO, AICPA, IIA, SOX, GAAP, SEC, IFAC, INTOSAI ve IAASB tarafından yapılmıştır.

1.6.1.1. COSO Modeli

1980'lerin ortalarında ABD'de halka açık firmalarda hileli finansal raporlama olaylarının çoğalması ve medyanın bu durumdan rahatsızlık duymasıyla, 1985'te Hileli Finansal Raporlama Ulusal Komisyonu kurulmuştur. Daha önce SEC üyesi olan James J. Treadway bu komisyonun ilk başkanı olmuştur. Komisyon, sponsor organizasyonlardan bağımsız olarak faaliyet gösterir, fakat sponsorlar ve diğer kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir Danışma Kurulu bulunmaktadır (Minter, 2002: 8).

Hileli Finansal Raporlama Ulusal Komisyonuna daha öncede belirtildiği gibi Treadway Komisyonu olarak da adlandırılmaktadır. Hileli finansal raporlamaya neden olabilecek unsurları araştıran bağımsız özel sektör kuruluşu olan Hileli Finansal Raporlama Ulusal Komisyonu'na destek sağlamak amacıyla kurulmuştur. Komisyon, ABD merkezli beş önemli meslek birliği tarafından ortaklaşa desteklenmiştir:

- Amerikan Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA),
- Amerikan Muhasebe Birliği (AAA),
- Finansal Yöneticiler Enstitüsü (FEI),
- İç Denetçiler Enstitüsü (IIA),
- Yönetim Muhasebecileri Enstitüsü (IMA).

Ekim 1986'da Treadway Komisyonu, Amerikan finansal raporlama sisteminin şeffaflığı üzerine derinlemesine bir araştırma yönelmiştir. 1987'de yayımlanan raporunda Treadway Komisyonu denetim standartları ve finansal raporlama ortamıyla ilgili çokça teklif hazırlamıştır. Buna karşın Sponsor Organizasyonlar Komitesi (COSO) kontrol sistemlerinin geliştirilmesi, adaptasyonu ve izlenmesi konularında kılavuzluk sağlaması için detaylı bir iç kontrol modeli hazırlamıştır (Marshall and., 2004: 8).

1987'de yayımlanan Treadway Komisyonu Raporu'nun önemli çıkarımlarından ilki halka açık firmaların hileli mali raporlamalarının zamanında tespiti veya önlenmesi amacıyla yeterli güvence sağlamak için iç kontrol mekanizmalarının kurulmasının gerekliliğidir. 1977'de Kongre'de kabul edilen Yabancı Hile Uygulamaları Yasasının (FCPA- Foreign Corrupt Practices Act) şartlarından biri de firmaların iç kontrol mekanizması oluşturmalarıdır. O dönemin sorunu meslekle ilgili evrensel geçerliliği olan rehberlerin bulunmaması, iç kontrole dair tanımın eksikliği ve işletmelerin kontrol

mekanizmalarını nasıl ölçümleyeceklerinin ya da nasıl ilerleme kaydedeceklerinin bilinmemesiydi (Minter, 2002: 8).

Pek çok firmanın iç denetim birimleri, 1977'de çıkan FCPA doğrultusunda kurulmuştur. SEC ve Amerikan Kongresi bazı halka açık firma yöneticilerinin büyük sözleşmeleri güvence altına almak amacıyla yabancı memurlara yüksek miktarlarda rüşvet verdiklerini öğrendikten sonra faaliyete başlamıştır (Hughes, 2006: 6).

Dünya uygulamalarının yönünü belirleyen en güçlü iç kontrol düzenlemesi 1992 yılında COSO tarafından COSO Modeli adıyla tanınan İç Kontrol Bütünleşik Çerçeve Raporu yayınlanmıştır (Bülbül, 2009: 11). COSO'nun raporu verimliliği yönlendiren, riski asgariye indiren, finansal tabloların kanunlara uygunluğu ve güvenilirliği hususunda güvence vermeye destek olan iç kontrollerin düzenlenmesinde kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı yapısı, etkin yapısı ve evrensel iç kontrol prensiplerini içermesi nedeniyle dünya genelinde pek çok işletme ve kuruluş tarafından beğenilmiş ve onaylanmıştır (The Institute of Internal Auditors, 2005: 1).

COSO, kuruluşundan itibaren fiziksel bir organizasyon olarak var olmamış, muhasebe meslek örgütlerinin iş birliğini sağlamak adına kurulan bir yapı olup, bu yapıyı meslek örgütlerini temsilci kurul üyeleri oluşturmaktadır. COSO'nun mali gücü ve iş gücü yoktur. Tek geliri yayımladığı raporların satışından sağlanmaktadır (Minter, 2002: 10).

1.6.1.1.1. COSO Bütünleşik Çerçeve Raporları ve Güncelleme Çalışmaları

1.6.1.1.1.1. COSO Bütünleşik Çerçeve Raporu (1992)

Treadway Komisyonunu Destekleyen Kuruluşlar Komitesi COSO iç kontrol modeli olarak bilinen "iç kontrol bütünleşik sistemi" raporunu ilk olarak 1992'de yayınladılar. Bu model yayınladıktan sonra tüm kuruluşlar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. COSO'nun raporu, dört kısımdan oluşmaktadır. Bunlar (Yılancı, 2006: 53):

Yönetici özeti, İKS üst düzey yöneticiler tarafından değerlendirilmektedir. Kavramsal çerçeve, iç kontrol kavramı, tanımı ve unsurlarını inceler. Dış raporlama, halka açık işletmeler tarafından kamuoyuna bilgilendirme yapmak için yayınlanan finansal tabloların oluşturulması esnasında İKS ile birlikte hareket edip dışarıya rehberlik

eden bir rapordur. Dördüncü kısım olan değerleme araçları ise, bir iç kontrol sistemlerinin analizinde kullanılabilecek çeşitli teknikleri içermektedir.

1.6.1.1.1.2. COSO Bütünleşik Çerçeve Raporu (2013)

Teknolojik gelişmeler ve iş dünyasının ihtiyaçları nedeniyle COSO İç Kontrol Bütünleşik Çerçevesinde yenilik yapma gereği duyulmuştur. Bu nedenle 1992 yılında yayımlanan çerçeve 2013 yılında gözden geçirilerek yeni gelişmeler doğrultusunda güncellenmiştir. Ancak çok büyük değişimler olmamıştır.

1.6.1.1.1.2.1. COSO Bütünleşik Çerçeve Raporlarının Karşılaştırılması

2013 COSO İç Kontrol bütünleşik çerçevesiyle yenilenen unsurlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Tablo 1.1. COSO 2013 İç Kontrol Bütünleşik Çerçevesi

Değişen Yönleri	Değişmeyen Yönleri
• İç kontrolün temel tanımı, • Hedeflerin 3 kategoride toplanması, • İç kontrolün 5 bileşeni, • Önemli yargı tasarım rolü, iç kontrol yapılması ve yürütülmesi, verimliliğinin analiz edilmesi, • Etkin bir iç kontrol modeli için 5 bileşenin örgütün içerisinde var olması.	• Çalışma ortamı ve iş koşullarındaki yenilikler ve değişimler, • Raporlama ve operasyon amaçlarının yaygınlaştırılması, • Kişisel faaliyetler ve yaklaşımlarla ilgili örnekler, raporlama ve uyum hedeflerinin eklenmesi, • 5 bileşenin yanında, 17 ilke ve 77 odak noktanın ilave edilmesi.

Kaynak: (COSO, www.coso.org, 28.03.2024).

1992 çerçevesinde vurgulanan tanım, amaç ve beş bileşen 2013 çerçevesi ile aynıdır. Sadece raporlamanın kapsamı genişletilmiş; finansal ve finansal olmayan, iç ve dış raporlama şeklinde tanımlanmıştır. 1992 çerçevesi, raporlamayı ayrıntılı biçimde ele almış, ancak pratiğe yansıyan örnekler daha çok finansal raporlamaya ilişkin olmuştur. COSO 2013'te raporlama kavramı öne çıkarılmış, küpün üst yüzeyinde finansal raporlama yerine doğrudan raporlama ifadesi kullanılmıştır (Yılancı, 2015: 66).

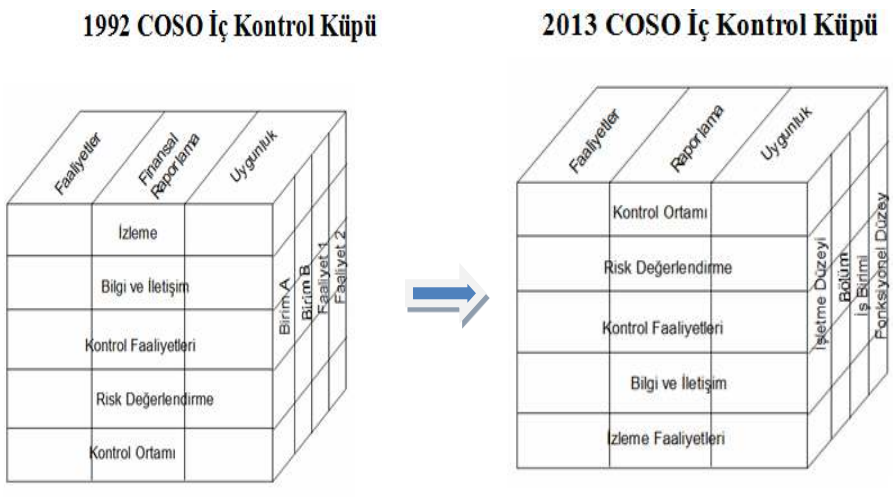

Şekil 1.1. 1992 ve 2013 COSO Küplerinin Karşılaştırılması

Kaynak: (COSO, www.coso.org, 28.03.2024)

Şekil 1.1'de 1992 ve 2013 COSO küpü kıyaslandığında 5 bileşende değişikliğin olmadığı, küpün ön yüzeyi şekillerdeki gibidir. Bileşende yapılan değişiklik "izleme" kategorisi "izleme faaliyetleri" olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme birbirinden ayrı sürdürülen işlemlerin ardışık bütüncül bir seri hâline getirilmesiyle izleme algısını genişletmek için planlanmıştır. Küpün üst yüzeyinde bulunan üç öğe (faaliyetler, raporlama ve uygunluk) kurumun ulaşmayı hedeflediği amaçlardır ve bu amaçlara varmak için gereken beş öğe arasında direkt bir bağlantı mevcuttur. Benzer biçimde küpün yan yüzeylerinde yer alan ifadeler de bu beş öğenin, hedefleri için uygun ve geçerli olduğunu ortaya koymaktadır (İbiş ve Çatıkkaş, 2012: 104).

1.6.1.1.1.3. COSO Bütünleşik Çerçeve Raporu (2017)

Önceki yapının yeterli açıklığa ve netliğe sahip olmaması, güncel ve teknolojik gelişmeler, risklere olan yaklaşımların değişmesi gibi unsurlar sebebiyle COSO, Kurumsal Risk Yönetimi Bütünleşik Çerçevesini 6 Eylül 2017 tarihinde revize etmiştir. Yapılan güncellemeyle çerçevenin şekli ve yapısı değişmiştir (Uysal ve Kurt, 2017: 22).

COSO 2017'de risk, strateji ve performans arasındaki ilişkiyi temel alan yeni bir çerçeve yayınlanmıştır. Çerçevenin ismi; "Kurumsal Risk Yönetimi-Strateji ve Performans ile Entegrasyonu" olarak değişmiştir.

Şekil 1.2. Kurumsal Risk Yönetimi

Kaynak: (COSO, https://www.coso.org/Pages/default.aspx, 28.03.2024).

Yeni güncelleme ile gelen esas ayrımlar bileşenler ve alt boyutlarda olmuştur. Yeni düzenlemede bileşenlerin birbirleriyle entegre ve uyumlu olduklarını saptamak için sarmal ve soyut bir tasvir uygun görülmüştür. Bu seçim, kurum hedeflerinin ve bileşenlerinin sistematik biçimde birbirlerine bağlı olduğunu ortaya koymak için tasarlanmıştır. 2017 çerçevesinde, kurumsal risk yönetimi bileşenlerinin, örgütteki bütün süreçler ile ilişkisi açıklanmaktadır. Diyagramın üç bileşeni örgüt genelinde olan süreçleri, diğer iki bileşen ise kurumsal risk yönetimi sürecinin destekleyici unsurlarını temsil etmektedir (COSO, 2024: 5).

1.6.1.1.2. COSO Modeli'nin Bileşenleri

COSO iç kontrol yapısı, birbirine bağlı beş bileşenden oluşur ve her bir bileşen, yönetimin işletmeyi yönetme tarzına dayanmaktadır; ayrıca bu bileşenler, yönetim süreciyle entegre bir şekilde işler (Perry and Warner, 2005: 53). COSO Modeli bileşenlerinin hayata geçirilmesi, tamamen yönetimin yetki ve sorumluluk alanına dahildir. COSO Modeli bileşenleri, kontrol ortamının tabanda, risk değerlendirme ve kontrol faaliyetlerinin onun üzerinde, bilgi ve iletişimin üst kısma yakın ve izleme/gözlemlemenin en üst seviyede olduğu bir piramit yapısı şeklinde sunulmaktadır (Hubbard, 2003: 1).

Organizasyonlar hedeflerine ulaşmak için beş temel bileşenden oluşan bir süreci takip ederler. İç kontrolü sağlayan kurumun birimleri ve faaliyetleri Şekil 1.3'de gösterilen COSO küpü ile ifade edilir.

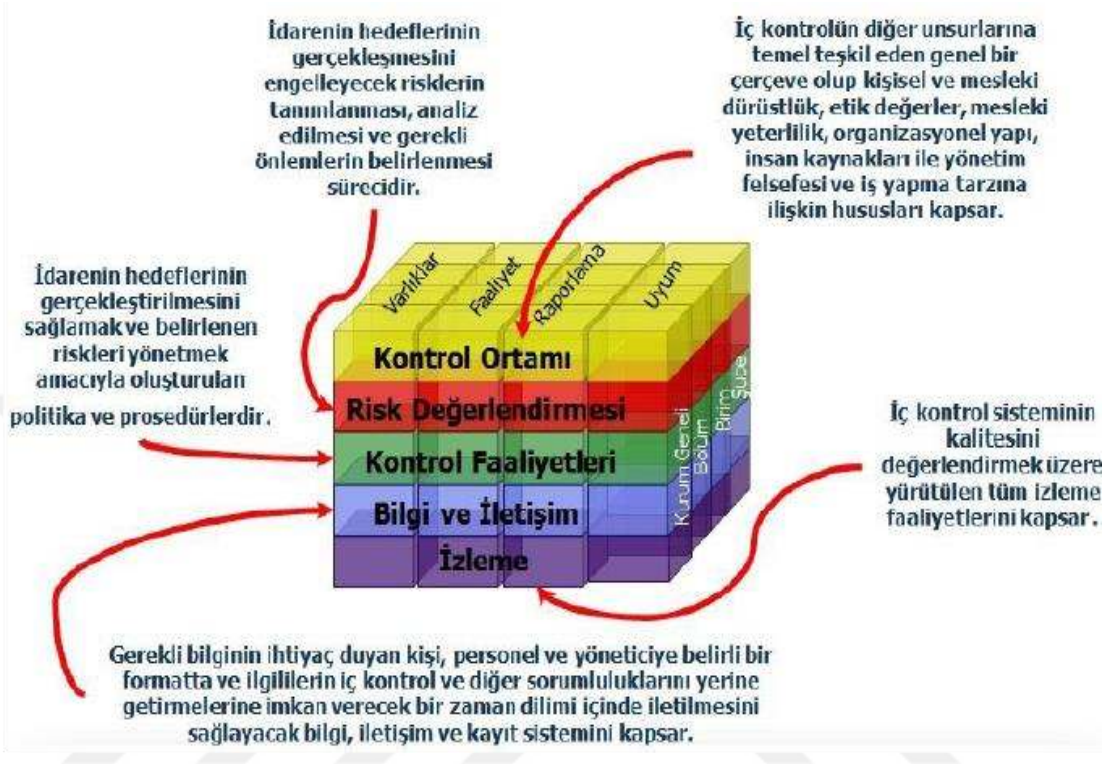

Şekil 1.3. COSO Küpü

Kaynak: (Yaşar, vd., https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/48_00_00_39381.pdf, 24.11.2024).

Şekil 1.4.'de, bu beş temel bileşenin birbirleri ile olan ilişkilerinin şematik olarak gösterildiği yapıdır. İç kontrol yapısında, kontrol ortamı piramidin temelinde bulunmaktadır. Sonrasında işletmelerin kontrol ortamlarına göre kontrol faaliyetleri ve risk değerlendirme süreci planlanır. Risk değerlendirme ve kontrol faaliyetlerinin uygulanabilmesi bilgi ve iletişim yolları kullanılarak gerçekleştirilir. İKS'nin en tepesinde ise izleme bulunur. İzleme ise bütünün doğru şekilde işleyip işlemediğini tespit eder. İzleme faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan veriye, bilgi ve iletişim kanalları ile ulaşılır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2013: 6).

Şekil 1.4. COSO Piramidi

Kaynak: (Yaşar, vd., https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/48_00_00_39381.pdf, 24.11.2024).

Bu bileşenler, bütün işletmelerde uygulanma imkânı sunsa da, küçük ve orta ölçekli işletmelerde büyük işletmelerden daha farklı şekillerde kullanılabilir. Kontroller daha az biçimsel ve yapısal olsa da, küçük işletmelerde oldukça etkili İKS'leri bulunabilir.

İKS, yönetimin sorumluluğundadır. İç kontrol bileşenlerinin incelenmesi, bu durumun nedenini şu şekilde açıklar: Bir birimdeki kontrol ortamından en fazla sorumluluk yönetimindir. İşletmenin hedeflerini yönetim tespit eder, personellerin belirlenen amaçları kavramasına destek olur ve hedeflere ulaşmadaki risklerin değerlendirilmesi konusunda yol gösterir. Herkes tarafından yönetimin yönergelerinin yapılması için uygun faaliyetler planlar. Birimler arası iletişimin ve bilgi akışının sağlanmasından sorumludur. Eğer yönetim COSO'nun bütününü kabullenirse, kontrollerinde kendi temel görevlerinden biri olduğunu kabullenip düşünmeleri gereklidir (Hubbard, 2003: 2).

COSO Modeli'nin bileşenleri aşağıda sırasıyla incelenmiştir.

1.6.1.1.2.1. Kontrol Ortamı

İç kontrol yapısının temelinde kontrol ortamı vardır. İşletmenin faaliyet süreçlerinin nasıl şekillendirildiği ve risklerin nasıl analiz edildiği üzerinde etkisi oldukça fazladır (Moeller, 2004: 126).

İç kontrolün başarıya ulaşmasında ya da başarısız olmasında belirleyici olan kontrol ortamı, sistemin temel unsurudur (Saltık, 2007: 13). İşletmenin en tepe yöneticileri, ortakları ve müdürlerinin işletmenin iç kontrolüne dair tutumlarını gösteren hareketlerden, politikalardan ve uygulamalarından oluşmaktadır (Selimoğlu ve Uzay, 2011: 96). Kontrol ortamı, örgütün yapısını belirler. Yönetim tarzı, çalışanların gelişimi

ve yetkinliği, personelin görevleri gibi faktörleri kapsar (Root, 1998: 120). Bir işletmenin hedefleri, amaçları ve bunların gerçekleştirilmesi, yönetim biçimleri, tercihleri ve değer yargılarına bağlıdır. Davranış standartlarına dönüşen bu değerler ve tercihler, yönetimin dürüstlük ilkeleri ve etik değerlere sadakatini gösterir. İç kontrollerin etkinliği, kendisini meydana getiren, yöneten ve güvence altına alan personellerin etik değerleri ve dürüstlüğünün üstünde yer alamaz. Zira yazılı davranış kurallarının bulunması, personellerin kuralları kavrayacağını gösterse de, uygulanabileceğine güvence vermemektedir. Bu yüzden etik değerler sadece anlatılmak yerine, yanlış ve doğrunun ne olduğu konusunda daha fazla rehberlik sağlanmalı ve yönetim, kendi davranış ve tutumlarıyla model teşkil etmelidir (Cömert ve Uzun, 2007: 41-45).

Etkin bir İKS'nin oluşabilmesi için kontrol ortamına dair aşağıdaki noktalar öncelikli olarak ele alınmalıdır (Büyükçoban, 2011: 47-51):

- İşletmenin yönetimin felsefesi ve tarzı iç kontrolün niteliğini etkileyebilir. Eğer yönetim önceden saptanmış politika ve prosedürleri önemserse, personelin verimliliği artar.
- İşletme departmanları arasında görevler, yetki dağılımı ve sorumluluklarının daha dengeli yapılması etkin bir İKS'nin olmasını sağlar.
- İşletme içinde iletişim problemi yaşanması, eksikliklerin yetkili birimlere zamanında ulaştırılması ve personelin yetki, sorumluluk ve görevlerinin yazılı kurallara bağlı şekilde yapması, işletmedeki iç kontrol bilincini yükseltir.
- Şirket faaliyetlerinin yönetim tarafından etkili bir biçimde izlenmesi, kontrol ortamını şekillendirir.
- Şirket çalışanlar arasında uyumun sağlanması İKS'nin verimliliğini artırmada katkı sağlar.

Kontrol ortamı, finansal raporlama hatalarını önlemede işletmenin öncelikli savunma hattı olması nedeniyle yöneticilerin kararlı bir duruş sergilemesi büyük önem taşır. Araştırmalar, en üst yönetimin güçlü iç kontrol sistemine bağlı kalması ve bunu uygulamalarıyla da desteklemesiyle firmaların daha uzun süre ve daha yüksek bir performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca COSO, bağımsız üyelerden oluşan yönetim kurullarının, yönetim ihmali riskini azaltma konusunda etkili olduğunu vurgulamıştır (The Institute of Internal Auditors, 2005: 2).

Kontrol ortamı, etik, dürüstlük ve yönetim felsefesi gibi fiziksel varlığı olmayan, daha esnek kontrollerin yanı sıra, görev ve sorumlulukların dağıtılması, örgütsel yapı gibi daha biçimsel kontrolleri de kapsamaktadır. Diğer bileşenler ise, bu sağlam temele dayanmaktadır (Hubbard, 2003: 1).

Kontrol ortamı, diğer bileşenlerin etkin bir şekilde çalışabilmesi için temel bir altyapı sağlar. Ara sıra 'tepenin tutumu' şeklinde de adlandırılan kontrol ortamı, firma liderliği ve yönetim organı tarafından yapılan yönlendirmelerin açıklık düzeyine bağlıdır. Tüm kontrollerin etkinliği, kontrol ortamına yani üst yönetimin tutumuna bağlıdır (Verschoor, 2008:1).

Denetçiler personellerle görüşerek kontrol ortamını anlamalı ve içsel analiz çalıştaylarından yardım almalıdır (Hubbard, 2003:1).

1.6.1.1.2.2. Risk Değerlendirme

Her işletme hem iç kaynaklı hem de dış kaynaklı olarak risklerle de karşılaşmaktadır. Risk değerlendirmenin ön koşulu farklı düzeylerde birbiriyle bağlantılı ve uyumlu hedeflerin seçilmesidir. Kurumsal düzeyde hedefler belirlenerek işletmenin bu hedefler doğrultusunda yapılması gerekeni gösteren önemli başarı faktörleri belirlenir. Belirlenen hedefler, yönetimin kritik başarı faktörlerine odaklanmasına ve performans ölçütlerini tanımlamasına imkân tanır. Sonrasında, hedeflere ulaşmak için karşılaşılması mümkün olan riskler tespit edilmeli ve risklerin analiz edilip yönetilebilmesi için gerekli önlemlerin alınması şarttır. Endüstriyel, ekonomik, yasal koşullar ve faaliyet koşulları devamlı değiştiği için bu değişimin beraberinde getirdiği özel riskleri tanımlayacak ve bu riskleri ele alacak yöntemler gereklidir. Bazı koşullara bağlı olarak etkinlik gösteren iç kontrollerin, bu koşullar değiştiği taktirde de etkisinin devam etme garantisi yoktur. Risk değerlendirme, değişen koşulları tespit etme ve bu temele göre uygun davranmayı hedefler. Buradaki önemli husus, değişiklikleri gösteren olaylara, faaliyetlere ve şartlara yönelik bilgileri toplayıp işleyerek raporlayan bilgi sistemidir (Arens and., 2006: 277).

İç kontrolün önemli bir bileşeni de riskin sürekli olarak anlamının tespiti ve analiz edilmesidir. COSO'ya göre, risk değerlendirme aşamasında kontrol hedeflerine varılmasıyla ilgili temel ilkeler şunlardır: finansal raporlama hedeflerinin önemi, riskin değerlendirilmesi, hileli finansal raporlamada risklerin belirlenmesi ve analizi (The Institute of Internal Auditors, 2005: 2).

COSO'ya göre risk değerlendirme süreci, işletmenin maruz kalabileceği tüm risk unsurlarını içine alır; satış, pazarlama, üretim, finansal riskleri tanımlamak, yönetmek ve analiz etmek için gerekli sistemleri yönlendirmeye özendirir (Curtis and Wu, 2000: 65).

Risk değerlendirme bir yandan da, finansal raporlamanın güvenilirliğiyle doğrudan bağlantılı olduğundan, ciddi yanlışlık risklerinin tespit edilip değerlendirilmesi gerekir. Finansal raporlama hedeflerinin belirlenmesinde risk değerlendirmesi temel bir ön şarttır. Finansal raporlama konusunda işletmenin dikkate alması gereken riskler şunlardır (Ratcliffe and Landes, 2009: 5):

- Tüm işlemlerin tam kaydedilememesi,
- Gerçekleşmeyen işlemleri veya olmayan varlıkları kaydetmek,
- İşlemlerin yanlış bedellerde veya yanlış vakitlerde kaydedilmesi,
- İşlemlerin hatalı sınıflandırılması,
- Önceden kaydedilmiş işlemlerin tekrar kayıt altına alınması,
- Güvenilir tahminler oluşturmak için gereken bilgilerin toplanmasındaki başarısızlık,
- İşlemlerin veya varsayımların yanlış muhasebeleştirilmesi,
- Formüller ve hesaplamaların uygulamasında hata yapılmasıdır.

1.6.1.1.2.3. Kontrol Faaliyetleri

Yönetim tarafından verilen yönergelerin uygulanıp uygulanmadığından kesinlik kazandırmak adına oluşturduğu, riskleri azaltmak için seçilen çalışmaları da içine alan mekanizmalardır (Hubbard, 2003: 1). Kontrol faaliyetleri, işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşmak için önündeki riskleri belirleyerek alınacak tedbirlerin etkin ve güvence sahibi olmasına rehberlik eder. Kontrol faaliyetleri bütün işletme çalışanları için tüm işletme genelinde yürütülür (The Institute of Internal Auditors, 2005: 3).

Kontrol faaliyetlerinin temel amacı oluşabilecek olumsuz durumları önleyici tedbirler almayı ve oluşmuş sorunları belirleyip gün yüzüne çıkartmayı ve sorunun düzenlenmesini içermektedir.

Yani kontrol faaliyetleri 3 ana gruptan oluşur:

- *Engelleyici*; olumsuz durumlarda kurumu korumak için alınacak önlemleri ifade eder.
- *Belirleyici;* olumsuz sonuçları belirlemeyi ifade eder.
- *Yöneltici;* işletmelerin çıkarları doğrultusunda revize edilmesini ifade eder (Kaya, 2018: 33-34).

Kontrol faaliyetlerine dair politika ve prosedürler COSO göre aşağıda kısaca özetlenmiştir (COSO, 2024):

- İşletme yönetiminin hedeflerine bütünleşik bir şekilde yönelerek politika ve prosedürlerin hazırlanması,
- Hazırlanan prosedürler ve politikalarda amaçlanan hedefe varmak için yetki ve sorumlulukların belirlenmesi,
- Kontrol faaliyetlerinin sürekli ve düzenli olarak yürütülmesi,
- Tespit edilen sorunlar ile ilgili yetkisi bulunan çalışanların onarıcı eylemler yapması,
- Belirlenen politika ve prosedürlerin belli aralıklarla revize edilerek güncellerinin hazırlanması.

1.6.1.1.2.4. Bilgi ve İletişim

Organizasyonun tüm düzeylerinde hedeflere ulaşabilmek ve iyi bir bağlantı kurabilmek için güvenilir bilgi gereklidir. Mesela; organizasyonun, yatırımcılara yönelik hazırlanan finansal raporları hazır hale getirmek için ticari veya maliyet verilerine gereksinimi vardır (Moeller, 2004: 138). Bu verilerin edinilmesi işletme içinde ya üstten alta doğru ya da alttan üste doğru yapılabilir. Yönetimin beklenti ve taleplerinin iletimi üstten alta doğru gerçekleşirken, faaliyet sonuçlarına ilişkin bilgiler alttan üste doğru toplanır. Bilgi alışverişinde faaliyet sonuçlarının yatay birimlerle paylaşılması şeklinde de gerçekleşebilir (Kaval, 2008: 135).

COSO'nun bilgi ve iletişim kavramı yalnızca iç kısımda üretilen verileri değil, dış raporlama ve seçim yapma amacıyla ihtiyaç duyulan faaliyetleri, dış olayları ve şartları da içine alır. Bilgi, işletmenin kontrol amaçlarına ulaşabilmek için yönetimin bütün aşamalarında etkili bir şekilde aktarılmalıdır (Curtis and Wu, 2000: 65).

İşletmenin faaliyetler esnasında performansının gözlemlenebilmesi ve kontrol edilebilmesi için sürekli bilgilerin toplanması ve aktarılması gerekmektedir (ANAO, 2007: 6).

Verimli olabilmek amacıyla bilgi sistemleri yalnızca finansal ve finansal olmayan verileri saptamalı, bununla birlikte bu bilgileri işletmenin faaliyetlerini değerlendirmek için işe yarayacak biçimde, zamanında işlemeli ve raporlamalıdır (Cömert ve Uzun, 2007: 96). Oluşturulan bilginin kalitesi, yönetimin idareye ilişkin uygun kararlar alma becerisiyle ve işletme faaliyetlerinin etkin denetimiyle doğrudan ilişkilidir (Cömert ve Uzun, 2007: 100).

Personelin finansal raporlama ve mevzuata uygunluk konusundaki görevlerini etkili bir şekilde yürütebilmesi için bilgi sistemleri doğru ve zamanında bilgi sunmalıdır. Personeller görevlerini yaparken beklenmedik bir hususla karşı karşıya kaldıklarında yalnızca olaya değil, olayın nedenine ve beraberinde getirdiklerine de özen göstermek gerektiğini bilmelidir. Ayrıca bireysel sorumluluklarının diğer çalışanların görevleri ile ilişkisini de anlamalıdır (Hubbard, 2003: 2).

1.6.1.1.2.5. İzleme/Gözlemleme

İzleme İKS sürekli devinim halinde olan bir süreçte, hedeflenen faaliyetler ve riskler, belirli dönemlerde izlenmeli ve periyodik olarak değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. İç kontrol sisteminin verimliliği değerlendirmek için kullanılan bir araçtır (Ratcliffe and Landes, 2009: 6). İzleme fonksiyonu ile İKS'nin eksik taraflarının gösterilmesi, yeni teknolojik gelişmelere ayak uydurulması, yeni bilgilere ve gelişmelere uyumlu şekilde kendini yenilemesi amacıyla izlenmesi ve İKS'ndeki tespitlerin açığa çıkarılmasını sağlamaktadır (Kaval, 2008:136).

İzleme faaliyetlerinin temel ilkeleri aşağıdaki gibidir:

Sürekli izleme, çalışma sırasında gerçekleştirilir, yönetim ve gözetim faaliyetlerinin kabul edilen şekliyle, çalışanların görevlerini yerine getirirken gerçekleştirdiği işlemlerden meydana gelir. Sürekli izlemenin derecesi ve etkinliğinin seviyesi fazlaysa bağımsız değerlendirmelere o derece az gereksinim duyulur. İç kontrol noksanlıkları değişik yöntemlerle kişilere rapor edilebilmeli, kritik problemler doğrudan yönetim kurulu ve üst yönetime raporlanabilmelidir. Tüm iç kontrol sürecinin koordinasyonu ve şartları farklılaştıkça sürecin de değiştirilmesi gerektiğini sürekli izleme kavramı

savunmaktadır (Curtis and Wu, 2000: 65). Sürekli izleme, değişim gösteren durumlara hızla tepki gösterdiğinden eşzamanlı bir şekilde gerçekleştirilir ve işletme içinde kökleşmiş oldukları için, bağımsız değerlendirmelerle bağlantılı alışkanlıklardan daha güçlüdürler. Bağımsız değerlendirmeler genellikle olay sonrası gerçekleştirildiğinden, sürekli izleme yoluyla sorunlar daha hızlı tespit edilebilir (Cömert ve Uzun, 2007: 109).

Özel izleme, yönetimin belli zamanlarda yaptığı izlemelerdir. Bu izlemeyi iç denetçi, danışmanlar ve yönetim personeli gerçekleştirir. Bununla birlikte yapılan izleme sonucu önleyici ve düzenleyici önlemler alınır (Sarı, 2020: 25).

İzleme unsuru, yöneticiler tarafından günlük gözetim faaliyetlerini, denetçilerin dönemsel denetimlerini ve yönetimin mevcut eksiklikleri tespit etmede kullandıkları yöntemleri kapsar. Diğer kontrollerin doğru şekilde çalıştığını kontrol etmek amacıyla kullanılır, dolayısıyla bu iç denetimin neden sürekli bir izleme işleviyle ayrılmaz bir parça olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıklamaktadır (Hubbard, 2003: 2) .

Güncellenmiş COSO çerçevesinde, yönetim ve denetim komiteleri tarafından organizasyonda değer yaratma ve iç kontrole dair yeni bir anlayış geliştirmeye katkı sağlar. Yönetim kurulunun önemini vurgulayan, dolandırıcılık risklerinin gözden geçirilip saptanmasını sağlayan ve etkili bir kontrol ortamını destekleyen revize edilmiş çerçeve, iç kontrolün 17 esasının belirleyen bir yapı sunar. Söz konusu 17 iç kontrol prensibi (CPA Australia, 2008: 24):

Tablo 1.2. COSO'nun 17 İç Kontrol Prensibi

KONTROL ÇEVRESİ	RİSK DEĞERLENDİRME	KONTROL FAALİYETLERİ	BİLGİ VE İLETİŞİM	İZLEME FAALİYETLERİ
1.Beraberlik ve etik değerlere bağlılığı belirtir. 2.Gözetimle ilgili sorumlulukları uygular. 3.İşletmenin bütün yapılarını önemser ve yetki ve sorumlulukları gösterir. 4.İşe alımlarda kabiliyetli kişilere yer verir ve geliştirir. 5.Çalışanlara iç kontrol sorumlulukları ile alakalı hesap verilebilirliği uygular.	6.Uygun hedefleri tanımlar. 7.Riski analiz edip belirler. 8.Hile riskini analiz eder. 9.İç kontrol sistemine etki edecek önemli değişiklikleri belirler ve değerlendirir.	10.Kontrol faaliyetlerinin seçimini yapar ve iyileştirir. 11.Teknolojik sistemler üzerindeki genel kontrollerin seçimini yapar ve iyileştirir. 12. Prosedürler ve politikalar yardımıyla uygular.	13.Uygun ve kaliteli bilgiyi toplar ve faydalanır. 14.İç kontrolün düzeni ile alakalı iç ortamla iletişim sağlar. 15.İç ortamın işleyişine göre dış ortam ile iletişim sağlar.	16.İç kontrolün doğru bir biçimde olup olmadığının kontrolü için ilerleyen süreçte ya da ayrı zamanda inceler. 17. İç kontrol eksikliklerini analiz eder ve üst yönetime sunar.

Kaynak: (Özçetin, 2017: 84).

1.6.1.2. AICPA Düzenlemeleri

1887 yılından bu yana ABD'de çalışmalarına devam eden AICPA, muhasebe mesleği için kamunun yararını esas alarak yürütülmektedir. AICPA, ABD'de var olan tüm yeminli mali müşavirleri içine alan, ulusal ölçekte ve profesyonelce yapılandırılmış bir örgüt olarak görülmektedir. AICPA, denetim standartlarını "Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları" adıyla ilk düzenleyen kuruluştur. AICPA'in gruplandırmaları ve standartları, bir takım düzenlemelerle çok sayıda ülke tarafından benimsenmiştir.

AICPA, 1988'de SAS 55'i yayımlamıştır. SAS 55'te iç kontrol üç temel bileşen ile tanımlanmıştır: kontrol ortamı, muhasebe sistemi ve kontrol yordamları. 4 yıl sonra COSO İç Kontrol - Bütünleşik Çerçeve Raporunu yayımlamıştır ve iç kontrol bu raporda beş bileşen ile tanımlanmıştır: kontrol ortamı, kontrol faaliyetleri, risk değerlendirmesi, bilgi ve iletişim, izleme/gözlemleme. 1995'te AICPA, SAS 55'teki 3 bileşeni de COSO raporundaki 5 bileşen ile güncelleyerek SAS 78'i yayınlamıştır (Curtis and Wu, 2000**:** 64).

AICPA tarafından yayımlanan 55 numaralı ve 78 numaralı denetim standartlarında iç kontrole de yer verilmiş, finansal tablo denetiminin hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde kontrollerin etkileri hakkında rehber bilgiler verilmiştir. SAS 78 ve 55'teki iç kontrol tanımını ve yapının çerçevesini COSO'nun belirlediği tanımla yenilemiştir (Doyrangöl, 2001: 49). Buradaki temel fark, COSO bütün bilgi sistemlerini kapsarken, SAS 78 ise yalnızca finansal raporlamaya yönelik sistem ve kontrolleri vurgulamaktadır (Curtis and Wu, 2000: 64). SAS 78, COSO'dan farklı olarak amaçlarının ilk sırasına finansal tabloların güvenilirliğini koymuştur.

1.6.1.3. IIA Düzenlemeleri

IIA, belirli program ve faaliyetlerin hedeflerine varılması, kaynakların faydalı kullanımı, verilerin güvenilirliği ve doğruluğu, varlıkların korunması amaçlarına varılmada makul güvence vermek için uygun faaliyetleri planlayıp koordine etmek için yönetimin tavsiye ettiği faaliyetlerdir (Chorafas, 2001: 53).

1991'de IIA'nın yayımladığı Sistemlerin Denetlenebilirliği ve Kontrol Raporu (SAC) ile bilgi teknolojilerine yönelik bir kontrol kılavuzu oluşturmuştur (Curtis and Wu, 2000: 64). Bu raporda İKS izah edilmiş, pek çok kontrol türleri sınıflandırılmış,

bileşenleri detaylandırılmış ve kontrol hedefleri ile riskler detaylı olarak açıklanmış ve iç denetçinin rolü ortaya konulmuştur. SAC Raporu iç kontrolü işletmenin tüm hedeflerine etkili, faydalı ve ekonomik olarak varıldığına dair yeterli güvence sağlamanın bir çözüm yolu olduğunu ifade etmektedir.

SAC'a göre İKS'nde üç bileşen vardır. Bileşenlerden ilki kontrol ortamı; örgüt yapısını, kontrol düzenini, politika ve yordamları, dış etkileri kapsar. İkincisi otomatik ve manuel sistemler, sistem ve uygulama yazılımlarından meydana gelir. Bu sistemler işletme bilgilerinin akışı, raporlanması, depolanması ve aktarılmasıyla alakalı bütün olasılıkları kapsamaktadır. Üçüncüsü kontrol yordamları, genel bilgi işlem, uygulama ve önleyici kontrolleri kapsamaktadır. Görüldüğü üzere, SAS 55'teki iç kontrol bileşenleri, SAC raporundaki bileşenler ile aynıdır (Colbert and Bowen, 2005: 2).

1.6.1.4. SOX Düzenlemeleri

ABD'de Paul Sarbanes ve Michael Oxley tarafından hazırlanan Yasa Amerikan Senatosu tarafından 2002 yılında kabul edilmiştir. SOX (Sarbanes- Oxley Yasası) Yasa, genel olarak ABD finansal piyasalarında aktif olan ve bu yönde planları olan yerli ve yabancı yatırımcılar arasında fark gözetmeden bütün firmalara uygulanmaktadır. En başta Enron ve Worldcom gibi ABD'de var olan problem ve önemli skandallardan sonra yürürlüğe alınmış olsa da, yasa tarafından düzenlenen alanlardaki problemler küresel ölçekte yaşanmaktadır. Yasada ileri düzeydeki düzenlemeler ve standart dışı düzenlemeler radikaldir. Yasa, 1930'lardan itibaren devam eden kurumsal alandaki en önemli reformlardan biri olarak kabul edilir ve şirketlerin iç kontrollerini ve kurumsal yönetim sistemlerini amaçlayan ana kuralları içerir (Goh, 2007: 1).

İç kontrol için SOX, yeni hukuki düzenlemeler bakımından kritik bir öneme sahiptir ve yalnızca finansal tabloların güvenilirliği ile alakalıdır (Doyle and., 2006: 201). Kurumsal bilgilendirmelerin güvenilirliğini ve geçerliliğini artıran, yatırımcıları koruma amacı güden, yönetimin iç kontrol yapısını değerlendirmesini teşvik eden ve bu inceleme neticesinde raporlanmasına ve denetçi onayına ihtiyacı olan bir süreçtir (Han, 2010: 15).

Komitenin hazırladığı rapor sonucunda yönetim kurulu üyelerinin, iç sistemler ve eksik yönlerle ilgili güvenilir bilgilere ulaşmaları ve bu seyirde alınması gereken önlemleri çabucak alıp uygulamaya geçmeleri sağlanacaktır (Toroslu, 2014: 56).

SOX kapsamında getirilen yükümlülükler şu şekilde sıralanmıştır (Udeh, 2012: 5; Goh, 2007:1; Stephens, 2008: 7; Aksoy, 2007: 253-254; Akküçük, 2009: 10-11; İbiş ve Çatıkkaş, 2012: 109):

- Yasa kapsamında, şirketin yöneticileri ve bağımsız dış denetçilerine önemli görevler yüklemiştir.
- İç kontrol sistemlerinin kurulması ve işlevselliğinin artırılması bağımsız denetim hizmetlerinde öne çıkmıştır.
- Borsaya kayıtlı şirketlere iç denetim ve iç kontrolden sorumlu Denetim Komitesi kurması mecburi kılınmıştır.
- Bir işletmeye hem denetim hizmeti hem de danışmanlık hizmeti verilmesi engellenmiştir.
- İç denetçiler, bağımsız dış denetçi ve şirket üst yöneticileri arasında iç kontrolün sorumluluğu pay edilmiştir.
- Bağımsız dış denetçiler için yönetim tarafından düzenlenen iç kontrol raporunu onaylama mecburiyeti getirilmiştir.
- Halka açık şirketlerin finansal konulardan sorumlu üst düzey yönetim kadrosuna yönelik olarak bir ‘‘etik kodu’’ hazırlayıp hazırlamadıklarını yayımlama mecburi kılınmıştır.
- CEO ve CFO’lara, firmaların finansal tablolarındaki verilerin doğruluğunu onaylama yükümlülüğü verilmiştir. CEO’lar için hapis gibi ciddi yaptırımlar getirilmiştir.
- SOX ile beraber kurallara dayalı muhasebe standartlarından ilkelere dayalı muhasebe standartlarına geçilmiştir. Kurala dayalı standartlar; her çeşit uygulamayı içerir ve detaylıdır. Spesifik ölçütlerden, birçok istisnadan, çok kademeli ve detaylı uygulama ilkelerinden meydana gelir. İlkelere dayalı muhasebe standartları ise, muhasebe uygulamalarına ilişkin ayrıntılı rehberlik sağlamaz; bunun yerine, uygulayıcılara uyulması gereken genel ilkeler çerçevesinde esneklik tanıyarak çeşitli uygulama yollarına olanak verir.

1.6.1.5. SEC Düzenlemeleri

1933’de ABD’de de SEC kurulmuştur. SEC, kuruluşundan beri devam eden sürede muhasebe konularında çalışmalar gerçekleştirmesine rağmen, genel anlamda, muhasebe

standartlarının oluşturulmasındaki görevini yalnızca gözetim ve denetimle sınırlı tutmuştur.

SEC tarafından iç kontrol alanında getirilen düzenlemeler şunlardır (Aksoy, 2007: 252):

- İç kontrol düzenlemeleri daha dar kapsamlı olmuştur.
- İç kontrolü yalnızca muhasebe mesleği ile ilişkilendirmiştir.
- İKS'nin, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak finansal bilgilerin güvenilirliğini ve finansal tabloların doğruluğunun hazırlanmasını şart koşmuştur.
- SOX gibi bağımsız dış denetçilerin, yönetimin hazırladığı iç kontrol raporunu onaylamaya mecburi kılınmıştır.

1.6.1.6. GAAP Düzenlemeleri

Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GAAP), finansal tabloların yaygın olarak kabul edilen muhasebe ilkeleri doğrultusunda yapılmasını, şirket gelir ve harcama faaliyetlerinin yalnızca yönetimin kararına bağlı olarak gerçekleştirilmesini ve şirketin finansal tablolarında önemli olabilecek şirket varlıklarının izinsiz kullanılması ve satın alımının engellenmesini amaçlamıştır (Jun, 2012: 19). Finansal tablolarda olası hata ve eksikliklerin belirlenmesi, bağımsız denetçinin denetimin planlanması esnasında müşteri firmanın İKS'nin işlevselliğine dair yeteri kadar bilgi elde etmesi ve büyük hatalara neden olan olası risklerin saptanması mecburiyeti getirilmiştir (Aksoy, 2005: 150).

1.6.1.7. IFAC Düzenlemeleri

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC), finansal raporlamanın netliğini ve kıyaslanabilirliğini odaklanan bir organizasyondur. Organizasyonda muhasebe ve personeliyle ilgili faaliyetlerde bulunmaktadır. IFAC tarafından muhasebe ile ilgili olarak bağımsız denetim standartları yayımlanmıştır. Bu standartların 400-499 arasındaki bölümlerinde İKS'nden söz edilmiştir. Standartların kapsamı aşağıdaki şekildedir (Baydarol, 2007: 90; IFAC, 2014: 6):

- İKS üzerine denetçinin bilgi seviyesinin gereken seviyede olması önemlidir.

- Kurallara, organizasyonlara ve politikalara uyum sağlarken, riskleri yönetmek için işletmenin amaçlarına ulaşmasına katkı sağlaması gerekir.
- İç kontrol kapsamında yetki ve yükümlülükler netleştirilmelidir.
- Politikalar ve stratejilere uyum göstererek örgüt kültürü oluşturulmalıdır.
- Çalışanlara, iç kontrol hedeflerinin başarılı olması için sorumluk verilmelidir.
- Kontrollerin hazırlanıp uygulanması risklere bir tepki şeklinde olmalıdır.
- Yönetim, etkin haberleşmeyi temin etmeli ve bireysel denetimleri kontrol etmelidir.

1.6.1.8. INTOSAI Düzenlemeleri

Ülkemizde 1965'dan beri Sayıştay, INTOSAI'nın üyesidir. Ayrıca Sayıştay, ASOSAI ve EUROSAI'ye de üyedir. INTOSAI'nin her üç yılda bir farklı ülkede yapılan kongreleri, kamu kesimindeki güncel ve önemli denetim problemlerinin ele alındığı ve uygun öneri kararlarının görüşüldüğü bir forum niteliğindedir (www.sayistay.gov.tr, 25.11.2021).

INTOSAI' a göre iç kontrolün amaçları şunlardır (Thomas, 2009: 3):

- Ekonomik, verimli, etkili ve düzenli faaliyetler yürütmek,
- İlgili yasa ve yönetmeliklere uyum göstermek,
- Kaynakları istismar durumlarından ve olumsuz etkilerden korumak.

INTOSAI'nın İç Kontrol Standartları Komitesi;

- Etkili iç kontrollerin yapılmasına ve sürdürülebilirliğine dair genel bir hat oluşturmak,
- Kamu yöneticilerinin sorumluluklarını ve rollerini detaylandırmak,
- Sıklıkla başvurulan iç kontrol uygulamalarını açıklamak,
- Kurumda etkili bir iç kontrol uygulaması için gerekli tedbirler alınıp alınmadığını düşünmeye destek olacak basit bir karşılaştırma listesi hazırlamak,
- Ek bilgi sağlamak amacıyla bir kaynak listesi sunmak gibi üst tarafta sıralanan hedeflere ulaşmak için duyurular yapmakta ve iç kontrolün etkinliğini sağlamak adına yol gösterici dokümanlar yayımlamaktadır (INTOSAI Denetim Standartları, 2006).

1.6.1.9. IAASB Düzenlemeleri

Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IAASB) tarafından Uluslararası Denetim Standartları (UDS) yayınlanmıştır. UDS'lere göre; işletme farklı kategorilerde ve başka şartlarda çok sayıda riskle karşı karşıya gelebilmektedir. Bağımsız denetçi iç kontrolü de kapsayacak şekilde işletme hakkında bilgiler toplamalı ve riskleri saptamalıdır (Çözeli, 2008: 28). Denetçiye, İKS ve muhasebe ile ilgili topladığı bilgilerden sonra tespit ettiği eksiklikleri yönetime raporlama sorumluluğu yüklenmiştir. BDS'ler, riskin ne şekilde analiz edileceğini, risklerin çeşitlerini ve kabul edilebilir bir seviyeye kadar düşürülmesi için uygun prosedürü belirleyip denetçiye yol göstermiştir (BDS 330).

1.6.2. Ulusal Düzenlemeler

İç kontrole dair ulusal düzenlemelerimiz BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), SPK (Sermaye Piyasası Kurumu), 5018 sayılı kanun, 6102 sayılı TTK (Türk Ticaret Kanunu) ile yapılmıştır.

1.6.2.1. BDDK'nin Düzenlemeleri

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun İç Sistemler konu başlığındaki ikinci bölüm 29. ve 32. maddelerde bankaların kurması gereken sistemlerden olan iç kontrol, iç denetim ve risk yönetimi sistemlerine dair çok sayıda zorunluluklar getirilmiştir.

Kanunun beraberinde denetim faaliyetlerini genişletmiştir. Bankalardaki iç kontrol ve iç denetim sistemlerinin yasal düzenlemelere uygun şekilde yapılandırılması ve yeterli hale getirilmesi konuları banka yönetim kurulunun görevleri arasına alınmıştır. Bağımsız denetim kuruluşlarının çalışmaları sırasında, bankanın varlığını riske atabilecek durumları kanunlara ve esas sözleşmeye uygun düşmeyen davranışlarını belirlediklerinde BDDK'ya raporlanması zorunlu kılınmış ve yapılan çalışmalar ile yönelik zararların sorumluluğunun kendilerine ait olduğu ifade edilmiştir (Aksoy, 2007: 303).

Bankalar, mevkilerine, idari ve örgütsel şemalarına, personellerine, geleceğe yönelik hedeflerine dair bilgilerini, finansal durumlarına, finansal tablolarını, özet bağımsız denetim raporunu ve özet yönetim kurulu raporuyla birlikte sunulan yıllık faaliyet raporu hazırlamaları gereklidir. Bunlara ek olarak iç kontrol sistemlerine dair veri

kayıtların tamamı, yapı ve sistemlerini konsolide denetim için elverişli ve hazır duruma getirmelidirler (Aksoy, 2007: 303).

1.6.2.2. SPK'nin Düzenlemeleri

SPK, iç kontrol sistemlerine yönelik ilk adımını 2003'de yayımladığı "Kurumsal Yönetim İlkeleri" ile atmıştır. 2005'de ise revize ederek yeniden kamuoyuna sunmuştur. Güncellemelerde iç kontrol mekanizmalarının kurulup kurulmadığına yönelik bilgi verilmesi mecburi kılınmıştır. Bu mekanizmalar kurulmamışsa nedenlerinin, kurulmuşsa işleyişine yönelik detayların verilmesi istenmektedir (SPK, 2024).

1.6.2.3. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Düzenlemeleri

Dünya çapındaki özel sektör firmaları tarafından uzun zamandır kapsamlı olarak uygulanan iç denetim faaliyeti, son zamanlarda kamu kurum ve kuruluşları tarafından da uygulanmıştır. Daha çok Avrupa Birliği'ne aday ülkelerde, kamu yönetimindeki açıklığın sağlanması ve hesap verme sorumluluğunun güçlendirilmesi için aktif bir iç denetim fonksiyonunun kurulmasının zorunlu hale gelmesiyle birlikte, iç denetime ilişkin yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Şahin, 2008: 290). Ülkemizde, 2003'te yürürlüğe girmiştir.

Kanunun amaçları şunlardır (Önder ve Türkoğlu, 2012: 201): Kamu idarelerinin verimli, etkin, ekonomik ve hukuka uygun olacak şekilde yürütülmesini sağlamak, kamuda hesap verme sorumluluğunu ve netliğini sağlamak, kamu kaynaklarının öngörülen hedef, amaç ve kanunlara uygun şekilde elde edilmesi ve kullanımını mümkün kılmaktır.

Kanunda yapılan düzenlemeler: Kamu kuruluşları için stratejik plan düzenleme yükümlülüğü getirilmiştir ve buna dayalı performans esaslı bütçeleme sistemine geçiş esas alınmıştır (Önder ve Türkoğlu, 2012: 201). Standartları ve yöntemleri belirleyen kuruluşlar tarafından kararlaştırılarak uygulamaya konulacağı belirtilmiştir. Standartlar ve yöntemler, finansal yönetim ve iç kontrol süreçlerinde Maliye Bakanlığı tarafından; iç denetim alanında ise İç Denetim Koordinasyon Kurulu tarafından tespit edilir, güçlendirilir ve uyarlanır (Delice, 2008: 32).

1.6.2.4. TTK'nin Düzenlemeleri

Ticari dünyaya yön veren ve 1957'den itibaren yürürlükte olan 6762 sayılı TTK (TTK, 1956), hem uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerin iyileşmesi ve hem de AB (Avrupa Birliği) mevzuatına uygun hale gelmesi açısından, 2011 yılında 6102 sayılı Yeni TTK, TBMM tarafından onaylanıp güncellenmiştir (TTK, 2011). Yasa 1 Temmuz 2012'de yürürlüğe girmiştir.

6102 TTK ile getirilen düzenlemeler şunlardır (Sarı, 2013: 152; Büyükçoban, 2011: 113-114-115; Uzay ve Gönen, 2012: 13):

Bütün firmaların şeffaflık ilkesine uymasını sağlamak üzere düzenlemeler yapılmış ve bağımsız denetim zorunlu tutulmuştur. Şeffaflık ilkesi dahilinde, firmanın kuruluşunda, kuruculardan kuruluş sürecindeki işlemlere dair yazılı bir beyan istenmesi herkese incelenme fırsatı sunulmuştur. İKS'leri ile alakalı esas sözleşmeye eklenecek bir madde ya da iç yönetmelikle, yönetim yetkisini tamamen veya kısmen bir ya da birkaç yönetim kurulu üyesine veya üçüncü kişilere devretme hakkına sahiptir. Devir gerçekleşmediği sürece yönetim yetkisi, yönetim kurulunun tüm üyeleri tarafından kullanılır. Burada yetki-sorumluluk dengesinin biçimsel olarak düzenlenmesi ve yetkili kişilerin görevlerinin açıkça tanımlanması gerektiği ifade edilmiştir. Yönetim kurulu aşağıdaki görev ve yetkileri devredemez.

- Firmanın yöneticileri ve ilgililer için talimatların hazırlanması,
- Şirket yönetim örgütünün belirlenmesi,
- Finans denetimi, muhasebe ve şirket yönetiminin belirlediği şekilde finansal planlama ve finansal denetim için gerekli düzenin sağlanması,
- Müdürler ile yöneticilerin imza yetkisine sahip olanların görevden alınmaları ve atanmaları,
- Yönetimden görevli olanların, özellikle mevzuatlara, iç yönetmeliklere ve yönetim kurulu kararlarına uyumluluğun düzenli olarak kontrol edilmesi,
- Yönetim kurulu karar defteri ve pay defterlerinin tutulması,
- Yıllık faaliyet raporunun hazırlanması ve sunulması,
- Genel kurul toplantılarının düzenlenmesi ve kurul kararlarının yürütülmesi,
- Yönetim kurulu firmanın bütün prosedürlerini tanımlayıp, bölümleri belirleyip, personelin görev ve yetki tanımlarını yaparak düzenli olarak iç kontrol sürecinin raporlanması ile firmanın mevcut durumunun kapsamlı bir analizini yapmalıdır. Yönetim

kurulları bu işlemleri uzman bir komite kurarak periyodik bir şekilde raporlanmasını sağlar (TTK, Madde:375/c)

1.7. İç Kontrol Sisteminin Amaçları

1949'da AICPA'nın tanımında iç kontrolün amaçları şu şekilde yer almıştır:

i. Varlıkların koruması,

ii. Muhasebe datalarının güvenilir ve doğru olmasını sağlamak,

iii. Firmanın faaliyetlerindeki etkinliği arttırmak,

iv. İşletme faaliyetlerinin belirlenen politikalara uygun hareket etmesidir (Gelinas and Oram, 1996: l93-194).

Yasal çerçevede incelendiğinde "İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslar Yönetmeliğinin 4. Maddesinde" iç kontrolün amaçları: "a) Kamu kar, harcama, varlık ve sorumlulukların etkin, verimli ve kazançlı bir biçimde idare edilmesini, b) Kamu kurumlarının yasalara ve yönetmeliklere uygun davranmasını, c) Finansal kararın alınmasında ve işlemlerde usul ve kanun dışı davranışların engellenmesini, d) Karar vermek ve gözlemlemek için kurallı, vaktinde, kesin ve güvenilir verilerin toplanması, e) Varlıkların kötüye kullanımını önlemek, savurganlıkla mücadele edilmesi ve olası kayıplara karşı etkin denetim sağlamaktır" şeklinde belirtilmiştir.

1.7.1. İşletmenin Varlıklarını Korumak

Varlık teriminin anlamı oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir. İşletmeye ait olan ve bilançonun aktifindeki maddi ve maddi olmayan unsurların bütünü olarak açıklanmaktadır. İşletmenin nakitleri ve alacaklarıyla üretim amaçlı satın aldıkları ham maddeler ve bunlardan elde ettiği ürünler ve üretiminde kullandığı makineler… gibi birçok varlıktan söz edilebilir (Ataman vd., 2001: 61).

İşletmelerin varlıkları, çoğunlukla bazı riskler ile karşı karşıya kalmaktadır. Bahsi geçen riskler işletme içinden ya da dışından olabilir. İşletmenin kayba uğramaması ve işletme varlıklarının zarar görmemesi için uygun kontroller yapılmalıdır (Güredin, 2007: 320).

Varlıkların korunması kavramına geniş anlamda bakıldığında, işletmenin varlıklarının olumsuz durumlara karşı hazırlıklı olması için yönetim tarafından önceden

alınması gereken tedbirlerdir. Bunlar, doğal afetlerden kötü işletme şartlarına kadar muhtemel her tür kazaya karşı hazırlanmış güvenlik önlemleridir. Örneğin, yönetim tarafından alınan karar ile satış sonrası kazanç getirmeyen bir ürün, satış fiyatına bakılmaksızın varlıkların korunması bakımından başarısız bir satış olarak baz alınır ve iç kontrolün eksiklerinin bir işareti olarak düşünülebilir. Dar anlamda ise, menkul kıymetlerin hareketliliğinin muhasebe kayıtlarına alınmasında ve varlıkların muhafaza edilmesinde olabilecek bilerek ya da bilmeden kayıplara karşı koruma olarak kabul edilir (Güredin, 2000:169).

İKS, varlıkların temininde fiyat, kalite ve miktar denetimlerinin gerçekleştirilmesi, hırsızlık ve yolsuzluk olasılıklarının minimuma indirilmesi, doğal afetlere karşın varlıkların fiziki korunumu, sabit varlıkların bakımının gecikmeden uygun zamanda yapılması, varlıkların kötü kullanılmasına karşılık hemen dikkatini çekecek iç raporlama tekniklerinin seçilmesiyle de ilgilidir (Kepekçi, 1994: 60-61).

Satış faturasının bilmeyerek çıkışı yapılan miktardan eksik veya fazla kesilmesi sonucunda stokta kalan miktarın tutarsız olması; satın alınan malların ya da hizmetin fiyatında yapılacak hatalar sebebiyle ödemenin fazla veya eksik yapılması, personele ödenecek ücretlerin yanlış hesaplanması ile ödemenin fazla veya eksik yapılması hatalara örnek olarak gösterilebilir.

1.7.2. Bilgilerin Doğruluk ve Güvenilirliğini Sağlamak

Muhasebe bilgileri finansal ve yönetim raporlarının düzenlenmesi için kullanılır. Faaliyetlerin verimli ve etkili bir biçimde sürdürülmesi için, yönetimin güvenilir ve doğru bilgilere sahip olması gereklidir. Bilginin hatalı, yanlış ve çelişkili oluşu muhasebe kullanıcısının hatalı karar almasına sebep olur. İlaveten firma ile alakalı karar alacak olan yönetimle doğrudan ilişkisi olmayan kişiler de işletme hakkında doğru ve güvenilir bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple hatalı bilgiler ışığında alınacak kararların riskini azaltmak İKS bilgilerinin hilesiz, güvenli, vaktinde ve açıklamaların yeterince net olmasını sağlamak için etkili tedbirler alınması hedeflenir (Duman, 2008: 70).

1.7.3. Faaliyetlerin Verimliliği ve Politikalara Uygunluğunu Sağlamak

İşletme faaliyetlerinin planları, prosedürleri ile mevcut yasa ve yükümlülüklere uygunluk sağlamak amacıyla kontrol usul ve esaslarını tanımlayarak personellere iletme

sorumluluğu işletme yönetimine aittir. İşletme faaliyetlerini düzenleyen yasa ve mevzuatlarda değişiklik olması durumunda, işletme yönetiminin politika ve prosedürlerini, kontrol yöntemlerini güncelleyerek personeline bilgilendirmelidir. İşletme yönetiminin bu davranışı personeller üzerinde sürekli ve etkili bir kontrol ortamının oluşmasını sağlar (Azaltun, 1999: 16).

İşletme içindeki kontroller, iş süreçlerinin tekrarı, kaynakların etkin kullanılmamasını ve savurganlığı engeller. Bunun yanı sıra, işletme yönetimi, etkinliği ölçmek için çeşitli bütçe, kural ve ilke belirler. İKS, faaliyetleri sahiplenen yönetim politikaları, bütçenin etkin kullanımını ve verimli olmasını temin etmektedir (Duman, 2008: 70).

1.7.4. Kaynakların Ekonomik ve Verimli Kullanımını Sağlamak

Bir işletmenin katlandığı maliyetler önceden belirlenen maliyetlerden düşükse işletme kaynaklarının doğru bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. İşletme tarafından doğru ve zamanında minimum kaynak kullanımıyla işletmenin amaç ve hedeflerine erişebilmesi kaynakların verimli kullanıldığını göstermektedir (Azaltun, 1999: 16).

İşletme yönetimi, bir işlemin mali açıdan uygunluğunu ve kaynakların ne derece etkin kullanıldığını değerlendirmek için faaliyet standartlarını mutlaka belirlemelidir. Belirlenen faaliyet standartları açık bir şekilde anlaşılmalı, incelenmeli, ortaya çıkan standartlardaki sapmalar belirlenmeli ve düzeltici önlemleri alacak kişiye iletilmeli ve devamında ilgili kişinin alınması gereken önlemleri alması gereklidir (Kepekçi, 1994: 21).

1.7.5. Belirlenmiş Amaçlara ve Hedeflere Ulaşılmasını Sağlamak

İKS, işletmenin planlama sürecindeki stratejik hedefler ile bu hedeflere ulaşmak için yürütülen çalışmalar arasındaki ilişki ve uyumu sağlamaktır. Burada riskleri en düşük seviyeye indirgemekte ne derece etkili olursa işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşma ihtimali ve ek olarak faaliyetlerinin sürekliliğini sağlaması da bir o kadar yükselecektir (Madendere, 2005: 1).

1.8. İç Kontrol Sisteminin Faydaları

Sisteminin doğru bir biçimde yapılandırılması, işletmelere orta ve uzun vadede önemli faydalar sağlamaktadır. Bu sistemin işletmelere kazandırabileceği avantajlar ise şu şekilde sıralanabilir: (Aksoy, 2005: 138; National Council of Social Service, 2009: 3; Lakis and Giriunas, 2012:147; Hayale and Khadra, 2006: 41; Kızılboğa ve Özşahin, 2013: 223; Uyar, 2010: 44-45)

- İşletmenin iş akışlarının hedeflere uygun bir şekilde yönetilmesi, meydana gelebilecek aksamalar vaktinde tespit edilebilerek işletmenin amaçlarına ulaşması için önemli bir etken olacaktır,
- Problemlerin oluşmasını engeller ya da meydana gelen problemlere belirlenmiş çözüm yollarının gerçekleştirilmesini sağlayacaktır,
- Sistemin düzenli bir şekilde ilerlemesi beraberinde müşteri memnuniyeti mümkün olabilecek ve karlılık hedeflerine ulaşılabilecektir,
- Hem yönetim hem de personel tarafından yapılabilecek hile ve usulsüzlükler için engelleyici olacaktır,
- Sorunların ortaya çıkmasını engeller veya var olan sorunlara belirlenmiş çözüm yollarının uygulanmasını sağlar,
- Usulsüzlükleri ve yolsuzlukları saptamak ve önlem alabilmek için yerinde kontroller ve hesap mutabakatı sağlar,
- Muhasebe bilgi sistemi gerçekle örtüşür ve kesin bilgi üretilmesini sağlar,
- İş akışı süreçlerinin sınırlanan ölçülerde düzenli bir şekilde uygunluğunun ölçümüyle risk makul seviyelerde tutulup işletmenin sürekliliği desteklenecektir,
- İşlemleri sürekli, ekonomik, etik ve etkili bir biçimde gerçekleştirir,
- Denetimin kapsamını sınırlamak aynı zamanda denetim maliyetini düşürür,
- İşlem süreçlerindeki kayıp ve artıkların minimum seviyeye indirilmesini sağlar,
- Kurumlara var olan sınırları aşmaları için destek verir, işletmede verimli yöntemlerin hayata geçirilmesine yardımcı olur, işletmelerin rekabetle daha kaliteli hizmet sunmalarını destekler,
- Kurumun itibarının zedelenme riskini en aza indirger.

İşletmelerin amaçlarına varması için değerli bir araç olan iç kontrol mekanizması tüm firmaların sürdürülebilirliğini sağlamada son derece destek sağlar.

1.9. İç Kontrol Sistemini Etkileyen Faktörler

İç kontrol sisteminin etkili ve yüksek verimle çalışmasını katkı sağlayan faktörler aşağıda açıklanmıştır.

1.9.1. Örgüt Yapısı

Örgütün yapısı İKS'nin etkili ve kuvvetli olmasındaki payı büyüktür. Örgüt yapısında, kurumların temel fonksiyonların net çizgilerle ayrılması gereklidir. Kurumlar temel faaliyet konularının istediği bütün yükümlülükleri belirleyerek ve fonksiyonel organizasyon şemalarının hazırlanması yoluyla iç kontrolün daha sağlam ve etkili hale gelmesi sağlanabilir (Kılınç, 2010: 69).

1.9.2. Muhasebe Sistemi

İşletmelerde verimli ve sağlıklı bir muhasebe sisteminin olması iç kontrol faaliyetlerinin sağlam ve etkili olmasıyla mümkün kılınabilir (Ayyayla, 2010: 58). Muhasebe dışında kalan bölümlerce yapılan faaliyetlerin kayda alınmasından önce, talimat ve belgelerin yürürlükteki prosedürlere ve mevzuata şekil olarak ve esas yönüyle uyumluluğu değerlendirilmelidir. Kayıt altına alma; yetkilendirilmeyen birimlerce üstlenilen bir faaliyetin, yetkili bölümden gelen destekle belge akışını ve belgeyi baz alarak kayıt altına alınmasının sağlanmasıdır. Yapılan işlem ve kayıt altına alma temelde ayrıştırılmalı, muhasebe bölümü içerisinde ise mutlaka çalışanlar düzeyinde ayrıştırılmalıdır. Raporlama; finansal durum ve işlem sonuçlarını, ayrıca öz sermaye değişimlerini ortaya koyar. Analiz ve yorumlama sürecinde ise; nakit ve fon akım tablosu, bilanço, gelir tablosu, öz sermaye değişim tablosu düzenleyip inceleme sonucunda yapılan yorumlar, yönetime rapor olarak sunulur (Dabbağoğlu, 2009: 113).

1.9.3. Personel Sayısı ve Niteliği

İKS'nin oluşturulması yönetimin görevlerindendir. Fakat iç kontrolün yönetilmesinde personelin rolü de yönetiminki kadar önemlidir (Akçakanat, 2011: 91). Örgütün hedeflerinde ve başarı düzeyinde kurumda çalışan personelin önemi büyüktür (Reding and., 2009: 3-6). İşletmenin, faaliyetleri için gerekli olan beceri ve yetenekler görev ve sorumluluklarının bilincinde olarak görevlerini yapan, işletmenin amaçlarını ve kurallarını bilerek işletmenin hedefleri için çalışan personellere sahip olması, iç kontrolün

verimli olarak çalışmasını destekler. Ayrıca personelin sayısı etkinliklerin verimli bir biçimde yönetilmesini sağlayacak seviyede olmalıdır (Goh, 2007: 21; Akçakanat, 2011: 91).

1.9.4. Yasal Düzenlemeler

İşletmeler, bazı hukuki kurallara uymak mecburiyetindedirler. Yasal düzenlemeler işletme tarafında iç kontrol sistemlerinin ve risk yönetimlerinin kurallı bir şekilde ilerlemesinde motivasyon kaynağı olur (Reding and., 2009: 4). Bu yasal düzenlemelere uygun hareket edilmesi işletmelerin belli bir düzen çerçevesinde çalışmasına destek olur. Örneğin; vergiler, yasal düzenlemelere göre defter tutma, çalışma hayatı ile alakalı yasalar, iş güvenliği gibi işletmenin uymakla yükümlü olduğu kurallardır. İşletmenin bu kuralları benimsemesi güçlü ve verimli iç kontrolü elde etmesini mümkün kılabilir (Gönen, 2007: 18).

1.9.5. Riskler ve Fırsatlar

İşletme açısından olumsuz bir olayın gerçekleşme riski ve bu meydana gelecek riske karşı tedbir almak oldukça önemlidir. İstenmeyen bir olayın gerçekleşme olasılığı olarak risklerin saptanması ve bu risklerin gerçekleşme ihtimalini azaltmak için iç kontrollerin yapılması gereklidir. Risklerin önemlilik derecelerinin belirlenmesi ve türlerinin tanımlanması güçlü ve verimli iç kontrolü oluşturulmasını sağlamaktadır (Beretta and., 2015: 3; Yağcı, 2006: 13).

1.9.6. İşletme Kültürü

İşletmedeki personellerin davranışlarını şekillendiren değerler, normlar, gelenek ve adetler sistemidir (Yurtsever, 2008: 58). İç kontrol için, işletmenin bir kültür oluşturması büyük önem taşımaktadır. İnsanlar, konuşmalar ve davranışlar yoluyla çevreyi algılarlar. Bu işletmenin genel dış görünüşü, değerleri ve ‘‘zirvedeki ses’’ de denilen işletme üst yöneticilerinin faaliyetleri ile başlar. Bir işletmenin etik değerlerindeki eksiklikler, iç konularda yaşadığı eksiklikler, çalışan personele saygı duyulmaması gelirin yönlendirilmesine neden olabilecek bir ortam oluşturabilir (CPA Australia, 2008: 6).

1.9.7. Teknolojik Gelişmeler

İşletmeler bilgi sistemlerinde ve üretim süreçlerinde teknolojik gelişmelerin kullanımı yeni sıkıntıların meydana gelmesine neden olur. Güçlü ve etkili bir İKS teknolojik gelişmeler sonucu meydana gelebilecek sıkıntıların tespit edilerek önceden nasıl yönetilmesi gerektiğine karar verilmesi belirleyici bir rol oynar (BDS 315, Madde A25).

1.9.8. Yönetimin Sorumluluğu

Çalışanların işletme çıkarlarından çok kendi menfaatlerine öncelik verecekleri fikri sebebiyle iç kontrolün etkili olamadığı durumlarda işletme varlıklarında kayıplar, hile ve yolsuzluklar, yönetimin yanlış kararlar vermesi gibi yönetimsel terslikler oluşabilmektedir. Etkili ve güçlü bir İKS'yle ortaya çıkan bu riskler minimalize edilebilir, yöneticilerin verimliliği değerlendirilebilir ve işletme faaliyetlerinin değerlendirmesi yapılabilir. Ayrıca yönetimin farklılaşan durumlara adapte olabilmesine ve uzun dönem varlığını devam ettirebilmesi için tekrardan yapılanmasına olanak sağlayabilir (Baskıcı, 2012: 6).

1.10. İç Kontrol Sisteminin Etkileri

İç kontrol sisteminin etkileri ayrıca detaylandırılabilir.

1.10.1. İşletme Yönetimi Üzerindeki Etkileri

İşletmelerin fiziksel ölçekte büyüme göstermesi, daha detaylı bir yapı oluşturulması ve işlem sayısının çoğalması işletme yönetimi için eylem ve etkinlikleri denetleme imkânını azaltmaktadır. Kayıtların doğru ve güvenilir yönetilebilmesi ve işletme varlıklarının korunması için iç kontrole ihtiyacı vardır. Bu kontrol sistemi yönetimin ihtiyacı olan verilere doğru biçimde ulaşması, finansal raporlamadaki hatalı işlem yapma olasılığını engelleyebilmesi, işletmenin gösterdiği faaliyetlere güven duyulması, organizasyon politikalarıyla birlikte uygun bir şekilde sürdürülmesi, organizasyonun tüm bölümlerinde performans düzeylerinin tespit edilmesi için yönetime destek olmaktadır (Olatunji, 2009: 182; Hatunoğlu vd., 2012: 174).

1.10.2. Denetim ve Denetçi Üzerindeki Etkileri

Denetim ve denetçi tarafından denetim çalışmalarının tasarlanması ve İKS ile ilgili yönetime tavsiyeler sunması bakımından da büyük öneme sahiptir. Bu sistemin aktif şekilde işlemesi denetim alanının sınırlanmasını sağlar. Denetçinin daha fazla sisteme güven duymasını sağlayıp denetim faaliyetlerini azaltmasına destek olur. İç kontrol sisteminin aktif şekilde işlememesi ise denetçinin sisteme karşı güvenini zedeler ve daha çok denetim çalışmasına yöneltir (Udeh, 2012: 12; Demir, 2012: 61).

1.10.3. Kurumsal Yönetim Üzerindeki Etkileri

İşletmenin finansal kaynakları ve insan kaynaklarını kendi tarafına yönlendirmesini, hak sahipleri ve kamuoyunun menfaatlerini korumayı, etkili çalışmasını ve hissedarları için uzun vadede ekonomik büyüme sağlayan kanunlar, yönetmelikler ve özel sektör uygulamaları ile birleşmesi kurumsallığın gerekliliklerindendir. SPK tarafından 2003'de hazırlanan ''Kurumsal Yönetim İlkeleri'' yayınlanmıştır. 2004'de SPK'nın Uyum Beyanı düzenlemesi ile halka açık şirketler, bu ilkelere ne seviyede uyduklarını ve uymadıkları noktalarla alakalı gerekçeleri faaliyet raporlarında açıklamaları şart koşulmuştur. "Uy ya da açıkla" şeklinde ifade edilen yaklaşım, halka açık şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerini benimsemelerini teşvik etmek için kayda değer bir ilerlemedir (Sakarya ve Özmen, 2008: 111).

Türkiye'de kurumsal yönetişimin etkin bir şekilde hayata geçirilmesindeki en büyük zorluk çok sayıda aile şirketinin olmasıdır. Burada bilgilerin açığa çıkması istenmediğinden yönetim kurulu da aile üyeleri arasından seçilir. Bu durum yönetim ve denetim görevlerinin tek bir kişide birleşeceğini ifade eder. Fakat denetimin etkin olabilmesi için bu görevi üstlenen yöneticilerin işletme dışında ve bağımsız olmaları büyük önem arz etmektedir. Yönetim kurulunun bağımsızlığını belirleyen kriterler birbirinden farklı olabilmektedir. Örneğin Cadbury Raporu'nda, Yönetim Kurulu'nda minimum üç bağımsız dış üyenin yer alması önerilir (Nikomborirak ve Tangkitvanich, 1999: 22).

Kurumsal yönetim açısından, iç kontrol eksikliğine ve kurumsal sorumluluğa neden olacak faktörler şunlardır (Aksoy, 2007: 162):

- İşletmelerin finansal raporlamalarının kamuya sunulmasında sorumluluklarının az olması,
- İşletme yöneticilerinin mevcut pozisyonlarını sürdürebilmeleri için kendilerinde piyasanın kârlılık taleplerini karşılamak için baskı hissetmeleri,
- İşletmelerin kurumsal yönetim problemleri ve politikalarının beklentileri karşılamaması,
- Yöneticilerin yönetim anlayışı, etik ve kültür uygulamaları,
- Özel amaçlar için varlıkların kullanılması ve bilanço kayıtlarında yer verilmemesi,
- Denetim ve kontrolün yeterli olmaması.

Etkin bir İKS, işletmenin bütün faaliyeti kapsamında risklerin yönetim tarafından tanımlandığı durumlar için kuruluşun yanı sıra dış paydaşlara da güvence sunmaktadır (Kızılboğa ve Özşahin, 2013: 230).

1.11. İç Kontrol Sisteminin Sınıflandırılması

Bir işletmede ölçülmesi ve düzeltilmesi gereken her işlem, her üretim bileşeni kontrolün kapsamına girebilir. Bu nedenle, İKS, yönetimin gerçekleştirdiği kontrol faaliyetlerine bağlı olarak sınıflandırılmıştır. Kontrol türleri aşağıda sıralanmıştır. Bunların arasında en baskın kontrol çeşidi önleyici kontrollerdir. Sorunun ortaya çıkmadan önlenmesi, ortaya çıktıktan sonra çözülmesinden çok daha fazla etkilidir (ACCA, 2005: 144).

1.11.1. Önleyici Kontroller

İstenmeyen hata ve hileler oluşmadan engelleyen kontrollerdir (Chen and Lee, 1992: 26). Bunlar, muhtemel problemleri oluşmadan önce tahmin ederek gerekli düzenlemeleri gerçekleştirirler. Ayrıca hata, ihmal, hile ve kötü niyetli davranışları önlerler (Olatunji, 2009: 182). Önleyici kontroller faaliyetlerin işlemden önce oluşan eksiklikleri, hataları, yanlışlıkları ve sahte beyanları önlemek için planlanır (Hightower, 2009: 44). Önleyici kontrollere örnek olarak yapılacak hileleri engellemek için alanında yetkin ve güvenilir çalışanların işe alınması, görevlerin aykırılığı ilkesinin benimsenmesidir.

Önleyici kontrollere; yetkili çalışan istihdamı, etik kodlar, görevler ayrılığı, kurallara uyarak personel seçiminde bulunulması, doğru arşivleme sistemi oluşturulması, varlıkların fiziksel incelenmesi, uygun olmayan işlemlerin çok hızlı şekilde bulunması ve hataların düzeltilmesinde bilgisayar sistemlerinin kullanımı örnek verilebilir (Reding and., 2009: 6-25; Erdoğan, 2009: 23).

1.11.2. Tespit Edici Kontroller

Sorun meydana geldikten sonra devreye giren tespit edici nitelikte kontrollerdir. Kötü niyetli bir hareket, hata veya kusur meydana geldiğinde tespit etmek ve raporlamak için planlanmıştır (Olatunji, 2009: 183). Öngörülmeyen hata veya hile olayları gerçekleştikten sonra belirleyen kontrollerdir (Chen and Lee, 1992: 26). Önleyici kontrollere kıyasla maliyeti fazla olsa da önleyici kontrolleri destekleyici bir rol üstlenmektedir. Belgelerin ve tutulan kayıtların incelenmesi ve karşılaştırılması, banka hesaplarının mutabakatının sağlanması, fiziki stok sayımları ve kayıt altındaki veriler arasındaki farklı bilgilerin değerlendirilmesi, demirbaşların çalışanlara zimmetlenmesi gibi bu tür kontrollere örnek gösterilebilir (Boczko, 2007: 746).

Önleyici kontroller, genellikle tespit edici kontrollere göre daha etkilidir. Çünkü önleyici kontroller oluşabilecek hatalara ve olumsuz olaylara engel olur. Tespit edici ise, hatalı durumu gidermek veya bir durumdan sıyrılmak için oldukça fazla engelle mücadele edilmesi gerekir (DiNapoli, 2010: 12).

1.11.3. Yönlendirici Kontroller

Amaç ve hedeflere ulaşılması için rehberlik eden kontrollerdir. Kontroller, gerçekleştirilecek eylemlerle ilgili net bir yön veya talimat sağlar (Reding and., 2009: 6-25). Personelin belirlenen hedeflere yönelmesini sağlamak ve üst yönetimin taleplerinin alt kademelere ulaştırılmasını sağlayıp onları motive edici önlemlerdir. Risklerin önlenmesi ve azaltılması, kuruluşun koruma politikaları, bilgi yönetim sistemleri ve çalışanlara yönelik davranışsal yönergeler aracılığıyla sağlanmaktadır. Personel eğitimleri, standartlar, yönergeler, personelden belirli hedefleri ulaşanlara ödül verilmesi, iş gezilerinin ve kutlama programlarının düzenlenmesi örnek gösterilebilir (Reding and., 2009: 6-25).

1.11.4. Düzeltici Kontroller

Belirlenen sorunların etkili ve tam vaktinde çözülmesi için planlanmış denetimlerdir. Bir tehlikenin etkisini minimize etmeye, bir problemin nedenini öğrenmeye ve problemin kaynağını düzeltmeye yardımcı olan kontrollerdir. Belirlenen hataları düzeltmek ve ileride olabilecek hataları minimize etmek için sistemi revize ederler (Olatunji, 2009: 183). Temelde noksanlıkları saptayan ve düzeltici önlemler alan kontrollerdir (Reding and., 2009: 6-25). Örnek olarak işletmelerde teftiş kurulları oluşturulması, çalışanlar için eğitim programlarının düzenlenmesi veya katılımlarının sağlanması gösterilebilir.

Eksikliklerin giderilmemesi ya da yeniden meydana gelmelerine müsaade edilmesi durumunda tespit edici kontrollerin hiçbir önemi kalmamaktadır (Wilkinson and Cerullo, 1997: 293).

1.11.5. Telafi Edici Kontroller

Kontrollerin yapılmadığı ya da maliyetlerin arttığı senaryolarda, telafi edici kontrollerden yararlanılabilir. Yöneticilerin risk olarak tespit ettikleri spesifik bazı alanlarda hızla gerçekleştirilen işlemlerin ve aylık bütçe performanslarının izlenmesi gibi işlemler örnek verilebilir (Kılınç, 2010: 52; Altay, 2010: 11).

1.12. İç Kontrol Sisteminin Etkinliğini Ölçen Yöntemler

İKS'nin etkin bir biçimde değerlendirilmesi, farklı bilgi kaynaklarından yararlanarak (Uyar, 2010: 42) sistemin güvenilirliğini test etmek, güçlü ve zayıf yönlerini tanımlamak, yönetime ihtiyaç duyulan bilgileri sistemli ve etkili bir biçimde aktarabilmesi için bilgi toplama yöntemleri vardır (Karacan ve Uygun, 2012: 107). Bu yöntemler aşağıda detaylandırılmıştır.

Denetçi sorumluluğundaki kişileri ve verileri sistemli, daha açık bir şekilde kayda alması gerekmektedir. Denetim kayıtlarının tutulması var olan durumdan çok geleceğe yönelik yapılacak risk değerlendirmelerinde önemli bir bilgi kaynağı niteliği taşıyacaktır.

1.12.1. Anket Yöntemi

İç kontrol yapısı araştırılan işletmenin bütün kontrol alanları ile bağlantılı soruları önceden hazırlık yapılıp, soru sorulup, cevap alınması süreçlerinden meydana gelir. İç

kontrol sisteminin tanımlanıp belgelendirilmesinde çoğu zaman uygulanan anket yönetiminde denetçi, işletmenin çalıştığı alanı ve denetimin amaçlarını kavradıktan, yeterince gözden geçirdikten sonra asıl durumun ne olması gerektiğini belirler. Soru kalıplarında iç kontrol ortamı dahil olmak üzere bütün kontrol alanlarındaki denetimler hakkında çeşitli sorular bulunur (Uzay, 1999: 100). Sorulan sorulara verilen cevapları aynı anda form üzerinden bölümlendirir. Genel olarak cevaplar "Evet" veya "Hayır" şeklindedir. İlave olarak bir açıklama bölümü de yer alır (Demirel, 2007: 68). Anket yönteminin avantajları (Uzay, 1999: 101):

- Detaylı bir yöntemdir.
- Yöntemin uygulanabilirliği üst düzey bir deneyim istemez.
- Diğer yöntemlerle karşılaştırıldığında daha hızlı hayata geçirilebilir.
- Olası raporlama gerektiren durumlar ve zayıflıklara işaret eder.

Anket yönteminin dezavantajları ise (Uzay, 1999: 101):

- Sisteminin güçlü ve zayıf yönlerini gösterdiği için birçok soru sorulması,
- Sorulara gelen cevapların çok fazla programlanmış olması ve sonrasında asıl önemli olan kişisel görüşün ortadan kalkması,
- Anketlerin kontrol yapısı ile ilgili bilgi toplanması beraberinde sistemin dayanak gösterebileceği verileri teşkil etmemesi,
- Genellikle küçük organizasyonlar için çok kapsamlı olabilmesi,
- Anket ile elde edilen verilerin birbirleriyle ilişkilendirilmesinin zor olmasıdır.

Anket yöntemi ile detaylı bilgi toplanabilirken akış şemaları yöntemi ile bütünsel bir bakış sağlanır. Bu sebeple genel olarak iki yöntem beraber uygulanır (Bozkurt, 2010: 143).

1.12.2. Akış Şemaları Yöntemi

İşletmedeki verilerin ve dokümanların akışını sembollerle ilişkilendirerek gösteren İKS'yle bağlantılı yöntemlerden biridir. Denetim sürecinde iç kontrolün sembollerle ifade edilip şema biçiminde bir düzen içinde gözlemlenmesine akış şemaları yöntemi denilmektedir. İşletmedeki iş yükünün dağılımı, yetki ve yükümlülüklerin durumu, gereken kayıtların hangi safhalarda ve kimler tarafından gerçekleştirildiği ve belgelerin akış biçimi açık bir biçimde sunulur. Akış şemaları görevleri net olarak tanımlar ve iç

işleyişlerde önemsiz katkı sağlamayan işlemleri daha net bir şekilde görünür hale getirir (Uzay, 1999:105).

Akış şemaları yönteminin yararları şunlardır (Uzay, 1999: 105; Demirel, 2007: 65; Ertürk, 2010:117):

- İşletmenin kısımları açıkça verilir,
- Net olmayan ifadelerin ihtimali düşüktür,
- Mutabakatlar, kayıtlar ve belgeler arasındaki ilişkiler belirgin bir şekilde gösterilebilir ve karışık sistemler daha etkili betimlenebilir,
- Karışık bir sistemin bütünüyle sunulmasını kolaylaştırır,
- Akış şemalarının revize edilmesi zor değildir. Sistemde oluşan değişiklikler kolaylıkla yenilenebilir,
- İKS'nin eksikliklerini sergilediği için fonksiyonlar arasındaki uyuşmazlıkları ve sistemin eksik yönlerini gösterebilir.

Yöntemin sakıncaları ise şu şekilde sıralanabilir (Demirel, 2007: 66; Uzay, 1999: 106):

- Bilgi ve tecrübe gereken bir method,
- Kontrol eksikliklerinin belirlendiği noktaların bulunması için yapılacak değerlendirme kolay değildir,
- Maliyeti yüksektir,
- İç kontrolün zayıf taraflarını ve rapor olarak sunulabilir taraflarını anket formları kadar açıkça belirleyemez.

Bu yöntem diğer yöntemlere kıyasla daha fazla vakit aldığı için pek fazla tercih edilmez (Bozkurt, 2010: 140). Akış şemaları yöntemi, not alma yöntemi ile beraber uygulanırsa daha verimli bir çıktı elde edilebilir (Usul, 2013: 110).

1.12.3. Not Alma Yöntemi

İç kontrol sisteminin tanımlanmasında başvurulan en temel yaklaşım olduğu görülmektedir. Denetçi, yöneticiler ve personel ile görüşme yaparak bilgiler toplar, ihtiyaç duyulan gözlemleri yapar ve aldığı notları yazılı olarak sunar (Karacan ve Uygun, 2012: 108). Yöntemin kullanımı zor değildir. Genellikle küçük işletmelerin değerlendirilmesinde kullanılır (Usul, 2013: 109). Muhasebe sistemindeki bütün kayıtlar

ve belgelerin kaynağından ortaya koyulması, uygulanma adımlarının not tutularak gözlemlenmesi, kontrol prosedürlerinin izlenip kaydedilmesidir (Bozkurt, 1999: 140).

İşletme ile ilgili toplanan verilerden sonra İKS'ne ilişkin ayrıntılı bilgi toplamak amacıyla en pratik yöntemdir. Denetçi, işletme çalışanı ile yapılan görüşmeleri, politikalarını, prosedürlerini ve kontrol amaçlarını içeren genelge, yönetmelik ve yönerge gibi dokümanları inceleyip veya iş akışını ve faaliyetleri gözlemleyip elde etmiş olduğu verileri not alma yoluyla İKS'nin tanımını yazılı olarak açıklayabilir (Uzay, 2003: 106).

1.13. İç Kontrol ile İç Denetim İlişkisi

İç kontrol ve iç denetim kavramları birbirinden farklı olsa da, aralarındaki ilişki güçlüdür. İç denetim, kontrol sürecinin yansımasıdır. İç kontrol uygulamaları, işletmenin amaçlarına paralel şekilde işleyişini yönlendirirken; iç denetim birimi bu kontrollerin geçerliliğini ve verimliliğini inceler, yönetime geliştirme tavsiyeleri sunar. Bu bağlamda İKS bilginin güvenilirliğini ve doğruluğunu sağlamakta, iç denetim ise bilginin güvenilirliğini ve doğruluğunu test ederek yönetime rapor sunmaktadır. İç denetim bir kuruluşun bütün düzeylerinde bulunmalıdır. Sonuç olarak iç denetçilerin, stratejik seviyedeki kontrollerle ilgili olarak işlem yapacağı anlamına gelir (Swinkels, 2012: 13-14).

İKS'nde, işletmelerin kontrol faaliyetlerinin planlanması ve yürütülmesinde kusurlar meydana gelebilir (Maliye Bakanlığı, 2006: 3). Sistemin tam anlamıyla garanti veremediği düşünüldüğünde, sistemin sürekli gözden geçirilmesi ve denetlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla iç denetim faaliyeti meydana gelmektedir (Yomchinda, 2012: 9). Kurum içerisinde aktif bir iç denetim sisteminin varlığında; İKS, kurumun risk yönetimi ve işlem süreçlerinin etkin bir biçimde yürütüldüğüne; varlıkların korunduğuna; toplanan bilgilerin güvenilirliğine ve eksiksizliğine; faaliyetlerin etkin, verimli ve yükümlülüklere uygun bir biçimde uygulandığına ilişkin kurum içine ve dışına makul bir güvence sağlamaktadır. Yönetimin amaçlarını uygulamaya yönelik işlem süreçlerinin organize ve planlı bir şekilde incelenmesi ve iyileştirilmesine yönelik tavsiyeler sunmaktadır (Maliye Bakanlığı, 2006: 3).

Yönetmelikte, plan ve program şartlarına uygun olma İKS'yle yapılırken iç denetçiler uygunluk kontrolünü gerçekleştirilmektedir (Önder, 2008: 28-29). İç denetçiler, kontrol faaliyetleri sırasında, var olan kontrol mekanizmalarının etkinliğini

incelemekte ve kontrollerin çalışıp çalışmadığı hususunda tespit edilen durumlar ve sonrasında düzeltici tavsiyelerle kontrol süreçlerinin iyi hale getirilmesine destek sunmaktadırlar (İDKK, 2024: 14).

Ek olarak iç kontrol, devamlılık ilkesine göre denetlenen kurumun yönetimine ve sistemine dahil edilmiştir. İç kontrol işlem sürecinde aynı anda denetimler gerçekleştirerek risklere karşın bir savunma mekanizması kurmaktadır. İç denetim ise yapılmış faaliyetlerden bağımsız bir şekilde faaliyetlerin kontroller ve süreçler üzerindeki denetimini yapmaktadır.

Tablo 1.3'de iki kavramın özelliklerinin kıyaslanması yer almaktadır (Maliye Bakanlığı, 2006: 6; Önder, 2008: 22; Günal, 2010: 8):

Tablo 1.3. İç Kontrol ve İç Denetimin Özelliklerinin Kıyaslanması

İÇ KONTROLÜN ÖZELLİKLERİ	İÇ DENETİMİN ÖZELLİKLERİ
Faaliyetler, aralıksız ve düzenli bir biçimde sürdürülür ve işlemlerin yürütülmesi yönetimin sorumluluğundadır. Yönetim tarafından ileri sürülen amaçlara, iç ve bağımsız denetim destek sağlar.	Sertifikaya sahip iç denetçiler yapar. İç denetim düzenli, aralıksız ve sistematik bir yaklaşım ile uygulanır.
Bilginin hem geçerli hem de güvenilir olmasını sağlar.	Bilginin geçerliliği ve güvenilirliği test edilerek yönetime güvence sunulmaktadır.
Faaliyetlerin ve düzenlemelerin riskli alanlarına öncelik tanınır.	Genel kabul görmüş standartlara göre uygulanır.
İşlem boyunca görevli çalışanlar iç kontrolün işleyişinden mesuldür.	İç kontrol süreçlerindeki verimliliğini ve etkinliğini analiz yapmak için danışmanlık faaliyetleri kapsamında rehberlik eder.
En az yılda bir kez analiz edilir ve ihtiyaç duyulan güncellemeler yapılır.	İç denetim bağımsız bir şekilde uygulanır. Denetimin programlanması, planlanması, uygulanması ve raporlanması dış müdahalelerden bağımsız ve engellenmeden iç denetçiler tarafından yerine getirilir.
Mevzuat çerçevesinde düzenleme ve uygulama, hesap verebilirlik, şeffaflık, ekonomiklik, verimlilik ve etkinlik yönetim ilkeleri dayanak kabul edilir.	İç denetim (başkanlığı) birimince risk odaklı denetim planları ve programları baz alınarak uygulanır.
İşletme faaliyetleriyle beraber aralıksız bir şekilde takip edilir.	Göreve başlama işletme faaliyetlerini yaptıktan sonra olur ve fakat gerçekleşen olaylar sonrasında analiz edilir.

Kaynak: (Özçetin, 2017:118).

Tablo 1.3.'de görüldüğü üzere iç kontrol ve iç denetim devamlı ve düzenli bir biçimde devam ettirilir.

1.14. İç Kontrol İle Bağımsız Denetim İlişkisi

İşletmelerin temel hedefleri kârın maksimuma çıkarılması, istikrarın korunması, yenilenen teknolojik gelişmeleri yakalayabilmesi kolay olamayan amaçlar olarak kabul edilmektedir. Bu durum işletme yönetiminin hedeflerine ulaşma sürecinde daha özenli ve kesin karar vermelerini gerekli hale getirir. Buna ek olarak artan ekonomik faaliyetler işletmeler için daha kompleks süreçlerin ve uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bütün bu faktörler işletme faaliyetlerinin verimlilik ve etkinlik bakımından doğru şekilde ele alınmasını ve incelenmesini mecburi kılınmaktadır. Değerlendirme ve inceleme için güvenilir bilgiler gereklidir. İhtiyaç duyulan bilgilerin toplanması, değerlendirilmeleri yapılıp somut veriler elde etmeleri için kontrol ve denetim faaliyetlerinin etkin bir şekilde yapılandırmaları ve uygulamaları gerekir (Tez, 2020: 106).

Kurumsal yönetim anlayışı çerçevesinde, iç kontrol, iç denetim ve bağımsız denetim faaliyetlerinin uyumlu, birbirini destekleyen ve bütünleşik bir sistem olarak yapılandırılması esastır. İç denetimin işlevsel olması, verimli bir sistemin yönetilmesine dayalıdır (Demir vd., 2018: 96). Bağımsız denetim faaliyetinin etkin olarak yürütülmesi ise aktif devam eden bir İKS ile gerçekleşebilmektedir.

Bağımsız denetim sürecinde İKS'nin incelenmesinin amacı, denetlenen işletmenin muhasebe kayıtlarının ve finansal raporlarının güvenilirliğini teyit etmek; ayrıca yılsonu denetiminde gerçekleştirilecek faaliyetlerinin kapsamını, ayrıntılarını ve uygulanacak süreyi saptamaktır (Güredin, 2007: 165).

Bağımsız denetim, dış denetim şeklinde de tanımlanmaktadır. İKS ile bağımsız dış denetim arasındaki ilişki maddelerle verilmiştir (Tuan, 2009: 9; Baranowski, 2010: 44):

- İşletme sahipleri ve dış paydaşlar, sistemin verimli şekilde çalıştığını bağımsız denetçinin raporuyla doğrulayabilirler.
- Bağımsız dış denetçi, İKS ile ilgili yönetime tavsiyeler verir, sistemin verimliliği hakkında görüşlerini sunar ve talep edilirse resmi kurumlara rapor düzenler.

- Bağımsız dış denetçi İKS'ni oluşturmaz, analiz eder.
- Sisteminin verimliliği, bağımsız dış denetçi tarafından elde edilen kanıtların güvenilirliğini güçlendirir.
- Bağımsız dış denetçiler, en çok finansal tabloların verdiği makul güvenceyi sağlama adına kontrolleri test etmek ile sorumludurlar.

Yukarıda vurgulanan hususa göre, bağımsız denetçinin bağımsız denetim sürecinde, firmanın İKS'ni kavraması ve kontrol riskini incelemesi, yürüteceği denetim faaliyetlerinin şeklini belirleyecektir. Eğer firmanın İKS etkin ise az miktarda denetim testi uygulayarak yönetimin beyanlarını değerlendirip sonuçlandıracaktır.

1.15. İç Kontrol Sistemine Yönelik Geliştirilen Modeller

İç kontrol sisteminin kamu veya özel tüzel kişiliklerinde nasıl kurulması gerektiği yasalarla, ikincil mevzuatlarla ya da bazı kuruluşların düzenleyici standartları, raporlarıyla ortaya çıkarılmıştır. Önerilen iç kontrol modelleri temelde benzemelerine rağmen küçük farklılıklarla birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Oluşturulan modellerden bazıları işletmenin tüm faaliyetlerine ilişkin değil sadece bilgi işlem sistemine yöneliktir.

İKS'nin düzenlenmesi amacıyla oldukça fazla model ortaya koyulmuştur. Günümüzde en çok bilinen ve kullanılan model COSO İç Kontrol Modeli olduğu bilinmektedir. Bunlara ek olarak SysTrust, Esac, COCO Kontrol ve Cobit Modelleri de yaygın bilinen modellerdir.

1.15.1. COBİT Modeli

İşletmelerde bilgi işlem teknolojilerinin kullanımı neticesinde oluşabilecek risklerin kontrolünü sağlamak için geliştirilmiş olan Cobit (Bilgi ve İlgili Teknolojiler İçin Kontrol Hedefleri) modeli İKS'ni yapılandırma modellerinden biridir. Bu model, bilgi teknolojilerinden yararlanarak kurumun amaçlarına ulaşması için olabilecek olası risklerin optimum hale getirilmesidir (Gökoğlan, 2018: 70).

Yayınlanan ilk model genel çerçevede kontrol ile belirli sınırlar içindedir. Model işletmelerde bilgi işlem teknolojilerinde ve bütününde etki göstermektedir. Cobit modelinde, Sarbanes-Oxley Yasası doğrultusunda sorumlulukları yöneticiler, bağımsız dış denetçiler ve iç denetçiler arasında dağıtmıştır (Akışık, 2005: 99; Aksoy, 2005: 145).

1.15.2. ESAC Modeli

İşletmelerde bilgi işlem teknolojilerinin kullanımından kaynaklanabilecek tehlikeler için tasarlanmış Esac (Electronic Systems Assurance And Control) modeli İKS'ni yapılandırma modelleri arasında yer alır. Elektronik Sistemler Güvence Kontrolü (ESAC) modeli, IIA tarafından 2001 yılında yayınlanmıştır. Bu sistem, kurumların denetçilerinin ve üst düzey yöneticilerinin elektronik sistemi kullanımlarından doğan riskleri anlamalarını, analiz etmelerini ve bu doğrultuda denetimlerin gerçekleştirilmesidir (Kara, 2011: 12).

Sistemin oluşturulmasından yönetim, verimli ve etkin çalışmasından iç denetçilere sorumluluk yüklenmiştir. Bu sayede iç denetçiler verilerin doğruluğu ve işletme kaynaklarının verimli kullanımının ilave olarak bilgi işlem sistemlerinin verimli işlemesinden de hesap vermesi istenmiştir. Bu durum iç denetçilerin muhasebe ve finans alanlarına ilave bilgisayar sistemlerinin denetimi konusunda da yetkinlik kazanmalarını zorunlu hale getirmiştir (Akışık, 2005: 99; Aksoy, 2005: 145-146; Toroslu, 2012: 165).

1.15.3. SYSTRUST Modeli

Güven Sistemi (SysTrust), 1999'da CICA ve AICPA tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Dijital platformda üretilen verilerin güvenilirliğini korumayı amaçlar. Modele bakıldığında sistemin tasarlanmasından şirketin yönetim kadrosu ve modelin etkili işletme yükümlülüğü ise dış denetçilerindir. Bu model esas olarak şirketin bilgi sistemine dayanmaktadır. Model güvenilir mali raporlamayı, yönetimin belirlenen hedefleri gerçekleştirmesini amaçlar (Kara, 2011: 13).

SysTrust modelinde sistemi oluşturma yükümlülüğü yönetimde, sistemin etkili işletme yükümlülüğü ise dış denetçilerdedir (Aksoy, 2005: 145; Dabbağoğlu, 2009: 111).

1.15.4. COCO Modeli

Kontrol Kriterleri Komitesi–Kontrol Rehberi (COCO) modeli, 1995'de yayınlanmıştır (Köse ve Bekci, 2017: 18). Bu şekilde, İKS'nin etkinliğini analiz etmek için COSO Modeli'ne göre daha detaylı bir model olarak COCO Modeli tasarlanmıştır (Kurnaz, 2013: 24). COSO Modeline kıyasla daha anlaşılabilir ve kullanışlı olmasına rağmen COSO Modeli kadar benimsenmemiştir ve yalnızca yerel düzeyde kalmıştır.

COCO Modeli'nin geliştirilmesinde üç temel önemli kriter vardır. Bunlar; kurumların denetim etkinliğinde artış sağlamak için raporlama, değer paylaşımı ile açık iletişim ve rekabetin artması sebebiyle kontrol sistemlerinin güncellenmesi gibi kontrol süreçleridir. Model amaç, yeterlilik, bağlılık, öğrenme ve denetleme bileşenlerinden meydana gelmektedir (Can, 2014: 75). COCO kontrol terimini, iç kontrolün yerine kullanmıştır. Dolayısıyla amaçları saptama, risk yönetimi ve stratejik yönetim gibi faaliyetleri, kontrol kavramının bir öğesi şeklinde değerlendirmiştir (Kara, 2011: 10; Bakkal ve Kasımoğlu, 2012: 187).

İKİNCİ BÖLÜM

HATA VE HİLE DENETİMİ

Genellikle muhasebe sürecinde meydana gelen hata ve hileler işletmelerde ortaya çıkan hata ve hileler olarak değerlendirilmektedir. Hata ve hile denetimi, hile iddialarının ipuçlarını ve şikâyetleri uygulanan muhasebe teknikleriyle değerlendiren bir denetim çeşididir. Hile denetimi, kanıtların dokümantasyonu, tanık ve şüpheli görüşmeleri yoluyla bilgi toplama, soruşturma raporu yazma, toplanan verilerin doğruluk kontrolü ile hilenin tespit edilmesi ve önlenmesini kapsamaktadır (Kranacher and., 2010)

Araştırmanın ikinci kısımda muhasebe hata ve hilelerine ilişkin kavramlar açıklanacak, özelliklerinden, türlerinden, nedenlerinden, belirtilerinden, tespit etme ve önleme yöntemlerinden, hilenin raporlanmasından bahsedilecektir.

2.1. Muhasebede Hata Kavramı

İşletmeler, üretim faktörlerini birleştirip mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren bölümlerdir. Kârlılığı artırmak ve sürdürülebilirliği sağlamak için üretim yapan işletmeler idari yapı konusunda insan kaynakları, halkla ilişkiler, üretim, pazarlama, muhasebe, finans gibi birimlerden yararlanmaktadırlar.

Birbiriyle entegre çalışarak faaliyet gösteren bu birimler arasında kuşkusuz en değerli birim muhasebe bölümüdür (Özçelik vd., 2017: 199).

İşletmenin kaynaklarını optimal düzeyde kullanarak gereksinimlere uygun nakit hareketlerini yönetirken, muhasebe ve finansal bilgileri sorumlu kişi ve gruplarla paylaşılmak üzere düzenleyerek sunuma hazırlar. Muhasebede çalışanlar, işletmenin varlığını sürdürmesi için nakit akışlarını izleyip kaydeder, sınıflandırır ve raporlar. Bu raporların ve kayıtların uyum sağlanması gereken genel ilkeler ve standartlara rağmen muhasebe çalışanları çeşitli nedenlerle bazı hata ve hilelere yönelebilmektedirler (Kısacık, 2013: 22).

Hata, güncel Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde; “bilmeden ve istemeden yapılan yanlış, yanılma, yanılgı, kusur ” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, https://sozluk.gov.tr, 10.08.2024).

Muhasebe hataları, muhasebenin herhangi bir sürecinde ortaya çıkan kasıtlı olmadan ve istenmeden yapılan yanlışlıklardır (Ashish and., 2017: 35). Bu hatalar kasıtlı olmadan yapılan yanlış beyan ve açıklamaların veya finansal tablolardaki tutarın ihmalidir (Steven and., 2011: 50). Finansal tablolardaki muhasebe kayıtlarının yanlış hesaplanması, muhasebe politikalarının yanlış yorumlanması, hesaplardaki sayısal yanlışlıkları içeren ve kasıtlı olmadan ortaya çıkan yanlışlıklardır (Ionescu, 2016: 177).

Sonuç olarak muhasebede hatayı genellikle muhasebe faaliyetleri gerçekleştirilirken yapılan işlemlerde, raporlamalarda ya da yorumlarda kasıtlı olmayan ya da bilgisizlikten kaynaklanan hata, yanlışlık ve yanılma şeklinde açıklamak uygun olacaktır. İnsan doğasının bir sonucu olarak bu tür durumlar meydana gelebilir.

2.1.1. Türkiye Muhasebe Standartlarında ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarında Hata Kavramı

Türkiye Muhasebe Standartları 8 (TMS 8) (Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 2013) ve Uluslararası Finansal Muhasebe Standartları 8 (UMS 8) (Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu, 2008) verilerine göre "Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar" adlı standardın amacı politikalarının seçilmesinde ve değiştirilmesinde etkili olan unsurların belirlenmesidir. Ayrıca bu politikalar ve tahminlerde ortaya çıkan farklılık ve hataların reformuna ilişkin muhasebeleştirme ve açıklama ilkelerini düzenlemektedir. Standart, işletmenin finansal tablolarının güvenilirlik ve doğruluk düzeyini yükseltmeyi hedeflemektedir. Firmaların önceki dönem finansal tabloları ve sektördeki diğer firmaların finansal bilgileri arasında tutarlı ve karşılaştırılabilir analizler yapılmasını amaçlamaktadır (TMSK, 2009: 309).

TMS 8'e göre hatanın ortaya çıktığı aşamalar finansal tablo kalemlerinin kayda alınması, ölçülmesi ve sunulması şeklinde sıralanmaktadır. Eğer finansal tablolar, işletmenin finansal durumunu, performansını veya nakit akışlarını hatalı yansıtarak, kasıtlı olarak ya da önemsiz gibi görünen ancak yanıltıcı olan unsurları içeriyorsa, bu durum Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na (TFRS) aykırıdır. Cari dönemde yapılan hatalar, finansal tablolar tasdik edilmeden önce saptanırsa cari dönem içerisinde düzeltilmesi gerekmektedir. Başka bir durum da hatalar, cari dönemden sonra fark edilebilir. Bu tür geçmişe dönük hatalar, düzeltilerek yeniden rapor edilebilir (TMS 8, Madde 41).

TMS 8 işletmelerde düzeltme işlemlerini iki farklı şekilde açıklamaktadır. (TMSK, 2009: 312).

a) Hatanın yapıldığı periyotlara ait miktarların karşılaştırılarak düzenlenmesi ve hataların giderilmesi,

b) Hata, mevcut en eski mali tablodan daha önceki bir döneme aitse, bu sistemin düzgün olması için geçmiş dönem varlıklara ait, borçlar ve öz kaynak açılış tutarları yeniden düzenlenir.

2.1.2. Sermaye Piyasası Kurul'una Göre Muhasebede Hata Kavramı

SPK'ye göre "*hatalar; cari dönemde tespit edilen, geçmiş dönemlere dair finansal tabloların oluşturulmasında ve detaylandırılmasında mevcut ve göz önünde bulundurulması gereken doğru bilginin finansal tablolar haricinde tutulması ve diğer raporlama yanlışlıklarının yapılması*" şeklinde tanımlanır (SPK, Madde 107).

SPK'ya göre muhasebede hatalar üç şekilde olmaktadır (SPK, Madde 473):

1. Matematiksel hatalar,

2.Muhasebe politikalarının doğru uygulanmaması, verilerin doğru yorumlanmaması, dikkat edilmemesi,

3. Kasti hatalar

2.1.3. Muhasebe Hatalarının Nedenleri

Muhasebe hataları, istihdam edilen kişilerin finansal tablolarda farkında olmadan ya da bilmeden unutkanlık, dikkatsizlik ve bilgisizlik gibi faktörlerden dolayı bir tutar veya bildirinin göz ardı edilmesi ve muhasebe ilkelerinin değerlemesi, sınıflandırması, kayıt altına alınması, sunulması ile ilgili konularda yapabilecekleri yanlışlıklardır (Alagöz, 2008: 116).

2.1.3.1. Bilgi Eksikliği ve Deneyimsizlik

İşletmelerin muhasebe bölümlerinde çalışanların muhasebe ile ilgili gerekli bilgi ve donanıma sahip olması gerekir. Bu kişilerin muhasebenin tüm kanun, bilgi ve ilkelerine hâkim olması ve bunu doğru bir şekilde uygulayabilmesi gerekir. Bu kriterleri bilmeyen bir muhasebecinin uygulama sırasında bunları karıştırması sonrasında, işletmenin

finansal durum raporlarında hatalar ortaya çıkabilir. Bu hatalar işletmelerin zarara uğramasına hatta iflasına neden olabilir. İşletmelerin bu tarz hatalarla karşı karşıya gelmemesi için işinde tecrübe sahibi, güvenilir, yeterli eğitim almış ve bilgi sahibi kişileri çalıştırması gerekir (Yıldırım, 2018: 28).

Yapılan çalışmalar neticesinde teori ve uygulamada yetkin olan denetçilerin, az yetkin olana kıyasla hata kaynağını tespitte etkin rol aldığı sonucuna ulaşılmıştır (Cahan and Sun, 2014: 81). Bundan dolayı pratik deneyimin önemi anlaşılmıştır. Pratik deneyim, denetçilerin mesleki bilgilerinin geliştirilmesine yardımcı olması ve denetimin kapsamını artırmada önem arz etmektedir (Tritschler, 2013: 58).

2.1.3.2. İhmal ve Dikkatsizlik

Muhasebeye ait işlemler gerçekleştirilirken, en az teorik birikim kadar uygulamada da deneyimli olmak önemlidir. Ancak bu teorik ve uygulama yetisine sahip olmak kadar özverili ve titiz bir çalışma yapmak da muhasebe çalışmalarının sürdürülebilmesi için gereklidir (Kirik, 2007: 40).

Programların hesap işlerinde yeteri kadar dikkat ve özen göstermemesiyle ihmal kaynaklı hatalar ortaya çıkar. Bu durum bazen suç olarak da değerlendirilebilir (Pamukçu, 2000: 5).

Günümüzde gelişen teknoloji ve artan bilgi toplumu ile muhasebe prosedürlerinin bilgisayarlı işlemlere geçilmesi sonrasında hata oranında azalmalar yaşanmıştır. Ancak bu muhasebe hatalarının tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Uygulamada hala karşılaşılan hata çeşitleri aşağıda sıralanmıştır (Kıllı ve Kutlu, 2021: 4).

•Muhasebe kayıtları sırasında kayıtların bazılarının dikkatten kaçması bazılarının unutulması veya aynı kayıtların mükerrer kaydedilmesinden kaynaklı hatalar,

• İşletmenin dönem sonu yaptığı hesaplamalarda gerçeğe aykırı olmasından kaynaklanan hatalar ve hesaplarda yapılan uygunsuzluklar,

• İşletmenin finansal varlıklarının kaydedilmesi esnasında rakamlarda hesapların yanlış isimlendirilmesinden kaynaklanan hatalar.

2.1.3.3. Yorgunluk

Muhasebecilik, büyük dikkat ve titizlik gerektiren bir meslektir. Beyanlar, raporlar ve dilekçeler için önemli olan revize tarihleri vardır. Yoğun tempoda çalışan muhasebe çalışanları, yorgunluk ve stres nedeniyle hata yapabilir. İş paylaşımı ve sorumlulukların adil dağılımı yoluyla bu hatalar önlenebilir ve en aza indirilebilir (Keskin, 2014: 6).

2.1.4. Muhasebede Meydana Gelen Hata Şekilleri

Bilgi ve tecrübe eksikliği, dikkatsizlik, gerekli mesleki özenin gösterilmemesi, plan ve program olmaksızın (Erdoğan, 2017: 68) yürütülen çalışmalar gibi nedenlerden kaynaklı muhasebe işlem ve hesaplarda kasıt olmadan yapılan gerçeğe aykırı eylemlerdir. İşletmelerin muhasebe sistemlerinde meydana gelen hatalar teknolojinin gelişmesiyle birlikte kullanılan bilgisayar programları ile azalmalar yaşanırken, bazı hata türleri tamamen yok olmamıştır (Irmak vd., 2002: 32):

Yapılan hatalar 5 başlık altında toplanarak açıklanmıştır:

2.1.4.1. Matematik Hataları

İşletmelerin yönettiği muhasebe işlemlerinin temel ilkeleri olan muhasebe defterleri ve belgeleri üzerinde toplama, çıkarma, çarpma ve bölme gibi aritmetik işlemler sonucu ortaya çıkan hesaplama hatalarıdır. Genellikle aritmetik işlemlerin yapıldığı hesaplarda ortaya çıkmaktadır. Bunlara ek olarak işletmelerin sıklıkla karşılaştığı matematiksel hatalar;

- Kasa defterindeki toplama ve çıkarma işlemlerindeki,
- Amortisman hesaplamalarındaki dört işlemlerdeki,
- Faturalardaki KDV hesaplamaları işlemlerindeki,
- Bilanço ve Gelir Tablosu toplama işlemlerindeki hatalar gibi vb. hatalar vardır (Kaymak, 1996: 69).

Örnek: İşletme 28.03.2020 tarihinde toplam 40.000.000 TL tutarındaki ticari malı %18 KDV hariç peşin olarak satın almıştır. KDV tutarı 7.200.000 TL olacakken kayıt sırasında KDV miktarı eksik hesaplanmasından dolayı yanlış kaydedilmiştir. Bu kayıt şekli aşağıda verilmiştir.

28.03.2020		
153 Ticari Mallar Hesabı	40.000.000	
191 İndirilecek Kdv Hesabı	7.000.000	
100 Kasa Hesabı		47.000.000

Alış yapılırken tutarların kayıt edildiği kalemlerde matematiksel olarak hatalı kaydedilmiş olduğu görülmektedir.

Günümüzde muhasebe verilerinin dijital ortamda tutulması beraberinde işlemsel hatalarda oldukça azalma görülmesini sağlamıştır (Erdoğan ve Mengi, 2018: 91).

2.1.4.2. Kayıt Hataları

İşlem ve eylemlerin muhasebe belgelerine kaydedilmesi veya revize edilmesi sırasında meydana gelen matematiksel hesaplama hatalarıdır (Kaymak, 1996: 70). Kayıt hataları; sayısal verilerin yanlış yazılması, programlamaların yanlış yapılması ve borçlu taraf ile alacaklı tarafların karıştırılması şeklinde sıralanmaktadır.

2.1.4.2.1. Rakamsal Hatalar

Bu hatalar, tutarın defterlere eksik ya da fazla kaydedilmesi veya sonuçların yanlış izlenmesi nedeniyle ortaya çıkan hatalar şeklinde tanımlanmaktadır (Tanç, 2004: 8).

Örnek: B işletmesi 28.03.2017 tarihinde N işletmesine olan vadeli borcuna karşılık 310.000 TL tutarında bir çek vermiştir. Bu işlemin kaydı:

28.03.2017		
320 Satıcılar Hesabı	130.000	
103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri		130.000
N işletmesine çek verilmesi		

Bu durumda B işletmesinin verdiği çeki yevmiye defterine yanlışlıkla 130.000 TL olarak geçirilmiştir. Bu hatanın 20.04.2017 tarihinde fark edilerek düzeltilmiştir.

20.04.2017		
320 Satıcılar Hesabı	180.000	

103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri		180.000
Hata yapılan kaydın düzeltilmesi		

2.1.4.2.2. Kayıt Hataları

Muhasebede işlem ve olayların kaydedilmesi sırasında muhasebe ilkelerinin ve vergi kanunlarının yanlış ya da eksik yorumlanması sonrasında kaydedilecek işlemlerin, farklı hesaplara kaydedilmesiyle oluşan hatalardır (Eryılmaz ve Suer, 2009: 598). Bu hatalar genellikle ilk kayıtta, fiş düzenlenirken veya yevmiye defterine aktarılırken yapılmaktadır.

Örnek: X kurumu 21.06.2023 tarihinde 25.000 TL'lik mal satın almıştır. Mal bedelini peşin ödemiştir.

21.06.2023		
600 Yurtiçi Satışlar Hesabı	25.000	
100 Kasa Hesabı		25.000

Yukarıdaki kayıtta 600 hesabı hatalı şekilde kullanılmıştır. Kayıt hatası 28.06.2023 tarihinde fark edilmiş ve düzeltme kaydı:

28.06.2023		
100 Kasa Hesabı	25.000	
600 Yurtiçi Satışlar Hesabı		25.000

Hatalı kayıt düzeltildikten sonra doğru kayıt:

28.06.2023		
153 Ticari Mallar Hesabı	25.000	
100 Kasa Hesabı		25.000

2.1.4.2.3. Hesaplarda Borç ve Alacak Tarafının Karıştırılması

Muhasebeyle alakalı işlem ve durumların çift taraflı kayıt sistemine uygun olarak borç ve alacak taraflarının karıştırılması sonucu tersi şekilde yapılan hatalardır.

2.1.4.3. Nakil Hataları

Yevmiye defterinin defteri kebire nakli, defterden tablolara veya tam tersi tablodan defterlere, geçişlerde yanlış tutarların aktarılması sırasında meydana gelen hatalardır (Erol, 2008: 231). Buna göre nakil hatalarını, nakil sırasında gerçekleşen hesaplarla ilgili ya da rakamların yanlış yazılması ile ortaya çıkan hatalar şeklinde açıklayabiliriz. Önemli nakil hataları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Anuk, 2015: 53):

- Rakamın yanlış hesaba yazılması,
- Rakamın hesabın alacak tarafına yazılması gerekirken borç tarafına yazılması,
- Rakamın yevmiye defterinden büyük deftere geçişinde mükerrer olması,
- Rakamın yevmiye defterinden defteri kebire geçişinde işlemin unutulması

durumlarıdır.

2.1.4.4. Unutma ve Tekrar Kaydetme Hataları

Muhasebeyle ilgili kayıtların ve işlemlerin çok kez kaydedilmesi ya da hiç kayıt altına alınmamasından kaynaklanmaktadır (Kirik, 2007: 48).

2.1.4.4.1. Unutma Hataları

Dönemsellik ilkesi gereği, muhasebeye dair işlem ve eylemler söz konusu dönem belli olacak şekilde defterlere kaydedilmek zorundadır. Muhasebe işlemlerinin ihmal nedeniyle ilgili dönemde kayıt altına alınmaması unutma hatalarına sebep olmaktadır. Bu durum yapılan kontroller esnasında fark edilmektedir. Meslek mensupları hesap mutabakatları esnasında fark ettikleri hataları dönemsellik ilkesi gereği fark edildiği tarihte kayda alıp düzeltmeleri gerekmektedir (Sevilengül, 2005: 23).

2.1.4.4.2. Tekrar Kaydetme Hataları

Bu tür hatalarda, daha önce defter ve belgelere işlenen kayıt birkaç defa yazılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bir verinin iki ayrı deftere iki kez yazılması veya aynı verilerin farklı tarihlerde farklı sonuçlarmış gibi yazılması, aynı evrakın birçok kez kullanılması şeklinde ortaya çıkabilir (Akkılıç, 2015: 23).

2.1.4.5. Bilanço Hataları

Bilanço, bir işletmeye ait varlıkları ve bu varlıklardan elde edilen kaynakların aktif ve pasif olarak belirtildiği tablodur. Bilançolar, yatırımcılar, kredi sağlayıcılar, işletme sahipleri ve işletmeyle bağlantılı kurum ve kuruluşların işletmeye dair ihtiyaç duydukları bilgi ve verileri kesintisiz ve doğru bir şekilde öğrenebilmeleri için düzenlenir. Bilançolar belli standartlarla bazı kurallar ve ilkeler çerçevesinde hesaplanır. Meslek elemanlarının bu kurallara ve ilkelere uymaması sebebiyle görülmektedir (Akdoğan ve Tenker, 2007: 60). İki gruba ayrılır.

2.1.4.5.1. Değerleme Hataları

İşletmelerin muhasebe kayıtlarını tutan muhasebe personellerinin yeteri kadar bilgi ve tecrübesinin olmamasından, bilançoda yer alan aktif ve pasif tarafların hesaplanmasında yanlış değerlendirme yapmasından kaynaklanan hatalardır (Alptürk, 2008: 398). Örneğin; sabit kıymetlerde yıpranmalar, bozulmalar oluşabilir, tahsili imkânsızlaşan alacaklar ya da bozulmuş stoklar olabilir (Akkılıç, 2015: 25).

İşletmelerin alacaklarının, borçlarının ve varlıklarının muhasebe kayıtlarına alınırken bedellerinde doğal, ekonomik, teknik sebeplerden kaynaklı yıpranmalar olmaktadır. Bu yıpranmaların bilançolarda yer alması zorunludur, bilançolarda fiili ve gerçek durumu eşit duruma getirmek için dönem onu itibarıyla değerlemeler yapılması zorunludur. Bu değerlemeleri gerçekleştirirken meslek mensupları ve çalışanlar, yetersiz bilgi ya da dikkat eksikliğinden kaynaklanan bazı hatalar yapabilir bu durum fark edildiğinde gerekli düzeltme kayıtları ivedi bir şekilde yapılmalıdır (Kirik, 2007: 50).

2.1.4.5.2. Hesapların Birleştirilmesi Hatası

Aktif ve pasif hesapların birleşimi ile birlikte ortaya çıkan, işletmelerin muhasebe kayıtlarını ayrı ayrı hesaplamak yerine tek bir hesapta tutmalarıyla ya da hesapların birbirine karşılık gelmesiyle oluşan hatalardır. Bu hatalar dönem sonunu etkilemez, ancak bilançonun netlik, sadelik ve anlaşılabilirlik gibi temel ilkelerine aykırıdır. Bu durum "Tam Açıklama Kavramı" na ters düşmektedir (Kirik, 2007: 50).

Örneğin; S ve B işletmeleri kendi aralarında çekli alışveriş yapmışlardır. B işletmesi S işletmesinden çek almış, karşılığında da çek vermiştir. " Alınan Çekler" ve "Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri" hesaplarının ayrı, birisinin borç diğerinin de alacaklı hesaba

kaydedilmesi gerekirken ikisinin de aynı hesaba alınması durumunda hesapların birleştirilmesi hatası ortaya çıkmaktadır (Gülseren, 2020: 8).

2.1.5. Muhasebede Meydana Gelen Hataların Düzeltilmesi

Muhasebedeki hatalar genellikle mali tablolar hazırlanırken kalemlerin hesaplanması, yazılması ve detaylandırılmasındaki yanlışlıkları barındırmaktadır. İşletmenin finansal durumu yapılan yanlışlıklar sonrasında doğru yorumlanamadığından, çalışanların ve bilgi kullanıcılarının güveni büyük ölçüde zedelenecektir.

TMS-8'in 5. kısımda hangi bilginin doğru olduğunun tanımı yapılmıştır (TMS 8, Madde 5).

(a) Finansal tabloların onay sürecinde yer alan,

(b) Finansal tabloların hazırlanması ve sunulmasında dikkate alınabilir ve elde edilebilir bir bilgi olmalıdır (TMS 8, Madde 41-42).

TMS 8 standardına göre finansal tablolarda kalemlerin anlaşılması, ölçülmesi, sunulması veya açıklanması aşamalarında hata ortaya çıkmaktadır. Bu tablolarda önemli bir hata veya nakit akışlarını yanlış yansıtacak şekilde kasıtlı olarak hata yapılmışsa, bu durum TFRS'ye uygunluk sağlamaz. Cari dönemde yapılan hatalar, finansal tabloların onaylanmasından önce anlaşılırsa, aynı dönem içinde revize edilmelidir. Ancak bazı hataların fark edilmesi bir sonraki dönemlerde olabilir. Bu durumda, hata fark edildiği zaman, takip eden dönemin ilk finansal tablolarında geçmişe dönük düzeltme yapılması gerekmektedir (TMS 8, 2).

SPK'ya göre bilgilerin yeniden düzenlenmesi çok maliyetliyse, bu bilgilerin, önceki dönemlerle mukayese edilip yeniden yapılandırılması gerekir (SPK, Madde 473).

2.2. Muhasebede Hile Kavramı

Hile, TDK sözlüğünde; "*birini aldatmak, kandırmak için yapılan düzen, dolap, oyun, alavere dalavere, ayak oyunu, entrika*" olarak tanımlanmaktadır (TDK, https://sozluk.gov.tr, 10.08.2024)

Günümüzde hile, geniş bir kavram olması sebebiyle bir tane ve kapsamlı bir tanımın yapılması oldukça güçtür. İngilizcede "fraud" olarak ifade edilen hile kavramı, Türkçe'de ise kötüye kullanma, aldatma, yolsuzluk ve usulsüzlük anlamlarına gelmektedir.

Hile multidisipliner bir kavram olmasından dolayı birçok farklı bakış açısına göre incelenmiştir (Hartmann and., 2018: 846).

Hile farklı şekillerde tanımlansa bile genel olarak; bir kişiye veya kuruluşa zarar vermek, şahsi menfaatler amacıyla, bilinçli bir şekilde yapılan, sahtecilik, kötüye kullanma, dürüst davranmama, önemli gerçekleri tam olarak izah etmeme gibi birtakım eylemleri kapsayan bir kavramdır (Bozkurt, 2016: 60). Hile kavramı ile hata kavramı birbirlerinin yerine kullanılamaz. İki kavram karıştırılıyor olsa bile birbirinden farklı anlama sahiptir. Aralarındaki fark ise hile için kasti bir niyetin olması, hatada ise istemeyerek veya bilmeyerek yapılan eylemler söz konusudur (O'Regan, 2004: 122).

Hile, yasal olmayan bir kar sağlamak amacıyla aldatmaya başvurulan bir faaliyet olarak açıklanabilir. Hilenin bedeli, mağdurların maruz kaldığı ekonomik maliyete ilave olarak, hileyi bulmada başarısız olan denetçilere karşı açılan dava sonucunda ortaya çıkan ekonomik maliyetleri ve muhasebe mesleğine duyulan güvene verilen zararı kapsamaktadır (Krambia-Kapardis, 2002: 266).

Muhasebe hileleri, hesapların dürüst olmayan bir şekilde manipüle edilmesi veya farklı amaçlar doğrultusunda kendini zenginleştirmek için nakit ya da diğer kaynakların uygunsuz kullanımı anlamına gelir (Donleavy, 2008: 121).

Uluslararası Suistimal İnceleme Uzmanları Derneği (Association of Certified Fraud Examiners-ACFE) tarafından yapılan tanıma göre hile, başkalarını yanıltarak veya kandırarak kazanç sağlamak için işletme varlık ve kaynaklarının ele geçirilmesidir (Schwartz, 2010: 37).

Muhasebe hileleri, genel bir terim olup bir kişinin menfaat elde etmek için tasarladığı, çeşitli araçlar kullanarak illegal yollarla haksız bir kazanç elde etmek üzere sergilediği eylemlerdir (Singleton and Singleton, 2010: 18). Hile, daima yanıltma, güven ve sahtekarlık içermektedir (Albrecht, 2003: 6).

Hile eylemine zemin hazırlayan başlıca faktörler şunlardır (Biegelman and Bartow, 2006: 23):

- Saklı biçimde yürütülür,
- Kişisel kazanç sağlar,
- Mutlaka kasıt unsuru vardır,

- Tüm durumlar için işletme zarara uğrar.

Charles Pozni'nin yatırım dolandırıcılığı, tarihteki en büyük hile olaylarından biridir. Charles Ponzi, yatırımcılara yüksek faiz vaat ederek yaptığı sahtekarlık ile tarihin en büyük dolandırıcılıklarından birini gerçekleştirmiştir. Pozni önce yatırımcıların güvenini kazanmak için belirli bir dönem içinde topladığı paranın bir bölümünü faiz olarak geri vermiştir. Bu durum ona daha fazla güvenilmesine ve daha fazla para yatırılmasına sebep oldu. Hatta çevrelerindekileri de bu yatırıma katılmaları için ikna ettiler. Ponzi'nin düzeni gün geçtikçe büyüdü ve yatırımcılar ne kadar zarar ettiklerini fark edemeden Ponzi 20 milyon dolar dolandırarak ortadan kaybolmuştur (Albrecht, 2003: 6).

Hile eyleminin özelliklerini kavramada Ponzi olayı oldukça güzel açıklanmış bir örnektir. Yaptığı hilekarlıkta iki temel unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki bahsettiği yatırımları hiçbir zaman gerçekleştirmemiş olması, ikincisi de başlangıçta söz verdiği normal tutarlardan daha fazla olan faizleri ödemesidir. Özetle Ponzi olayı itibarın önemini ve güven algısını açıklayan bir örnektir. Burada da görüldüğü üzere, hile eyleminde bilerek aldatılan bir mağdur, mağdurlardan ilk aşamada sağlanan güvenin ardından kar elde eden düzenbaz, zarar gören kişiler veya işletmeler bulunmaktadır.

Hile denetimi, aşağıdaki soruları cevaplamaktadır (Vona, 2012):

- Hileyi kim ve nasıl yapar?
- Hangi tür hilelerin incelenmesi gerekir?
- İç kontrol ve hile fırsatları arasındaki ilişki nasıldır?
- Hangi yollarla hileyi izlenmektedir?
- Hile denetiminin saptanmasında yer alan yöntemler hangileridir?

Düzenli olarak ACFE tarafından yayınlanan hile raporlarındaki artış; hileye karşı farkındalık oluşturmuştur. Bu durum denetçiler için "hile riski" kavramını önemli kılmaktadır. Dolayısıyla, kurumda hile riski değerlendirme çalışmaları, hile denetim programları, hileyi önleme ve tespit etme durumları daha çok önemsenerek düzenlenmiştir.

2.2.1. Muhasebe Hilelerinin Nedenleri

İşletme açısından ele alındığında hileyi yapan iki taraf vardır. Bunlar; işletme sahipleri ve çalışanlarıdır (Aytekin, 2017: 72).

Bir çalışmada, işletmelerde gerçekleştirilen hileler incelendiğinde, hilenin farklı kişiler tarafından farklı amaçlarla gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Bayraktar, 2007: 14-20).

2.2.1.1. İşletme Sahiplerinin Hileye Başvurma Nedenleri

Yöneticilerin hilelerine başvurulma sebepleri, kurumun finansal durumunu mevcuttan daha iyi ya da daha kötü sunmaktır. Yöneticilerin hileye başvurmalarındaki amaçları; kurumun giderlerini fazla göstererek veya gelirini az göstererek düşük vergi ödemeyi planlaması, arızi harcamalarını gizlenmesi, hak teşkil etmeyen devlet teşviklerinden yararlanma isteği, özel masrafların şirket gideri olarak gösterilmesi, karı asgari düzeyde tutma istemesi gibi örneklendirebiliriz (Bekçioğlu vd., 2013: 9).

İşletme sahiplerinin hile yapmalarındaki nedenler; işletmeyi olduğundan farklı göstermek, vergi kaçırmak, yolsuzlukları gizlemek, işletme harcamalarını yükseltmek, alış satış hileleri, şahsi giderleri işletme üzerinden göstermek ve arızi giderleri gizlemek şeklinde sıralanmaktadır (Çelik, 2010: 17).

2.2.1.1.1. Vergi Kaçırmak

Vergi, devletin kamu düzenini sağlayacak harcamaları yapabilmesi için yasalarca belirlenen oranda kişi ve kurumların ödeme gücüne göre yükümlülük derecesi farklı olarak herkes tarafından ödeme zorunluluğunun olduğu ekonomik değerdir. Ülkemizde alınan vergiler kamu harcamalarını gerçekleştirmek için alınır ve zorunlu bir yükümlülük olarak tahsil edilen vergiler ülke gelirine %70-%90 katkı sağlamaktadır (Karakoç, 2015: 451).

Vergi kaçırma; kurum ve tüzel kişilerin ödemekle yükümlü olduğu, devlet tarafından belirlenen ekonomik değerin yerine getirilmemesi işlemidir. İşletmenin yaptığı ekonomik faaliyetlerin eksik gösterilmesidir. İşletme yöneticilerini vergi kaçırmaya yönelten birtakım nedenler vardır. Bunlar (Altuğ, 1999: 336):

- Yüksek kazanç elde etme isteği,

- İşletmesini kısa zamanda büyütme düşüncesi,
- İşletmelerin vergi denetimlerinin yetersiz olması ve bu eylemin kolay açığa çıkmamasından,
- Piyasada vergi kaçırmanın artması,
- Vergilerdeki eşitsizliklerdir.

2.2.1.1.2. Yolsuzlukları Gidermek

İşletmeler, yasal sınırları aşarak kişisel çıkarları için usulsüzlük, para yedirme ve dolandırıcılık yoluyla gerçekleştirdikleri bazı yolsuzlukları gizlemek için muhasebede kullanılan finansal tablolarda yapılan kalem oynama işlemidir. Bu tür yolsuzlukları daha çok denetim sistemi zayıf olan küçük işletmeler gerçekleştirir. İşletmenin yönetimi ve personeli söz birliği yaparak malları kayıtlara yansıtmadan gizler ve bunları fire olarak kaydeder. Buradaki amaç yapılan yolsuzluğu gizlemeye çalışmaktır (Gürbüz, 1995: 61).

2.2.1.1.3. İşletmeyi Gerçek Durumundan Farklı Göstermek

İşletmeyi yanıltıcı şekilde sunmak, işletme dışı kişilerin kendi menfaatlerine uygun gerçekleştirilen ve işletmenin mali durumunun tam olarak gösterilmemesinden kaynaklanan hile biçimidir. Bu tür muhasebe hilelerinde hissedarlar, alıcılılar ve ortaklar olumsuz etkilenmektedir (Çelik, 2010: 19).

İşletmeler; yeni ortaklıklar kurmak, yatırımcı bulmak, piyasalarda şirket hisselerinin değerini yükseltmek için bilançolardaki mali veriler manipüle edilerek işletme güçlü gösterilmektedir. İşletmelerdeki bilançoyu olduğundan daha düşük göstererek ortaklara daha az kâr payı verilmek istenmektedir.

2.2.1.1.4. Alış İşlemleri İle İlgili Hileler

Yüksek bedelle alış, kayıt dışı alış, alış iskontolarının belgesiz bırakılması gibi çeşitlendirilebilen hilelerdir. İlave olarak dönemsel kazancı azaltarak, vergi kaybına yol açan faaliyetler olarak adlandırılmaktadır. Alışla ilgili yolsuzluklarda, fatura bedellerinin olduğundan fazla gösterilmesi gibi usulsüzlükler de görülmektedir. Gerçek mal bedeli faturadaki fiyatın çok altındayken, satıcılar yüksek fiyatla fatura düzenleyerek alıcıların muhasebe hileleri yapmalarına yol açmaktadır (Küçüksavaş, 2006: 373).

2.2.1.1.5. Satış İşlemleri İle İlgili Hileler

Fatura sahteciliği, uydurma firmalara satış, zararına satış şeklinde olan hilelerdir. Yüksek fiyatlar ile satış yapılan ürün ve hizmetler, düşük fiyatlarla faturalandırılır. Satıcı firma, yüksek fiyatlı malzemeyi düşük bedelle göstermeye yönelik fatura düzenler; alıcı ise fatura bedelini banka yoluyla öder, geriye kalan kısmı ise elden satıcıya verir (Aytekin, 2017: 74).

2.2.1.1.6. İşletme Giderlerinin Arttırılması

Firma sahiplerinin, vergi yükünü ve kurumlar vergisi beyannamelerinden doğan vergi tutarlarını azaltmak amacıyla giderlerini gerçekte olandan daha fazla beyan etmesidir. İşletmeler, giderlerini olduğundan fazla göstererek vergi matrahını düşürmeyi hedeflemektedir. İşletmelerin harcamalarının çoğalması, maliyet bedeli, gerçek ödenecek miktardan daha az vergi ödenmektedir (Taşkıran, 1995: 29).

2.2.1.1.7. Şahsi Giderlerin İşletme Gideri Gibi Gösterilmesi

Firma gideri olarak kaydedilen özel masraflar; firmayla ilgisi olmayan masrafların gider kalemlerine dahil edilmesidir. Örneğin evine alınmış bir eşyanın işletme varlıklarına kayıt edilmesi ya da şirkette personel olarak bulunmamalarına rağmen aile üyelerine verilen paraların işletme gideri olarak kayıt altında tutulması gibi. Bu durum kârlılığı düşürüp ödenecek verginin olduğundan daha düşük ödenmesini sağlamaktadır (Aytekin, 2017: 75).

2.2.1.2. İşletme Çalışanlarının Hileye Başvurma Nedenleri

İşletmenin kapsamı ve İKS'nin büyüklüğüne bakılmaksızın çalışanların dürüst ve güvenilir olması son derece önemlidir. Günümüzde hileye yönelen çalışanlar her yerde bulunmaktadır. Bu tür çalışanlar yolsuzluklara sebep olmaktadır; çalışanların bir kısmı işletme varlıklarından elde edilen gelirleri kendi zimmetlerine geçirebilirler. Bunların açığa çıkmaması için çeşitli hile yöntemlerine başvururlar (Terzi, 2012: 51-63).

İnsan doğası gereği hem olumlu hem de olumsuz pek çok davranışa yol açacak dürtülere sahiptir. Uygun zaman oluştuğunda bu dürtülerin harekete geçmesi ile hile fırsata dönüşür. Çalışanların hile yapmasında temel kaynaklar; baskı, fırsat ve rasyonelleşme çabasıdır. Bu unsurlar toplandığında hile üçgenini oluşturmaktadır.

Baskı, fırsat, rasyonelleşme dürtüleri işletme çalışanlarını hileli davranışa yönlendirir. Fakat bu unsurların dışında da hile yapmaya fırsat tanıyan başka unsurlar bulunmaktadır. Bunlar aşağıda açıklanmaktadır (Bozkurt, 2009: 168-169):

- Karmaşık işletme yapısı,
- Etkili iç denetçilerinin bulunmaması,
- Gerçekte olmayan satıcılardan, işletmeyi mal ve hizmet almış gibi gösterip hesaptan para çıkışı yapılması,
- İşletmenin demirbaşlarının çalınması,
- Hile yapan çalışanların ceza alacağı bir disiplin kurulunun bulunmaması,
- Çalışanlar arasında bilgi akışının zayıf olması,
- Yöneticilerin mesleki yetersizliği,
- Diğer taraflarla yapılan gizli anlaşmalar,
- Yöneticilerin sık değişmesi,
- Zayıf ahlak politikaları,
- Çalışanların, yönetimden izinsiz fiyatlarda indirimler yapmasıdır.

İşletmede çalışan personelleri hile yapmaya yönelten çok neden vardır ama bunların hepsinin bilinmesi mümkün değildir. Birçok neden bir araya geldiğinde hile olayı ortaya çıkar. İşletme çalışanlarını hileye yönelten en belirgin nedenler aşağıda verilmiştir (Bayraktar 2007: 18).

- Baskı,
- Fırsat,
- Rasyonelleşme (Haklı gösterme),

} Hile Üçgeni

- Beceri,

} Hile Elması

- Kibir.

} Hile Beşgeni

Hile teorileri; hile üçgeni, hile ölçeği, hile elması, hile beşgeni ve diğer çeşitli teoriler, bu süreç, güvenilir çalışan sayısındaki düşüşe neden olan unsurları belirlemek için geliştirilmiştir (Mackevicius and Giriunas, 2013: 159).

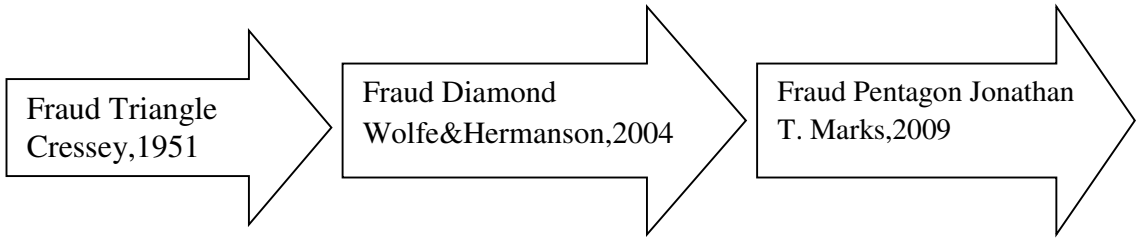

Şekil 2.1. Hile Teorisinin Evrim Zaman Çizelgesi
Kaynak: Hile Teorisi Zaman Çizelgesi Bahar NERGİZ BULAK tarafından oluşturuldu.

2.2.2. Hile Üçgeni

Amerikalı Donald Cressey, hileye yönelten faktörler üzerine yaygın kabul gören teoriyi geliştirmiş ve bu teori hile üçgeni adıyla tanınmaktadır. Donald Cressey 1951'de insan hareketlerinin belirli bir gerekçeye dayandığını öne sürerek hileli faaliyetlere yönelmiştir. 5 ay içinde 250 suçlu ile röportaj yaparak bir suçun gerçekleşmesi için üç unsurun var olması gerektiği sonucuna varmıştır (Abdullahi and Mansor, 2015: 38-45). Hile üçgeni üç unsuru içeriyor: fırsat, baskı ve rasyonalizasyon (Cressey, 1973).

Hile üçgeni teorisi, bireylerin hileli faaliyetlerde bulunma davranışlarının arkasındaki psikolojik güdülere odaklanmıştır (Cressey, 1973; Schuchter and Levi, 2019: 179). Cressey, sıradan insanların doğru koşullar altında hileye yöneleceğini gelenekselleştirdi (Sutaryo and Muhtar, 2018: 542). Fırsat, baskı ve rasyonalizasyon aynı anda mevcut olduğunda doğru koşullar oluşmaktadır (Free, 2015). Ayrıca, hileye yatkın insanların, planlarını gerçekleştirmek için aynı anda mevcut olan üç öğeye ihtiyaç duydukları sonucuna varmıştır (Cressey, 1973; Schuchter and Levi, 2019: 179).

Hile ile mücadelede, risk değişkenlerinin saptanması önemlidir. Bu noktada, işletmedeki hile riskini saptamak ve bu doğrultuda gerekli tedbirleri almak için hile üçgeni etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Hile üçgenindeki unsurların varlığı, hilenin kesin olarak gerçekleşeceğini göstermese de hile riski konusunda bir uyarı işlevi görmektedir. Cressey, hile üçgenindeki üç unsur bir araya geldiğinde hilenin olma olasılığının giderek arttığını vurgulamaktadır. Bir kişi, sınırlı bir gelirle pahalı bir yaşam

tarzını desteklemek için baskı hissedebilir, dolandırıcılık yapma fırsatına göre hareket edebilir ve eylemlerinin haklı ve ahlaki olduğunu rasyonalize edebilir (Zakari and., 2016: 1160).

Machado ve Gartner, büyük kurumsal skandalların ortaya çıkmasından sonra kurumsal dolandırıcılık konusunda artan farkındalıkların daha da arttığını öne sürmektedir. Tüm dolandırıcılığın hatalardan kaynaklandığını, ancak tüm hataların dolandırıcılık olarak kabul edilmediğini iddia etmektedir. Kurumsal hilekarlığın finansal hilekarlıkla ilgili olduğunu açıklamaktadır. İç kontroller yeterli olmadığında, hileli davranışlarda bulunmak için algılanan fırsat olasılığı daha da yükselmektedir (Machado and Gartner, 2018: 70).

Kramer, işletme sahiplerinin, çalışanların hile yapma nedenleri hakkında fikir edinmek için hile üçgeni teorisini kullanabileceklerini belirtmiştir (Kramer, 2015: 10). Küçük işletme sahipleri ve yöneticileri, işletme içerisinde oluşabilecek hile riskini önlemede yöneticilere ve küçük işletme sahiplerine destek olarak hile üçgeni teorisini kullanabilecekleri yöntemler hakkında bilgi sahibi olabileceklerini ifade etmektedir (Andon and., 2015: 21). İşletme sahipleri ve yöneticileri, hile eylemleri gerçekleşmeden önce önlemek için hile üçgeni teorisini kullanabileceklerini iletmektedir (Kramer, 2015: 10). Bazı işletme sahipleri ise, dolandırıcılıktan kaynaklanan mali kayıpları en aza indirmek için işyerinde dürüst davranmanın önemini en baştan işletme kültürüne benimsetmektedir (McMahon and., 2016: 20).

Hile üçgeninin etkili olduğu kanıtlandığında, yönetim kurumları hile teorisini kendi standartlarına uyarladı. 2002'de AICPA, hile üçgenini Denetim Standartları Bildirimi no. 99 (SAS No. 99), denetçilerin hileyi tespit etmesine yardımcı olmak için kullanmaktadır (Huber, 2017: 34; Lokanan, 2015: 210).

İşletmeler tarafında hile üçgeninin öneminin anlaşılması ve motive unsurlarının net algılanması hileyi engellemede büyük önem taşır (Biegelman and Bartow, 2006: 32-33).

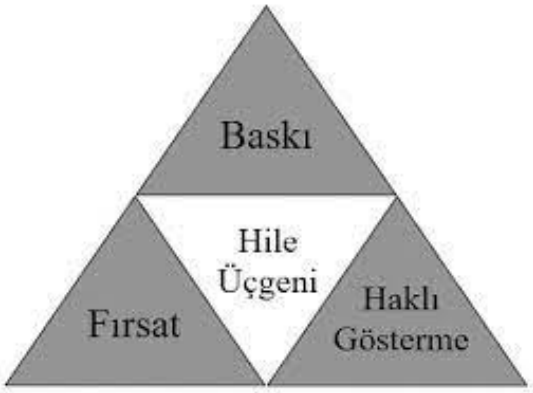

Şekil 2.2. Hile Üçgeni

Kaynak: (Alvin and., 2012:340).

Hile üçgeni, hilenin tespit edilmesi ve önlenmesinde önemli bir faktör olduğu için bu üç unsurun detaylandırılması yarar sağlayacaktır:

2.2.2.1. Baskı Unsuru

Hile eyleminin gerçekleşmesindeki esas etken baskı unsurudur. Baskı unsuru çalışanın kendi olanaklarıyla üstesinden gelemeyeceği mali bir gereksinim kaynaklı olabileceği gibi; aşırı kazanç hırsı, iş yerindeki baskılar veya zararlı alışkanlıklar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir. Bu çerçevede düşünüldüğünde baskı unsuru kişiyi hileye yönlendiren teşvik edici bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Cendrowski and., 2007: 41).

Kişiyi hile yapmaya iten baskı unsuru mali ya da mali olmayan sebeplerden kaynaklanabilmektedir (Murdock, 2008; Kassem and Higson, 2012: 192). Aynı zamanda Murdock baskı kaynakları için siyasi ve sosyal faktörleri de önermiştir (Murdock, 2008). Çalışanlar üzerindeki baskılar finansal baskılar, finansal olmayan baskılar, siyasi ve sosyal baskılar şeklinde kategorilere ayrılmaktadır (Sujeewa and., 2020: 18). Finansal baskıya örnek olarak, maddi zorluklar ya da yüksek borç yükü gösterilebilir. Finansal olmayan baskı, kişisel disiplin eksikliğinden veya alkol, kumar alışkanlığı ve uyuşturucu bağımlılığı gibi diğer zayıflıklardan kaynaklanabilirken, siyasi ve sosyal baskı, insanların statüleri veya itibarları nedeniyle başarısız görünme korkusu hissettiklerinde ortaya çıkar (Murdock, 2008; Kassem and Higson, 2012:192).

Cressey, baskıyı işle ilgili değil, kişisel motivasyona dayalı bir unsur olarak tanımlamaktadır (Cressey, 1973; Huber, 2017: 31; Huber vd., 2015: 49). Bireylerin kişisel

baskısı; aşırı borç, evlilik sorunları, aile sağlığı sorunları ve bağımlılık gibi baskıyı tetikleyip hileye yönlendiren motivasyonel faktörlerdendir (Yusof and Lai, 2014: 426). Baskı, bireyleri finansal kaynaklı problemlerini çözmek için standart dışı çözüm arayışlarına itmektedir (Huber, 2017: 31; Huber vd., 2015: 49; Dorminey vd., 2012: 563; Lokanan, 2015: 216). İşletme çalışanlarının yaşadıkları mali sorunları paylaşamadıkları için hile eylemlerine yönelmenin arkasında başlıca içsel motivasyon olduğunu yinelemektedir.

Çalışanlara gerçekleştirmesi zor hedeflerin verilmesi, terfi hakkı kazanamama, az maaş ve takdir edilmeme gibi nedenler de işle alakalı baskıyı meydana getirir. Baskı unsuru, hilenin meydana gelmesindeki ilk adım olarak tanımlansa da, baskı altındaki her çalışanın hileye başvuracağı anlamına gelmez (Adebisi and Gbegi, 2013: 327).

2.2.2.2. Fırsat Unsuru

Baskı unsuru hileli davranışın ilk güdüsünü harekete geçirirken, çalışanların suçu yakalanmadan işleyebileceklerine dair bir fırsat algısına sahip olmaları gerekir. Bu algı, hile üçgenindeki ikinci unsur olan fırsatı temsil eder. İşletmede görev ve yetkilerin açıkça tanımlanamaması, varlıkların korunması ve saklanmasına yönelik zayıf politikalar, kayıtların tutulduğu ortamın yetersizliği, çalışanlara sürekli ve uzun dönem izin hakkının tanınmaması ve personel rotasyonunun gerçekleştirilmemesi gibi işletme politikalarındaki noksanlık ve boşluklar hileler için fırsat oluşturabilmektedir. Fırsatlar, genel olarak organizasyondaki denetimlerin ve caydırıcı önlemlerin yetersizliğiyle ilişkilidir (Dönmez ve Bağışlar, 2017: 172).

Hile için gerekli olan fırsat unsurunun iki bileşeni vardır. Bunlar; genel bilgi, çalışan kişinin mevcuttaki güven ortamına zarar verme riskidir. Teknik beceriler, ihlali gerçekleştirebilmek için gereken bilgi ve becerileri belirtir. Bunlar genel olarak, çalışanların ilk aşamada işletmede mevkilerini edinmek ve korumak amacıyla sahip olmaları gereken bilgi ve becerilerdir (Sujeewa and., 2020: 18).

Fırsatın bir zayıflık olduğu kabul edilmiştir. Çalışanın istismar etme gücüne veya yeteneğine sahip olduğu, dolandırıcılığı mümkün kılan bir sistem olduğunu açıklamıştır. Bazı mesleki ve örgütsel kaynaklar hileli davranışın ortaya çıkması için daha fazla olasılık ve fırsat sağlayacağını ileri sürmüştür (Lister, 2007; Drew and Drew, 2010: 51-70). Örnek

olarak kilit rollerde yüksek yönetim devri, görevler ayrılığının olmaması ve karmaşık işlemlerdir (Lister, 2007:1-30).

Kişi üzerindeki baskı unsuru yoğun olsa da, fırsat olmadığında hile söz konusu olamaz. Fırsat unsurunda iki temel şart mevcuttur:

- örgütün hileye içsel eğilimi ve
- bir hilenin gerçekleşmesini gerektirecek örgütsel ortam.

Hile üçgeninde işletme yönetiminin ve sahiplerinin en fazla ilgilenecekleri ve müdahale edebilecekleri unsur fırsattır. Hilenin gerçekleşmesine fırsat tanıyan ilk etkenin iç kontrol zayıflığı olduğu ifade edilmiştir (Abdullahi ve Mansor, 2015: 41; Holtfreter, 2004: 90). İşletmelerin hile riskini düşürmek için ideal organizasyon yapısını, işleyiş sürecini ve iç kontrol aşamaların dahil edilmesini vurgulamıştır. İşletme yönetimi hileyi engelleyecek tedbirleri almazsa, en güvendiği çalışanlar bile hile yapma fırsatı bulabilir (Azam, 2008: 58).

Kişinin kurumdaki konumu ile hile yapma fırsatı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Çünkü hile yapma fırsatı ile hileyi gizleme yeteneği arasında pozitif bir ilişki vardır (Vona, 2008; Kassem and Higson, 2012: 192). Bu nedenle, hilenin meydana gelme olasılığını anlamak, bir kişinin hangi hile planlarını işleyebileceği ve kontrol yönetiminin amaçladığı gibi çalışmadığında hile risklerinin nasıl ortaya çıkabileceği hakkında bazı fikirler verir.

2.2.2.3. Rasyonelleşme (Haklı Gösterme) Unsuru

Hile üçgenindeki üçüncü unsuru rasyonelleşme unsurudur. Cressey, rasyonelleşmenin olayın gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkmadığını belirterek fiili hırsızlığın haklı gösterilemeyeceğini vurgulamaktadır. Rasyonelleşme suç gerçekleşmeden önce bulunması gereken bir unsurdur; fiilen, suçun motivasyonunun bir parçasıdır. Failin suç teşkil eden davranışını rasyonelleştirebilmesi ve güvenilir bir kişi olduğunu sürdürebilmesi için şarttır (Sujeewa and., 2020: 19). Bireyler hileli davranışını rasyonelleştirebildiği zaman fırsat ve baskı arasında bağlantı noktası oluşturmaktadır.

Haklı gösterme ile birey, yaptığı dolandırıcılık eylemlerinin sorun olmadığını ve kimseye zarar vermediğini kendi kendine rasyonelleştirir (Fiolleau vd., 2018: 121;

Coenen, 2008: 77). Rasyonelleştirmenin, işlevsiz davranışlarının psikolojik bir gerekçesi olduğunu ileri sürmektedir (Fiolleau vd., 2018: 121).

İşletme çalışanlarının duygularını kontrol edemedikleri, çok az kontrole sahip oldukları veya hiç kontrole sahip olmadıkları için rasyonelleştirmenin dolandırıcılık üçgeninin en tehlikeli bileşeni olduğunu savunmaktadır (Coenen, 2008: 77).

Çalışanların dolandırıcılık eylemlerini rasyonalize etmek için sahip olduğu gerekçeler arasında düşük performans değerlendirmesi, terfiden vazgeçilmesi, iş tatminsizliği ve bireysel olarak kendilerine az ücret ödendiği duygusu yer alabilir (Negurita and Ionescu, 2016: 332).

Haklı gösterme, kişinin bir olay ya da sosyal durumla ilgili algısındaki çelişkinin giderilmesini kapsamaktadır (Murphy and Dacin, 2011: 610). Uyumsuzluk çok fazla nedenden meydana gelebilmektedir. En fazla rastlanan nedenler:

- Mantıksal tutarsızlık,
- Toplumsal değerlerle çelişme,
- Genel yargının bireysel yargıya uyumsuzluğu,
- Deneyimler ile var olan şartların çelişmesi, vb.

Uyumsuzluğun oluşu, bireyin o durumdan tamamen çıkmasını sağlamak; bu mümkün değilse, etkisini önemli ölçüde azaltmayı hedeflemektedir. Bilişsel uyuşmazlığı en aza indirgemek için, kişi aşağıdaki üç yöntemden birini seçecektir (Ross, 2015: 83):

- Davranışını değiştirmek,
- Bu konuyla alakalı alınan bilgiye kayıtsız kalmak.

İş yerindeki personel, mali ihtiyaçlarını karşılamak için şirkette oluşan fırsatı değerlendirmeden evvel benzer bir ikilemde kalmıştır. Davranışın hatalı olduğuna dair bilişi ile kendi vicdanını rahatlatma adına davranışını haklı gösterebilmek için çeşitli mazeretler bulacaktır. Dolayısıyla hile yapması için, karşı karşıya kaldığı çelişkiyi çözebilecek ve yaptığı hile sebebiyle vicdan azabını daha az çekecektir (May, 2016: 112).

Genel olarak rasyonelleşmenin unsurları şu şekildedir (Buckhoff, 2001: 72):

- Parayı sadece geçici olarak aldım, geri verecektim,
- Başkaları da yapıyor, neden ben yapmayayım?

- Bu benim hakkımdı, zaten bana vermeleri gerekiyordu,
- İşletme için eksikliği hissedilecek, onlar için sıkıntı oluşturacak bir miktar değil,
- Kendim için değil arkadaşlarım için yaptım,
- Kendim için değil kurumun yararı için yaptım,
- Sadece bir kerelik ihtiyacım olduğu için yaptım,
- İlk ve son kez yapıyorum,
- Başarılarımın karşılığını tam alamamıştım.

Hile üçgeni teorisi öncü yaklaşım olarak değerlendirilse de bir takım eleştiriler almıştır. Hile üçgeninin konuyu sadece psikolojik boyuttan değerlendirmesi eleştirilmesine neden olmuştur (Albrecht, 2009: 36). Bilimsel verilerle desteklenmemesi ve olası hile risklerini etkileyen ek faktörleri değerlendirmediği yönleri eleştirilmektedir (Donegan and Ganon, 2008: 8). Son olarak kültürel etkileri göz ardı ettiği noktaya dikkat çekmektedir (Cieslewicz, 2012: 23).

2.2.3. Hile Elması (Karosu)

Kişileri hile yapmaya yönlendiren nedenler baskı, fırsat ve haklı gösterme şeklinde açıklamaya çalışan hile üçgeni teorisine karşın bu üç unsurun bir araya gelmesinin yeterli olmadığını savunmuştur. Wolfe ve Hermanson, 2004 yılında hile elması teorisini ilk kez ortaya çıkarmıştır. Wolfe ve Hermanson, ana faktörün "Beceri/Yetkinlik" olarak olduğunu savunarak hilenin meydana gelmesi için yalnızca üç unsurun varlığının yeterli olmayacağını, çoğunlukla dördüncü unsurun da olması gerektiğin savunmuşlardır. Bu unsur, kişinin doğuştan itibaren getirdiği becerileri ve zamanla edindiği yetenekleridir (Wolfe and Hermanson, 2004: 38). İşte bu unsurun hile üçgeni unsurları arasına dahil edilmesi ile hile elması (karosu) teorisi ortaya çıkmıştır.

Wolfe ve Hermanson, yeteneğin bireyleri ticari operasyonlarda yetkili pozisyonlara sahip olması konusunda güçlendirdiğini belirtmiştir. Bireyler kişisel özellikleri ve yetkileri nedeniyle hile fırsatından yarar sağlamaktadırlar (Yulistyawati and., 2019: 5).

Yönetici ve idarecilerin imza yetkisine sahipken, ast personelin günlük işlemlere erişebildiğini belirtmiştir. Yönetici personel, fırsatlardan yararlanmak için mali tabloları değiştirme eğilimindeyken, personel de varlıkları kötüye kullanma eğilimindedir (McMahon and., 2016: 19). Sonuç olarak potansiyel bir failin hile yapabilmesi için yeterli

yetkinliğe sahip olması gerekir. Kişinin baskı hissetmesiyle hile başlar ve faili baskıdan kaçınmak amacıyla fırsat arayışına yönlendirir. Hileli eylemler rasyonelleştirildiği zaman, fail bu davranışta bulunup bulunmayacağı kararını verirken hem kendi becerileri hem de şirkette bulunduğu konumunu göz önüne alarak bir karara bağlar (Yendrawati and., 2019: 48). Doğru yetenekleri olan kişi olmadan birçok hile yapılamayacağını düşünmektedirler (Wolfe and Hermanson, 2004: 38).

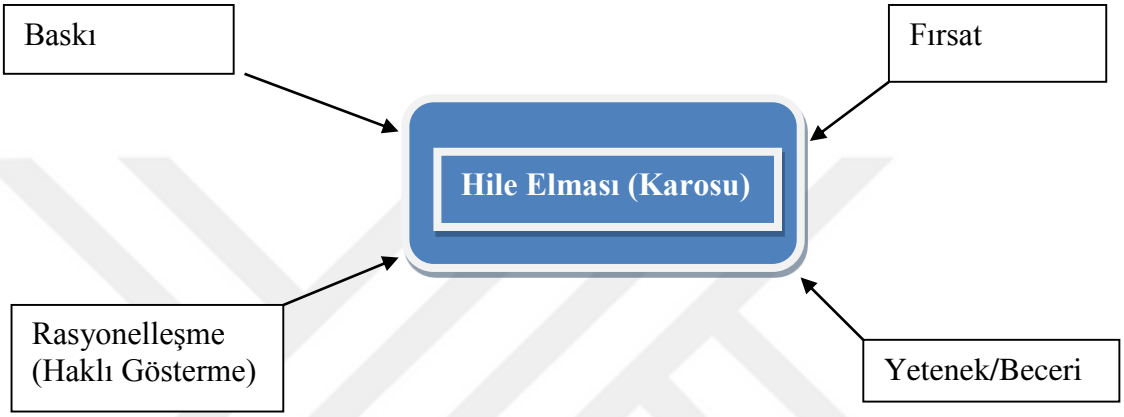

Şekil 2.3. Hile Elması

Kaynak: (Wolfe and Hermanson, 2004: 38).

Beceri, genellikle kişinin, şirketteki zayıf noktaları analiz edebilecek yetkinlik ve kaynaklara sahip olduğunu ifade eder. Organizasyondaki görevi, otoritesi, öz güveni vb. unsurlar becerinin belirleyicisidir. Bu kapsamda, bireyin yeteneği arttıkça, var olan fırsatları değerlendirme ya da fırsat oluşturma seçenekleri çoğalmaktadır. Kuşkusuz yöneticilerin yetenekleri personele nazaran çok daha fazladır ve aşağıda yer alan öğeler beceriyle doğrudan ilişkilidir (Wolfe and Hermanson, 2004: 38):

- Pozisyon; kurum içindeki yetkili konum veya işlev,
- Zekâ; İKS'ndeki zayıflıkları anlama ve bunlardan yararlanma kapasitesi,
- Özgüven/Ego; yaptıklarının tespit edilmeyeceğine veya yakalanırsa kolayca kurtulabileceğine dair büyük bir güven,
- Baskı/Zorlama Kabiliyeti; başkalarını dolandırıcılık yapmaya zorlama yeteneği,
- Yalan Söyleme; etkili ve tutarlı bir şekilde yalan söyleme,
- Strese Dayanıklılık; stresle çok iyi başa çıkabilme yeteneği.

Beceri, etkin bir iç kontrol sistemindeki personelde, hileyi önleyici bir işlev üstlenirken, yönetici düzeyindeki hileleri durdurmada sınırlı kalabilir. Çünkü uzun vadeli ve büyük ölçekli hileler daha yetenekli kişiler tarafından yapılabilir.

2.2.4. Hile Beşgeni

Hile Beşgeni Modeli (Fraud Pentagon), 2009 yılında Jonathan T. Marks tarafından geliştirilmiştir. Hile Beşgeni Modeli aynı zamanda Hile Üçgeni Modeli'nin (Cressey, 1953) genişletilmiş halidir. Model, ABD'deki en büyük kamu muhasebesi, danışmanlık ve teknoloji firmalarından biri olan Crowe Horwath LLP tarafından tanıtılmıştır. Crowe'un Hile Beşgeni Modeli (Crowe, 2011) şeklinde de adlandırılır

Crowe'un Hile Beşgeni Modeli (Crowe, 2011) Hile Üçgeni Modeli'nin (Cressey, 1973) "Kibir" öğesinin eklenmiş halidir (Artati and Noviyanti, 2020: 23). Crowe, kibri iç kontrolleri bireysel olarak önemsemeyen birinin kendini üstün görme eğilimi ya da yetkisini kötüye kullanma fırsatçılığı olarak açıklamıştır. Aynı zamanda kibir, hileli davranışta bulunma eğiliminde olan bireyin kendi kararlarını mutlak doğru kabul etmesidir (Crowe, 2011: 28).

CEO veya işletme başkanlığı görevini yürüten bir yönetici, finansal tablo üzerinde hile yapma olasılığının daha fazla olduğunu ifade etmiştir (Yusof and., 2015:132). Kendini herkesten üstün gören bir kişi asla mağlup olmayacağını düşünür. Aynı zamanda kendini üstün gören birey gerçekleştirdiği her davranışın onaylanabilir bir eylem olduğu düşüncesini taşımaktadır (Silverman and., 2012: 24). Kendini üstün gören yapıda olan hilekar şirketin İKS'ni kolayca devre dışı bırakacak güven seviyesine sahiptir. Kibirli olmanın sonucu olarak hilekar, hileli davranışın fark edilmeyeceği inancına sahiptir.

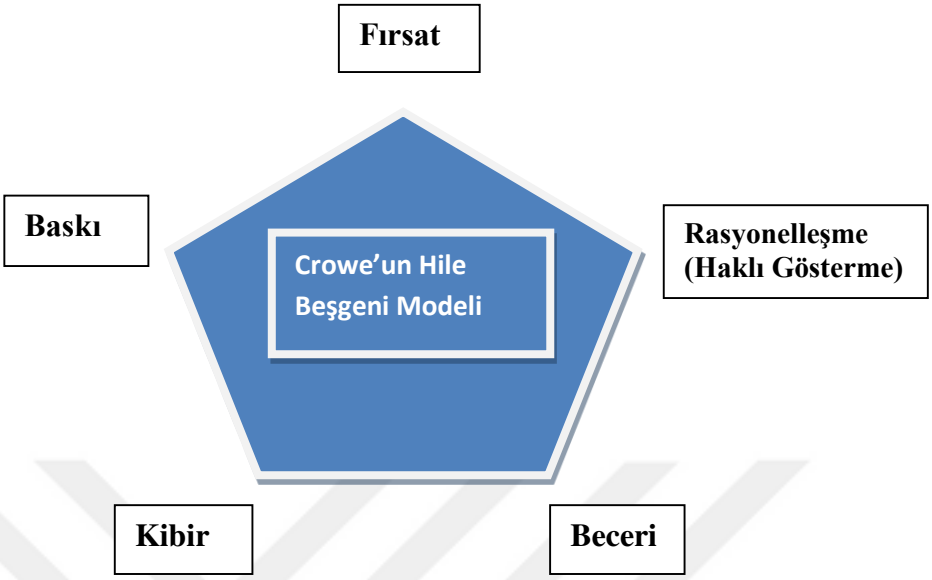

Şekil 2.4. Crowe'un Hile Beşgeni

Kaynak: (Crowe, 2011: 29).

Kibir, iç kontrolün güvenlik duvarını aşabilme yeteneğine sahip olabildiği için, hileli eylemleri gerçekleştirme fırsatlarını korkusuzca değerlendirmektedir. Kibir doğası gereği genellikle üst pozisyonlarda bulunan, parlak kariyerlere sahip veya işin hızlı gelişimine sahip kişilere yüklenmiştir (Pamungkas and Utomo, 2018: 1729).

Crowe'a (2011) göre, Treadway Komisyonu Sponsor Kuruluşları Komitesi (COSO) tarafından yapılan bir araştırmada, ihmalkarların %70'inin baskıyı kibir veya açgözlülükle birleştiren bir profile sahip olduğunu ve dolandırıcılık vakalarının %89'unun CEO'yu içerdiğini ortaya koymuştur.

CEO perspektifinden kibrin beş unsurunun olduğunu öne sürmektedir (Crowe, 2011); (Crowe, 2012a); (Crowe, 2012b). Bu unsurlar şunlardır:

(1) büyük egolar – CEO'lar iş adamlarından ziyade 'ünlüler' olarak görülür,

(2) iç kontrolleri atlatabilirler ve yakalanmazlar,

(3) zorba tavırları vardır,

(4) otokratik yönetim tarzını uygularlar,

(5) konumlarını veya statülerini kaybedeceklerinden korkarlar.

Teorideki hile faktörleri özetlenirse ilk faktör olan baskı bir insanın içindeki dürtüdür, çünkü kişiyi kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere ikna eder. Fırsat, hile yapılmasına olanak tanıyan durumların varlığıdır. Rasyonelleştirme, kişinin kendini hatalı hissetmemek üzere oluşturduğu nedenlerdir. Beceri, kişinin pozisyonundan yararlanarak, geçerli kural ve politikaları ihlal etmesidir. Kibir, kişinin şirkette var olan kuralların kendisi için geçerli olmadığına inanmasıdır (Fuad snd., 2020: 86).

2.2.5. Muhasebe Hilesi Yapılmasının Amaçları

Muhasebe hilesi yapılmasının amaçları çeşitli şekillerde olabilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (FRMTR, 2024).

-Zimmetlerin gizlenmeye çalışılması,

-Daha az kâr dağıtma isteği,

-Ortakların birbirini yanıltma istekleri,

-Haksız kazanç elde etme,

-Yapılan yolsuzluk ve alınan rüşvetin gizlenmesi,

-Kasten yapılan doğru olmayan açıklamalarla veya finansal tabloyu kullananları yanıltmak maksadıyla finansal tablolardaki değerlerin doğru olarak gösterilmemesi,

- Vergi kaçırma düşüncesidir.

Muhasebe hileleri, işletmenin kârını artırma veya düşürme amaçlı olarak da gerçekleştirilebilmektedir.

Tablo 2.1. Muhasebe Hilelerinde Karı Azaltmanın ve Artırmanın Karşılaştırması

KÂRI AZALTMAK	KÂRI ARTIRMAK
Stokları olduğundan daha az göstermek, Amortisman giderlerini yüksek hesaplamak, Olmaması gereken karşılık giderleri oluşturmak, İş görmeyecek, arızalı ya da hurdaya ayrılmış mallar gibi varlıklarını bilançoda yok göstermek, Amortisman süresini tamamlamış varlıklara amortisman gideri hesaplamak, Gelir tahakkuklarını doğru yapmamak.	Stokları olduğundan fazla göstermek veya değerlemek, Düşük amortisman oranları kullanmak, Karşılıkları ve reeskontu eksik ya da hiç ayırmamak.

Kaynak: (Kaval, 2005**:** 65-66)**.**

İşletmede yapılan hileler, işletmede çok ciddi biçimde sorun çıkmasına yol açmaktadır. İşletmelerde hilelerin tespit edilmesi ve engellenmesi, işletmelerdeki verimliliğin geliştirilmesi ve süreçlerin düzgün işleyişi için büyük öneme sahiptir (Çankaya ve Geregen, 2009: 94).

2.2.6. Muhasebe Hile Türleri

Muhasebe hataları, yetersiz bilgi ve dikkat eksikliği gibi etkenlerden ortaya çıkmaktadır. Ancak bu hatalar sistematik olarak ve bilinçli bir şekilde gerçekleşirse muhasebe hilesi söz konusu olur. Muhasebede birçok farklı hile türü bulunmakla birlikte, hileyi gerçekleştiren kişilerin maksatlarına göre çeşitli biçimlerde yapılmaktadır. Muhasebede meydana gelen hileler aşağıda kısaca açıklanmıştır (Açık, 2012: 357).

2.2.6.1. Kasti Hata

Unutkanlık ve bilgi eksikliği sebebiyle ortaya çıkan hataların şahsi menfaat sağlamak amacıyla bilinçli şekilde gerçekleştirilmesidir. Bu hile türünde gerçekleştirilen eylemin hatayla mı yoksa kasıtlı yapılan bir hile mi olduğunun anlaşılması zordur. Bu nedenle kasıt unsuru tespit edilene kadar gerçekleştirilen eylemin muhasebe hatası sonucu olduğu kabul edilir (Alptekin, 2016: 23).

Hatanın kasten yapılıp yapılmadığını tespit etmek için denetçiler ilk olarak verilerde bulunan düzensizlikleri kontrol eder sonrasında hatanın nedenlerini araştırırlar. Örneğin; S işletmesi B işletmesinden satın aldığı 15.000 €'luk malzemeyi 150.000 € şeklinde kayıt etmiştir. Eğer yanlışlık vergiden kaçınmak amacıyla kasten yapıldıysa bu taktirde hile olarak değerlendirilir.

2.2.6.2. Kayıt Dışı İşlemler

Tarafsızlık ve belgelendirme ilkesi gereği, kayıt işlemleri yapılırken mutlaka kayıtların belgelendirilmesi ve dokümana dayandırılması gerekmektedir. Kayıt dışı işlemlerden kaynaklanan hileler, yapılmış olan işlemlerin belgesiz olması, gizlenmesi ya da defter kayıtlarında gösterilmemesidir. Bu hile türüne başvurulmasındaki amaç; katma değer, gelir ve diğer çeşitli vergiler, sosyal güvenlik katkı payları veya kanun kapsamında

belirlenen ve yasal olarak ödemekle yükümlü bulunduğu diğer ödemelerden kaçınmaktır (Bozkurt, 2000: 66).

İşletmeler yaptıkları faaliyetler esnasındaki bütün finansal işlem ve kayıtlarını belgeye dayandırmalıdırlar. Gerçekleştirilen işlemlerin ve kayıtların belgeye dayanmayan işlemler, kayıt dışı kabul edilmektedir. Kayıt dışı ve fatura kesilmeden yapılan işlemler, alınan faturaların kayıtlara alınmaması veya satış faturalarının düzenlenmemesi suretiyle yapılmaktadır (Alptürk, 2008: 423).

2.2.6.3. İşlemden Önce veya Sonra Kayıt

İşletmeler muhasebe işlemlerini meydana geldiği anda sistematik ve hatasız olarak kaydetmelidir. Gerçekleşen işlemin yapıldığı tarihle deftere kaydedildiği tarihin örtüşmemesi özellikle muhasebenin temel ilkelerinden dönemsellik kavramına ters düşer. Buna bağlı olarak, bir olayın gerçekleştiği tarihten önce veya sonra kayıt altına alınması bir çıkarın mevcut olduğunu göstermektedir (Okay, 2011: 60).

Örneğin; 2023 yılındaki karın yüksek çıkması için kayda geçirilmemiş 300.000 TL'lik gider faturası 01.01.2024 de kayda geçirilmiştir

770 Genel Yönetim Gideri	300.000	
320 Satıcılar Hesabı		300.000
Hileli Kayıt		

Dönemsellik kavramına aykırı şekilde yapılan kayıt:

681 Önceki Dönem Gider ve Zarar	300.000	
320 Satıcılar Hesabı		300.000

950 Kanunen Kabul Edilmeyen Gider	300.000	
951 Kanunen Kabul Edilmeyen Gider		300.000

2.2.6.4. Bilanço Hileleri

İşletmenin belirli bir zaman diliminde varlıkları ve bu varlıkları karşılamak için kullandığı kaynakları yansıtan mali tabloya bilanço denilmektedir. Bilançonun, ilgili tarafların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için yanıltıcı olmayan, kesin, net ve geçerli olması

gerekmektedir. Bilanço hilesinde ise bütün bu durumların tersine işletme ile ilgili yanıltıcı ve hatalı bilgiler sunularak bilançoyu gerçeğinden farklı olarak düzenleyebilmektedir (Keskin, 2014: 31).

Bir mali tablonun gerçekleştirilecek analizlere yanıt verebilmesi için, doğru, net, açık, samimi, güncel fiyatlara uygun ve şekil birliğinde olması gerekir. Bilanço hileleri; firmanın finansal yapısı ile kâr ve likidite durumu ile ilgili yanıltıcı, hatalı bilgi vererek veya bu şekilde doğru olmayan bir algı yaratmak amacıyla bilançonun yanıltıcı biçimde sunulmasıdır (Çelik, 2010: 34).

İşletmenin finansal durumunun olduğu gibi gösterilmemesi ve bilançonun güzelleştirilmesini sağlamak amacıyla iyileştirme yöntemleri ise aşağıdadır (Tanç, 2004: 29):

- Kuruma dair aktiflerin yüksek değerle gösterilmesi,
- Kurum için amortisman ayırmama,
- Başka kişilere ait malların işletmeye ait mallar gibi kendi kayıtlarına yansıtması,
- Bazı dönem giderlerinin bir sonraki dönemin gideri olarak kaydedilmesi,
- Sonraki dönemdeki gelirlerin cari dönemin geliri şeklinde yansıtılması,
- Kurumun şüpheli alacaklar için karşılık ayırmaması,
- Giderlerin aktifleştirilmesi,
- Kurumun bazı gider kalemlerinin yasal defterlere hiç yansıtılmaması,
- Kredi faiz giderlerinin hesaplara eksik geçirilmesi,
- Satılmayan malların satılmış gibi gösterilmesi.

Bilanço hileleri, günümüzün en yaygın karşılaşılan hile çeşididir. ABD'de son yıllarda yaşanan pek çok dolandırıcılık skandalı, işletme bilançolarının gerçek dışı olmasından ortaya çıkmaktadır.

2.2.6.5. Bilgisayar Hileleri

Teknolojik ilerlemelerle birlikte, bilgi sistemleri verilerin daha kolay toplanmasına, işlenmesine ve paylaşımına olanak sağlanmıştır. Muhasebe sistemlerinde bilgi sistemlerinin kullanılması kaydetme, belgeleme, raporlama ve doğrulama gibi muhasebenin temel fonksiyonlarını da etkilemiştir. Bugün elektronik ortamda daha kolay ve hızlı yapılan muhasebe işlemleri geçmişte manuel ya da el yordamıyla yapılmaktaydı.

Muhasebe kayıtlarının bilgisayar destekli paket programlar aracılığıyla elektronik ortamda kayıt altına alınması ve saklanması beraberinde yeni hile türlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan bilgisayar hileleri, sıklıkla başvurulan hile türlerinden biri haline gelmiştir. Genel olarak muhasebe sistemlerinde yapılan bilgisayar hileleri; yazılım üzerinde değişiklik yaparak veya manyetik ortamda tutulan muhasebe verilerinin silinmesi, değiştirilmesi ve yanlış veri girişi biçiminde yapılmaktadır (Özçelik vd., 2017: 202).

Eksik veya yanlış veri girişi, istemeden ya da bilerek yanlış muhasebe verilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yanlış verilerin girilmesinde en kritik etken insan faktörüdür. Veri hazırlanmasında, kontrolünde ve sistemlere entegre edilmesinde insan faktörü ciddi önem taşımaktadır. Bilgisayara veriler girildikten sonraki kalan tüm işlemler bilgisayar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle sistemde yapılan hilelerin tespiti güçtür. Bilgisayar yazılımlarına da müdahale edilebilmektedir. Bilgisayar yazılımı, hileleri önleyebilmesi için yapılan değişiklikleri kontrol ve denetim yapabilecek şekilde önceden yapılandırılmalıdır. Gelir idaresi bu gibi hileleri önlemek ya da olabildiğince azaltmak için e-defter uygulamasına geçmiştir (Aytekin, 2017: 83).

E-defter sistemine geçilmesi ile mükellefler tarafından yapılan işlemlerin maliye sistemine aktarılması ve sonrasında yapılacak değişikliklerin gözlemlenebilmesi bilgisayar hilelerinin azalmasını sağlamaktadır (Aytekin, 2017: 83-84).

Bu yeni nesil hile türlerini, klasik denetim teknikleri yerine proaktif yaklaşımlar kullanılarak ortaya çıkarmak daha hızlı ve kolay hale gelmiştir. Ayrıca proaktif yaklaşımlar sadece belirlenen örneklem üzerinde değil tüm veri tabanı üzerinde inceleme yaparak daha detaylı bir denetim sunmaktadır. Proaktif yaklaşımlar aşağıdaki gibi gösterilebilir (Bozkurt, 2009: 172-173):

- Mali analiz yöntemleri,
- İstatistiki analizler,
- Bilgisayar destekli denetim teknikleri,
- Yapay zekâ uygulamaları,
- Veri madenciliği uygulamaları.

Denetimde bilgisayarlar büyük miktardaki verilerin incelenmesi amacıyla gereken zaman ve çabayı çoğunlukla en aza indirmektedirler. Ancak bilgisayar sistemleri hileli muhasebe işlemlerini mutlak bir şekilde ortaya çıkarmamakta, bunun yerine hile olasılığı

yüksek olan alanları belirlemektedir (Çalış vd., 2014: 93- 96). Bu sebeple denetim sırasında bilgisayar sistemlerini kullanacak bağımsız denetçilerin, denetim faaliyetini yürütecek mesleki bilgi ve tecrübe ile birlikte bilgi teknolojilerini kullanacak becerilere de sahip olmaları gerekmektedir.

2.2.6.6. Uydurma Hesaplar

Muhasebede elde edilen bir gelir veya kazancı gizli tutmak suretiyle veya maliyeti artırmak için gerçek olmayan kişiler adına uydurma, kurgusal ve aldatıcı hesapların oluşturulmasıdır. Açılan bu uydurma hesaplar başka bir hesapla ilişkilendirilerek kapatılmaktadır (Okay, 2011: 61).

Sık karşılaşılan dolandırıcılık türlerinden bazıları da gerçekte var olmayan alacaklılar göstermek, hayali maaş bordroları, sahte nakit satış dokümanları düzenlemek, kayıt dışı hisse senetleri, yetkisiz veri silme işlemleri yapmak ve gereğinden fazla veya yapılmamış harcamalar için talepte bulunulması yer almaktadır (Alleyne and Howard, 2005: 285). Daha sonra bu hayali ya da uydurma hesaplar uygun bir hesap kullanılarak kapatılmaktadır. Dolayısıyla bu hayali hesaplar daha önce belgesiz ya da kayıt dışı olarak yapılan işlemleri mahsup etmek amacıyla da kullanılmaktadır.

Örneğin; değerinden yüksek bir bedelle S şahsına 10.000 €'ya satılan bir mal B şahsına normal fiyatı 8.000 €'dan kayda yansıtılır. Bu şekilde ortaya çıkan fark da gizlenmiş olur.

İşletmelerde yaygın şekilde görülen uydurma hesaplar aşağıda belirtilmektedir.

- Sahte alacaklılar adına hesaplar oluşturulup alacakların şüpheli olarak gösterilerek karşılık ayrılması,
- Sahte kişi ve şirketlerden aslında alınmamış mallara ilişkin fatura ve belge düzenlenip muhasebe kayıtlarına işlenmesi,
- İşletme, ortaklarına borçluymuş gibi gösterilip, ortak hesaplarına para transferi yapılması,
- Vergi muafiyeti olan esnaf adına sahte gider faturalandırmalar yapılması,
- Değeri yüksek olan ürün ve hizmetler için düşük fiyatlarla fatura düzenlenmesi.

2.2.6.7. Belge Sahtekârlığı

Belge sahtekârlığı muhasebeye ilişkin evraklar ile gerçekleştirilir. Bilimsel kaynaklarda en sık rastlanılan muhasebe hilesidir. Bir belgenin sahtelik niteliği taşıması

için ya belge ya da belge içeriği sahte olmalı veya belge gerçek olup içeriği sahte olmalıdır (Demir, 2015: 24).

Bir belgenin gerçek olmaması, belgeyi hazırlayan kişi bakımından suç unsuru oluşturmaktadır fakat o belgeyi kullanan kişi için aynı şekilde suç teşkil etmez. Belgenin gerçeği yansıtmayan biçimde hazırlanmış olması yani söz konusu belgenin sahte olduğunu bilerek ve isteyerek vergi kaçırma amaçlı kullanıldığı taktirde suç olarak sayılmaktadır (Çelik, 2010: 31).

Vergi sistemi içerisinde belge kontrolü düzenli bir biçimde yapılıp yasal defterlerde yer alan kayıtlar incelenerek gerekli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu sebeple yasal ve doğru belgeler üzerinde yapılan incelemeler vergi matrahında hatasız şekilde önemli bir yer tutmaktadır (Yurt, 2019: 26).

Sahte belgelerin ve gerçek dışı hesapların kullanım maksatları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Tanç, 2014: 25):

- Vergi kaçırmak ya da vergiden kaçınmak,
- Firmanın durumunu mevcuttaki durumundan farklı yansıtmak,
- İşletmede gerçekleştirilen usulsüzlüklerin üstünü örtmek,
- Vergi yükünü azaltmak ve vergi iadesi almak için işletme giderlerini olduğundan yüksek göstermek,
- Teşvik uygulamalarından yararlanmak,
- Geliri zimmete geçirmektir.

2.2.6.8. Varlıkların Kötüye Kullanılması

Bir personelin işletmenin kaynaklarını çalması ya da kötüye kullanması anlamına gelir (Kennedy, 2018: 375). Varlıkların kötüye kullanımı, çalışan, yönetici veya ortaklardan birinin kuruma ait varlıkları çeşitli düzenbazlıklarla bireysel kazançları için çalması ya da kötüye kullanması, şirket çalışanlarınca üstüne geçirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bordroda hile yapma, gerçeğe aykırı faturalama gibi (Wells, 2008: 45). Şirket kaynaklarını usulsüzce sahiplenme, bunların amacı dışında kullanılması ile bireysel fayda sağlama ve çalma eylemi gibi biçimlerde açıklanabilir (Singleton and Singleton, 2006: 112). Bu konuyla ilgili sınırlı sayıda akademik araştırmalar bulunmasına rağmen profesyonel kurumlar tarafından yapılmaktadır.

ACFE raporlarına göre varlıkların kötüye kullanımı iş suistimallerinin 2008 yılından 2024 yılına kadarki süreçte, en fazla sayıda gerçekleşen, ancak tutar olarak en düşük mali kayba neden olan suistimal türü olarak tanımlandığı görülmektedir (ACFE, 2024). ACFE tarafından her iki yılda bir düzenlenen detaylı araştırmalarda, uluslararası hileli davranış raporları yayınlanmaktadır.

ACFE'ye göre sene 2022'de 2.110 vakanın analiz edildiği çalışmada vakaların yaklaşık %80'i varlıkların kötüye kullanımı çerçevesinde meydana geldiği, daha sonra ise en çok nakit dışı varlıkların suistimali ile faturalara bağlı olduğu vurgulanmıştır. Fakat sınırlı sayıda olsa da yolsuzluk ve finansal tablo suistimalinden gerçekleşen olayların mali olarak büyüklüğünün, varlıkların kötüye kullanımından kaynaklı yolsuzluklardan daha fazla olduğuna dikkat çekilmiştir (Accafin, 2022).

ACFE tarafından işletmelerde gerçekleşen hileleri; varlıkların kötüye kullanımı, yolsuzluk ve mali tablo hileleri olmak üzere üç başlık olarak ele alınmıştır. Bu hile türlerinden varlıkların kötüye kullanılması en çok denk gelen hile türüyken aynı zamanda en az finansal kayba neden olan hiledir. ACFE'nin gerçekleştirdiği araştırmalardan elde edilen sonuçlara baktığımızda görülme sıklığı bakımından diğer hilelar arasında varlıkların kötüye kullanımı; 2018 yılında %89, 2020 yılında %86, 2022 yılında %80 ve 2024 yılında %89 oranında ölçülmüştür.

2024 yılı ACFE raporuna göre yapılan hile türlerinin ortaya çıkma sıklıkları (frekansı) içerisinde %51 oranında varlıkların kötüye kullanımı, %10 oranında yolsuzluk, %1 oranında mali tablo suistimali ve %35 oranında yolsuzluk ile varlıkların kötüye kullanımı beraber olarak yer aldığı görülmüştür (ACFE, 2024: 12).

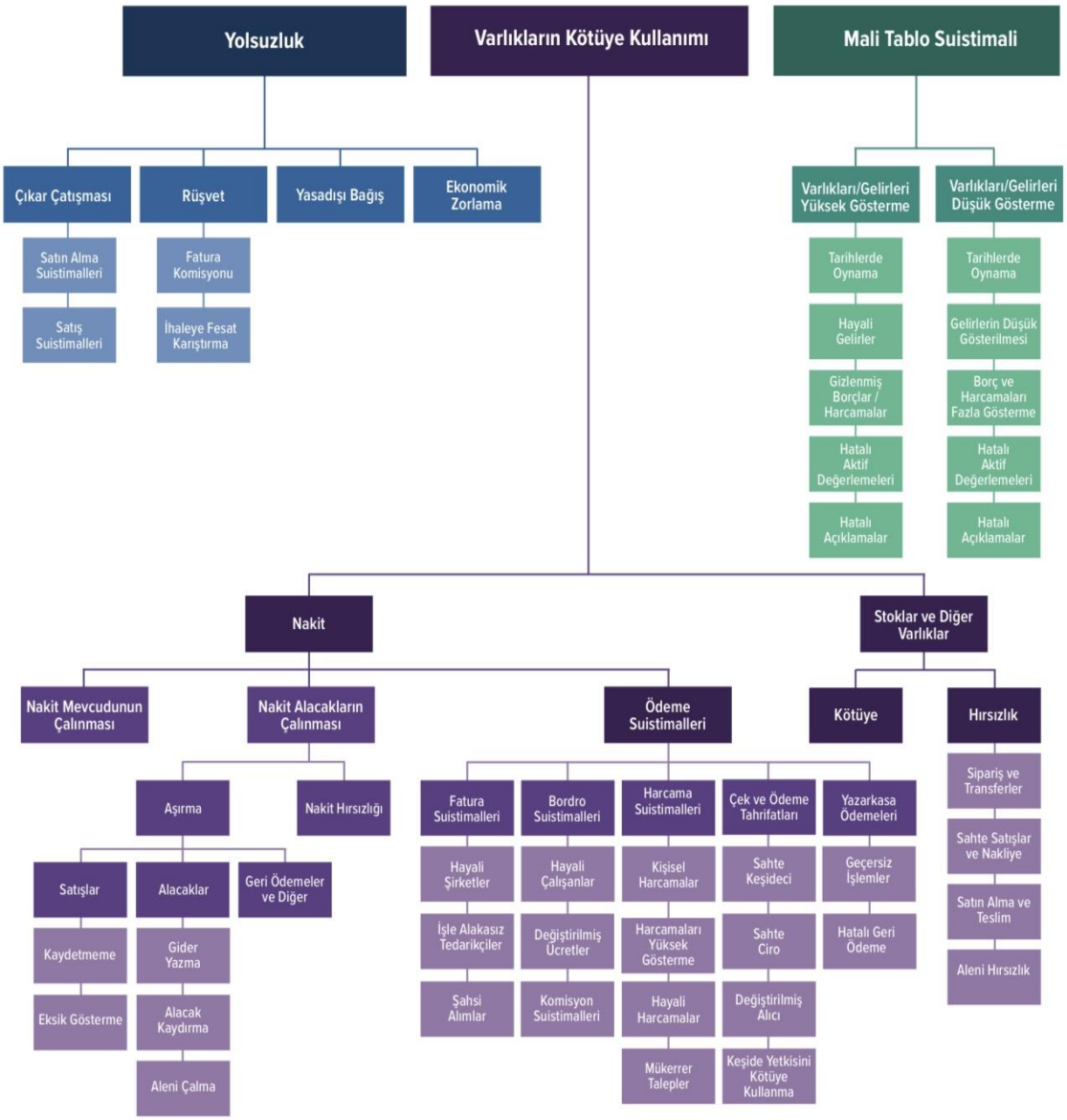

Şekil 2.5. İş Suistimali ve İstismar Sınıflandırma Sistemi (Suistimal Ağacı)

Kaynak: (ACFE, 2024: 11).

ACFE Mesleki Dolandırıcılık ve Kötüye Kullanım Sınıflandırma Sistemi (Dolandırıcılık Ağacı), varlıkların kötüye kullanılmasını ikiye ayırmıştır.

Varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili örnekler aşağıda yer almaktadır (SPK, Madde 4):

-Zimmete para geçirilmesi,

-İşletmenin maddi varlıklarının yasa dışı şekilde alınması ve fikri mülkiyet haklarının başkalarına satılması,

-İşletmenin hizmet ve mal alımı sahteciliği yapması,

-Kurumsal kaynakların kişisel çıkar için kullanılması,

-Varlıkların kaybolması ve izinsiz işletme dışına çıkarılması bu durum için yanıltıcı belgeler hazırlama ve gerçeğe aykırı belgeler oluşturma.

2.2.6.8.1. Nakit Varlıklar İle İlgili Hileler

Nakit hileleri genellikle kasadaki bir nakdin çalınması ya da işletmenin bir alacağının kayıt altına alınmamasından veya kayda alındıktan sonra firmadaki kayıtların değiştirilerek elde edilmesi gibi işlemleri barındırır.

Nakit hileleri çeşitli alt başlıklara ayrılabilir. ACFE hazır değerler grubundaki bu hile çeşidini kendi içerisinde hırsızlık, nakit mevcudunun çalınması ve nakit alacaklarının çalınması şeklinde incelemektedir (ACFE, 2020: 12).

Nakit Hırsızlığı; işletmenin likiditesi en yüksek nakdi varlık kalemlerinden biri olan kasa hesabı, hata ve hilelere en açık alanlardan biridir (Güredin, 2007: 373). Bu hesapta gerçekleştirilen muhasebe hileleri hızlı ve kolay şekilde oluşabilmektedir. Bunun yanı sıra yapılan hileleri kimin yaptığının ortaya çıkarılması oldukça zor olan hesaptır. Fakat diğer yandan nakit kayıtları ile satış kayıtlarının karşılıklı olarak incelenmesi, hilelerin tespitini kolaylaştırmaktadır (Wells, 2008: 79; Küçük, 2008: 120). İşletmelerde üç kısımda hata ve hile gerçekleşebilmektedir (Wells, 2008: 78).

-Satış noktasında; farklı bir kasadan para çalarak oradaki personele suçu atmak, ufak meblağlarla parayı çalmak, kasa hesabından yapılan işlemi farklı nedenlerle iptal etmek, stok hesaplaması, kasanın sayılması sonucundaki raporlar ve belgelerin imha edilmesi gibi hata ve hileler gerçekleşmektedir (Wells, 2008: 78-81).

-Gelirlerin tahsilinde; üç önemli nokta vardır (Wells, 2008: 82). Tahsilat makbuzları ile defter kayıtları arasında denklik sağlanması, iptal kaydı ile tahsilâtın kaydını ortadan kaldırma, kayıtların yok edilmesidir.

- Mevduat hesaplarında yapılmaktadır.

Hırsızlık; "bir kişinin rızası olmadan, onun varlığına el koyma eylemi" olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bir durumda, doğrudan nakit varlığının çalınması aynı zamanda bir hırsızlık ve hile vakası kapsamında incelenmelidir.

Nakit hareketlerinin yoğun bir şekilde izlendiği hesaplarda personellerin kolayca zimmete geçirilebilen ancak tespit edilmesi kolay olduğu bir hesap çeşididir. Genellikle güvenli olduğu için nakit birikimler bankalarda bulunmaktadır (Wells, 2008: 84). Bankalar tarafından sunulan hesap ekstrelerinin kontrolüyle hesabın borcuna ve alacağına yapılan işlemlerin kontrolü sağlanmaktadır. İşletmenin defterleri ve yardımcı hesapları ile banka hesabının ekstresindeki hesap kalanlarının eşitliğine bakılmaktadır (Kepekçi , 2004: 194).

ACFE 2024 raporunda varlıkların kötüye kullanılmasının % 10'unu oluşturan bu hile türünün yaklaşık maliyeti 50 bin dolardır (ACFE, 2024: 13).

Nakit Mevcudunun Çalınması; Suistimalcinin mağdur kuruma ait işyerinde mevcut olan nakdi kötüye kullandığı suistimaldir (örneğin personel, şirket kasasından nakit çalar).

Duran varlıkların kötüye kullanılmasıyla ile ilgili hileler şu şekillerde yapılmaktadır (Wells, 2008: 215):

-Kurumsal amaçlara aykırı kullanım,

-Açıkça, gizlemeden kurum varlıklarını zimmetine geçirme veya kişisel ihtiyaçlarına kullanma,

-Varlıkların kurumda farklı bir konuma sevkinde oluşabilecek olanaklardan faydalanma,

- Mal alma işlemleri sırasında yapılan hileler,

- Malın nakliyesi sürecinde yapılan yanlışlıklardır.

ACFE 2024 raporunda varlıkların kötüye kullanılmasının % 11'ini oluşturan bu hile türünün yaklaşık maliyeti 50 bin dolardır (ACFE, 2024: 13).

Nakit Alacağının Çalınması; Bu hileler ise iki grupta incelenmektedir:

Kayıt öncesi hileler, alınan tutarın muhasebe defterine ve kayıtlarına geçmeden önce çalındığı hilelerdir. Wells'e göre, kayıt öncesinde yapılan hileler, kayıt ve defter dışı hileler şeklinde de ifade edilmektedir. Kayıt öncesinde yapılan hileler işletmelerde nakit ödemelerin alındığı bölümlerde daha çok görülmektedir. Kasa işlemlerinden sorumlu

olmamasına rağmen sürekli gözetim altında olmayan satış personeli ya da işletmenin merkezi dışındaki ofislerde çalışanlar daha meyillidir (Wells, 2008: 70).

Kayıt öncesi hilelerin toplandığı alt gruplar şunlardır:

***Satışların Kayda Alınmaması*;** çalışanlar ürün satışından sonra, alıcıdan ödemeyi tahsil eder ancak satışa dair herhangi bir belge düzenlemeyip deftere işlememektedir. Satış sırasında yazar kasa fişine kaydedilmemesi ve herhangi bir satış kaydının tutulmaması yaygın yapılan yöntemlerdendir (Wells , 2002: 71).

Satışların Düşük Değerde Gösterilmesi; çalışanların nakit veya kredili satışları, işletme defterinde gösterilen bedelden daha düşük bedellerle kayıt ettiği yöntemdir (Wells , 2002: 73).

***Nakit Tahsilâtlarının Kayda Alınmaması*;** kayıtlarda bulunan alacakların tahsilinin ardından, deftere işlenmeden çalınmasıdır. Faturalandırma hataları, alacakların tahsilat hızının düşmesi, alacak tahsilat süresinin uzaması gibi nedenler nakit tahsilatların kayıt altına alınmaması gibi hile türlerinin var olduğuna işaret etmektedir. Çalışanlar, yaptıkları bu yolsuzlukları muhasebe kayıtlarına birçok düzeltme işlemi yansıtarak hesapları kendi lehlerine uyarlamaktadır (Wells, 2002: 74).

İşletmeye Gelen Çeklerin Çalınması; gelen nakit ödemeleri veya alıcıların vermiş oldukları çekleri muhasebe defterlerine satış işlemi olarak kayıt yapmayıp gelen çeke de kayıtlarda yer vermediği için kolaylıkla kendi zimmetine geçirmektedir (Wells, 2002: 74).

Kayıt sonrası hileler, muhasebe defterine işlenmesinin ardından, defter ve kayıtlarda görünen paranın bir personel vasıtasıyla alınması yönüyle şekillenmektedir. Muhasebe kayıtlarının, banka ve kasa hesaplarıyla karşılaştırılması sırasında muhasebe hilesinin meydana geldiği görülmektedir (ACFE, 2022).

***Hileli Ödemeler**;* işletmeler tarafından gerçekleştirilen peşin ödemeler ile ilgilidir. Yazar kasada yapılan nakit, çek ve bordro, gider ve fatura hileleri bütünün birer parçası olarak görülmektedir.

***Çek Hileleri**;* işletmedeki çeki eksiksiz kontrol yapan çalışan, çekle yapılan ödemelerini kendisinin veya tanıdığı birisinin hesaplarının bulunduğu bankaya transfer ederek yaptığı muhasebe hileleridir. Personeller işlemleri gerçekleştirirken, yapılan

hilenin arkasını kapatmak üzere sahte fatura ve zaman çizelgesi gibi belgeler hazırlamaktadır. Çek hileleri yöntemleri, ödeme yapılacak kişi bilgisinin değiştirildiği çekler, çeki imzalayan kişilerin değiştirilmesi gibi yöntemlerdir (Wells, 2004: 122).

ACFE 2024 rapor verilerine bakıldığında, varlıkların kötüye kullanılmasının % 11'ini oluşturan bu hile türünün yaklaşık maliyeti 155 bin dolardır (ACFE, 2024: 13).

Gider Hileleri; işletme çalışanları, görevleri gereği zaman zaman işletme dışında faaliyet göstermektedir. Günlük mesai süresince bazı harcamalar yapmaktadırlar. Yapılan harcamaları işletme sahiplerinden talepte bulunmaktadırlar. İşletme çalışanları gerçekleştirmedikleri harcamalarla ilgili, harcama yapılmış gibi gösteren hileli tablolar düzenleyerek, harcamayı destekleyici ödeme belgeleri ilave ederek, yöneticilerden hileli harcamalarına dair ücretleri talep ederler. Yapılan harcamaların şişirilmesi, harcamalarla ilgili sahte faturalar düzenleyerek ya da kişisel harcamaların işletme gideri gibi gösterilerek fazladan para talep etmesi şeklinde yapılmaktadır (Wells, 2004: 214).

Fatura Hileleri: Hileli bir ödemenin en sık rastlanılan ve maliyeti yüksek olan örneğidir (ACFE, 2022: 12). Gerçekte olmayan mal veya hizmetler için ya da şahsi satın alım işlemleri için faturalar düzenlenmesi veya faturaların şişirilmesi ile yapılan hileli ödeme yöntemidir. ACFE 2024 raporunda varlıkların kötüye kullanılmasının %22'sine denk gelerek yaklaşık maliyeti 100 bin dolardır (ACFE, 2024: 13).

Bordro Hileleri: İşletme personellerine fazladan ödeme yapılması ya da gerçekte olmayan personele usulsüz maaş aktarılması, çalışanların tazminat ödemelerinin hatalı yapılmasıdır (Şengür, 2016: 20). ACFE 2024 raporu verilerine göre varlıkların kötüye kullanılmasının %10'una denk gelerek yaklaşık maliyeti 50 bin dolardır (ACFE, 2024: 13).

Harcama Hileleri: Çalışanın hayali iş harcamalarına karşılık tekrar ödenme talebinde bulunduğu yöntemdir (ACFE, 2020: 14). ACFE 2024 raporunda varlıkların kötüye kullanılmasının %13'üne denk gelerek yaklaşık maliyeti 50 bin dolardır (ACFE, 2024: 13).

2.2.6.8.2. Stoklar ve Diğer Bütün Varlıklar İle İlgili Hileler

Nakit veya nakit benzerleri dışında işletmelerin stoklar, duran varlıklar ve diğer duran varlıklar dâhil bütün varlıklarının kötüye kullanılması durumudur (Coenen, 2008:

79). İşletme personelleri veya işletmeyle bağlantılı taraflar işletmenin varlıklarını bireysel çıkarları doğrultusunda ve işletmenin faydasına olmayacak şekilde kullanabilmektedir (Wells, 2002: 250). ACFE 2024 raporu verilerinde, söz konusu hile türü, tüm varlık suistimallerinin %22'sini oluşturmakta olup maliyeti yaklaşık 66.000 USD'dir (ACFE, 2024: 13).

Stok hilelerini tespit etmek için; envanter sayımı, sayısal çözümlemeler, bilgisayar destekli analizler, siparişlerin doğruluğunu kontrol ettirmek, dönemsel uygunluk testleri, fiyat analizleri gibi tekniklerden faydalanılmaktadır (Byington and Christensen, 2003: 38).

Aşağıdaki şekillerde de stok hileleri olabilmektedir (Wells, 2008: 226-229) :

- Stok sayımında stok miktarları olduğundan az gösterilmekte,

- Stok sayımı bilinçli olarak geciktirilmekte,

- Stok kayıtları değiştirilmekte,

- Depoya giren malzemelerin stok evrakları yok edilmekte,

- Yetkili kişilerin imzaları taklit edilmekte,

-Yetkili kişilerin ve işletme sahiplerinin bilgisi olmadan gizli şekilde üretim yapılmakta,

- Depolardan sevkiyatı yapılırken stok sayılarının ve türlerinin kâğıt üzerindekinden farklı olmakta,

- Malzemeler firmanın stoğu dışında, farklı noktalarda depolanıp stok sayımından kaçırılarak, ardından şahsi amaçlar için kullanılmaktadır.

Eğer bir işletmede, satış hacminde izah edilemeyen artışlar, envanter hesaplarında yoğun hareketlilik ve alışılmadık muhasebe işlemleri, stok sayım işlemlerinden sonra yapılan yüksek tutarlı ve büyük düzeltme kayıtları, personelin stokları işlevsizleştirerek satması ve satılan ürünlerin iade işlemleri sırasında hile yapıldığına dair belirtileri ortaya çıkacaktır. Bu hileleri belirleme yöntemleri ise, muhasebe kayıtlarının incelenmesi, stok kayıtlarının detaylı şekilde gözden geçirilmesi, hurda satışlarına ilişkin analiz yapılması, denetim çalışmalarının gerçekleştirilmesiyle sağlanmaktadır. Yine bir işletmede envanter sayımı sonuçlarını değiştirmesi, envanter sayımı sırasında malzemelerin yerlerini

değiştirmesi, işletme depolarına gelmemiş malları depoda göstermesi, bedeli henüz ödenmemiş malları stok kayıtlarına dâhil etmesi, işletme dışındaki mallara ilişkin elde edilen bulguları saptırması, satış için elde tutulan mallar, hatalı stok sınıflamaları (etiket sahteciliği), konsinye malların stoklara dahil edilmesi, üretim ilerleme oranını yüksek göstermesi, stokları gerçekleşmesi beklenen değerden göstermemesi, genel üretim ve işçilik giderlerini yüksek göstermesi, değeri az olan malları envantere dahil etmemesi, aşırı yüksek fiyatlı satışlar varsa yönetiminde bazı yolsuzlukları yaptığı tahmin edilmektedir. Bu hilelerin açığa çıkarılmasında stok sayım verilerinin gözden geçirilmesi, mal ve hizmet alımlarının kayıtlarla uyumunun incelenmesi, takip eden dönemlerde gerçekleşen satışların denetlenmesi, dönemsellik testlerinin yapılması, takip eden döneme ait muhasebe kayıtlarının gözden geçirilmesi, analitik prosedürlerin ve ayrıntılı fiyat testlerinin uygulanması gerekmektedir (Connelly, 2005).

Çalışan, stokları ve diğer işletme varlıklarını temelde iki şekilde kötüye kullanabilir. Varlıkları suiistimal edebilir veya çalabilir. İşletme çalışanlarının çalışma saatlerinde bilgisayarı, yazıcıyı ve diğer elektronik malzemeleri şahsi amaçları için kullanması veya ödünç alması şeklinde örneklenebilir.

Kötüye Kullanım: Bir işletme çalışanının, işletmenin nakit dışı varlıklarında suistimalde bulunduğu yöntemdir (Şengür, 2016: 21). Suistimalde bulunma özellikle bilgisayar, taşıt, envanter gibi çapı yüksek veya yüksek fiyatlı ekipmanları çalışanların iş saatlerinde bireysel işleri için kullanmasıdır (Singleton and Singleton, 2010: 92). Bu hile sınıfında kayıtlı değerler çalınmamış olsa da, değerlerinde azalmaya neden olan ilave aşınma ve yıpranmalara uğrarlar (ACFE, 2020).

***Çalma*:** İşletmedeki çalışanın işletmenin nakit dışı varlıklarını çaldığı yöntemdir (Şengür, 2016: 21). Bazen çalışanlar stokları çalabilmekte ve bu yapılan hırsızlığın muhasebe kayıtlarını gizlemeye çalışmamış olabilir. Ayrıca çalışanlar, gerçekleştirdikleri hırsızlıkları gizlemek amacıyla stokların satıldığı, sevk edildiği ya da işletme içinde taşındığı izlenimini veren sahte belgeler düzenleyebilmektedir (Singleton and Singleton, 2010: 92).

2.2.6.9. Yolsuzluk ve Ahlaki Olmayan Davranışlar

İşletmede çalışanların bireysel kazanç elde etmek için bulunduğu pozisyonu kötüye kullanması yolsuzluktur. Örneğin, usulsüz çıkar elde etmek gibi (Wells, 2008: 45).

Uluslararası Şeffaflık Örgütü'ne göre yolsuzluk, kamu görevlisine verilmiş olan yetkiyi, şahsi gelir elde etmek için kötüye kullanması şeklinde açıklanmaktadır. Örgütün bu tanımı, 2012'ye kadar kamu görevinin şahsi gelir için kötüye kullanılması şeklindeyken, 'kamu görevlisi' ifadesi tanımdan çıkarılmıştır. Bunun sebebi, yolsuzlukların yalnızca kamusal kurumlarda değil, işletmelerde de görülmesidir. Ayrıca, kamu görevlisinin yer aldığı bir yolsuzlukta karşı tarafın çoğu zaman işletme olması nedeniyle, yolsuzluk olaylarının tek taraflı bir eylem olarak tanımlanması yanıltıcı olacaktır (Homes, 2015: 28).

TDK'ye göre yolsuzluğun anlamı bir görevi, yetkiyi kötüye kullanma; yasa, yöntem ve kurala aykırı iş yapmaktır (TDK, https://sozluk.gov.tr, 10.08.2024). Yolsuzluk yöntemleri, kurum çalışanının kişisel çıkar edinme amacıyla üçüncü kişilerle gizlice anlaşmasıyla ortaya çıkar (Gee, 2015: 243).

Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2016'daki Yolsuzluk Algısı Endeksi verilerine gör; Türkiye 41 puan alarak 9.sıraya gerilemiştir ve 176 ülke arasında 75. sırada yer almıştır, 2018'de ise 41 puan ile 180 ülke içinde 78. sırada yer almıştır. G20 ülkeleri arasında, 2014'te 10., 2015'te ise 12. sırada, 2016'da 13. sıraya gerilemiştir, 2018'de 12. sırada yer almıştır, 2023'de 34 puanla 115. sırada yer almıştır, 2024 yılında ise 34 puan alarak 107. sırada yer aldı (CPI, 2016/2024).

2.2.6.9.1. Rüşvet Almak veya Vermek

En çok karşılaşılan yolsuzluk yöntemi rüşvettir (Gee, 2015: 243). Türk Ceza Kanunu'na göre, bireyin görevini yerine getirmesi için direkt olarak bir kamu personeline çıkar elde etmesi şeklinde ifade edilmektedir (TCK, Madde 252). Burada belirtilen suç, kamu kurum ve kuruluşlarında görevlilerin yapmış oldukları faaliyet odaklı bir tanımlamadır. Bunun yanında, özel firmalarda da işin yapılması ya da yapılmamasından kazanç elde edilmesi rüşvet kapsamında değerlendirilmektedir. Bir hareketin rüşvet kabul edilmesi için verilmesi şart değildir, vaat edilmesi ya da önerilmesi bile yeterli sayılmaktadır (Wells, 2008: 288).

Rüşvet, mevcut süreci etkilemek ve ileride istenen bir sonucu temin etmek için değerli bir şey almayı ya da vermeyi içerir (Coenen, 2008: 84).

Satıcılardan veya yüklenicilerden gelen ödemeler, verilen armağanlar biçiminde yapılan kayıt dışı hilelerdir. Çalışanlar ve satıcılar arasında gizlice yapılan anlaşmalar sebebiyle yolsuzluk yöntemleri olarak sınıflandırılırlar. Genel itibarıyla kurumun satın alma faaliyetlerini kapsayan yöntemdir, dolayısıyla satın alma kısmındaki çalışanlar çoğunlukla satıcılarla direkt iletişim halindedir ve sonuç olarak karşılıklı işbirliği geliştirme şansına sahiptirler (ACFE, 2020: 83).

Günümüzde rüşvet vermek veya almak çok sık denk gelinen hile türüdür. Hatta ülkemizde artık rüşvet olmadan işler neredeyse yürümemektedir. Örneğin vergi dairesindeki en basit işlerden sorumlu yoklama memurları, meslek mensuplarından gizlice birtakım şeyler istemektedirler.

2.2.6.9.2. Bağış ve Hediye Kabul Etmek

Çalışanlar ya da meslek mensuplarının yaptıkları işler neticesinde, bu işten menfaat elde eden kişi ve kurumların, işletme çalışanına maddi veya manevi çeşitli avantajlar sağlaması şeklinde tanımlanır. Hediye kabulü ile rüşvet arasındaki temel fark; hediyenin, işletmenin karar alma sürecini etkilemek amacıyla verilmemiş olması gerekir. Hediye ve bahşişte işletme çalışanının karar alma sürecini etkileyebilmek için kasıt ispatı aranmadığından rüşvetle benzerdir. Satıcı, ödeme yapmak yerine personele ödeme yapar. Herhangi bir hediye ve bahşiş kabulünün, satıcıyla ileride gerçekleştirilecek ticari faaliyetlere etki edebileceği varsayımı vardır (Gee, 2015: 245-246).

Kişi ve kuruluşlarca yapılan ödemeler; ikram yemeği, ajanda, takvim gibi küçük değer taşıyan maddi şeyler olabileceği gibi otomobil, para, ev gibi yüksek değer taşıyan hediyeler de olabilmektedir. Bu şartlar altında samimiyetle yapılan bağış ve hediyeler usulsüzlüğe dönüşecektir. Çalışanların, hediye verene karşı tarafsızlıklarını koruyabilmeleri ve alınan hediyelerin çıkar çatışmasına yol açmayacak şekilde zararsız olmasını sağlamak amacıyla, işletme bünyesinde yazılı etik kuralların oluşturulması gerekmektedir (Schilit, 1994: 120).

Hediye olduğunu belgelerken, satıcının çalışanın kararlarını etkileme niyetinin kanıtlanmasına ihtiyaç yoktur; çalışanın ödülü performansına bağlı olarak aldığını ortaya koyması yeterlidir (ACFE, 2020: 83).

Kişi, hediyenin kararlara etkisi bulunmadığını söylese de bunu kanıtlamak pek kolay değildir. Pek çok işletme, bu tarz yolsuzlukları önlemek için etik kurallar belirlemiştir ve nelerin hediye ya da bağış kapsamında değerlendirilemeyeceğini ortaya koymuştur (Kranacher and., 2011: 386).

2.2.6.10. Mali Tablo Suistimali

Çalışanın, kuruma ait mali raporlarda bilinçli olarak yanlış bilgi vermesi ya da önemli bilgileri gizlemesiyle gerçekleşen bir suistimaldir (örneğin gerçekleşmemiş kazançların kayıtlara geçirilmesi, gerçek giderlerin daha düşük gösterilmesi ya da varlıkların olduğundan fazla gösterilmesi) (ACFE, 2020: 86).

Mali tablo hileleri, muhasebe kayıtlarında çeşitli oynamalar yapılarak, yatırım ortaklarını, kredi veren kuruluşları ve diğer paydaşları bilerek yanıltma yoluyla kazanç sağlamayı hedefleyen eyleme verilen isimdir (Güredin, 2007: 137).

Genelde mali tablo hileleri işletmenin mevcut durumunu çarpıtarak daha olumlu ya da olumsuz bir izlenim oluşturmak amacı taşımaktadır. İşletmelerin büyümesiyle birlikte, yatırımcılar üzerinde olumlu bir izlenim bırakmak amacıyla işletmenin kârlılığının ön plana çıkarılması hedeflenirken; küçük ve orta ölçekli işletmelerde vergi yükünü hafifletmek için işletmenin durumu gerçekte olduğundan daha olumsuz yansıtılmaktadır (Çatıkkaş, 2011: 8).

ACFE'nin sınıflandırmasında mali tablo hileleri iki gruba ayrılmaktadır:

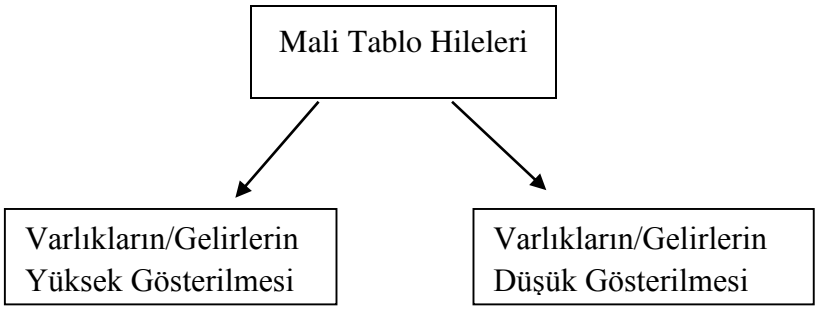

Şekil 2.6. Mali Tablo Hileleri

Kaynak: (ACFE, 2020: 11).

ACFE'nin sınıflandırmasında; varlıkların yüksek gösterilmesi grubunda tarihlerin değiştirilmesi, hayali kazançların kaydedilmesi, masrafların ya da borçların gizlenmesi, varlıkların yanlış değerlendirilmesi, yanlış bildirimler olmak üzere yapılan hileler

şeklinde ayrılmaktadır. Örnek olarak mevcut olmayan gelirlerin muhasebeleştirilmesi, tamamlanmamış satışların gelir olarak kayda alınması gibi. Varlıkların düşük gösterilmesi grubunda tarihlerin değiştirilmesi, kazançların eksik beyan edilmesi, borç ve harcamaların fazla gösterilmesi, varlıkların yanlış değerlendirilmesi, yanlış bildirimler olmak üzere yapılan hileler şeklinde ayrılmaktadır. Örnek olarak gerçek dışı karşılık ayrılması, faturasız satışlar gibi (ACFE, 2020: 11).

2.2.6.11. Hileli Finansal Raporlar

İşletmenin üst düzey yöneticilerinin, finansal tablolardaki tutarları ve açıklamaları bilinçli şekilde gizleyerek veya çarpıtarak, tablo kullanıcılarını aldatma amacıyla yaptığı işlemler hileli finansal raporlamalar (HFR)'dır (Güredin, 2007: 137). İşletme ile ilgili olan tüm tarafların bilgi edinmesinde en önemli araçlardır. Dolayısıyla tarafların işletmeye ilişkin yatırım ve kredi kararlarını sağlıklı bir şekilde verebilmeleri için finansal tabloların kesin, güvenilir, gerçeğe uygun biçimde hazırlanıp sunulması son derece önemlidir.

Hileli finansal raporlama, genelde hileyi gerçekleştirmek amacıyla kasıtlı olarak gizli anlaşmalar yapan üst yönetimi ve yöneticileri kapsayan oldukça karışık bir hile türüdür (Kranacher and., 2011: 89). HFR genel olarak büyük çaplıdır ve denetçiler, analistler, yatırımcılar ve diğer paydaşların ilgisini çeker; çünkü yönetim, kazançları yapay olarak artırarak ya da bir organizasyonun finansal durumunu olduğundan daha iyi göstererek bu paydaşları aldatmayı amaçlamaktadır. Bu tür hileler, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı uygulamaları kapsar (Whiting and., 2012: 508). Bununla beraber muhasebe ilkelerinin çeşitli şekillerde farklı yorumlanması ve işletme yönetimi tarafından finansal tabloların hazırlanış şekliyle de saklanabilir (Rezaee and Riley, 2010: 6). Çoğunlukla büyük iflasların ve hissedarların ciddi zararlarının arkasında bu hileler yer alır. Bazı nedenlerden dolayı bu tarz hilelerin fark edilmesinin zor olduğu kanıtlanmıştır. İlk olarak, genel olarak finansal hile yapan yöneticiler, finansal tablo hilelerini saklamak için çok uğraşırlar ve bundan sorumlu olan kişilerdir. İkinci olarak, yöneticiler bulundukları konum sayesinde iç kontrol mekanizmalarını daha kolay aşabilirler ve bu da finansal tablo hilelerinin ortaya çıkarılmasını güçleştirir. Son olarak, finansal tablo verileri genellikle toplulaştırılmış ve özetlenmiş halde sunulur; bu durum hilelerin

saklanmasını kolaylaştırırken, klasik analitik ve istatistiksel yöntemlerle tespit edilmelerini güçleştirir (Whiting and., 2012: 507-508).

Hileli finansal raporlama, önemli bir toplumsal ve iktisadi kaygı kaynağıdır. Hem hatalı finansal tabloların saptanmasıyla ilgili olası kanuni yükümlülükler hem de saptanmayan dolandırıcılıkla ilgili kamuoyu memnuniyetsizliği nedeniyle dış denetçiler açısından önemli bir sorundur (Kaminski and., 2004: 15). Şirket için ve sermaye piyasalarındaki kamu güvenliği bakımından büyük çıktılar doğurabilir (Beasley and., 1999: 4). Denetçiler, kendi denetimlerinin ve yasal düzenlemelerin yardımıyla, finansal tabloların hile nedeniyle ciddi hataları barındırmadığına dair makul bir güvence vermekle yükümlüdür (Perols, 2011: 20).

Hileli finansal raporlama, temel olarak finansal tablo kullanıcılarını yanıltma ve yanlış yönlendirme amacı taşır. Bu sebeple en sık hile yapılan alan finansal hileli raporlardır. Hile türlerinin sonuncusu ve en büyük öneme sahip olanı, hileli raporlardır. Çalışanlar tarafından yapılan hileli işlemlerin amacı, doğrudan bu eylemi gerçekleştiren kişilere çıkar sağlamaktır. Hileli finansal raporlamada amaç, yatırımcılar, kredi kuruluşları ve yasa yapıcılar gibi üçüncü tarafları işletmeyle ilgili alacakları kararlarda yanlış yönlendirmektir (Goel, 2010: 14).

Hileli finansal raporların hedefi, işletmenin kârını veya sahip olduğu varlıkların değerini olduğundan yüksek göstermektir. Bu amaçla, gelir yüksek, gider ise düşük gösterilir. Bunun tersi ise gelirin düşük gösterilmesi yöntemidir ve borçların fazla, varlıkların az gösterilmesi şeklinde yapılır. Bu yöntemle işletmeler, kârlarını düşük gösterip vergi yükünden kaçınmayı amaçlamaktadır (Goldent and., 2006: 157).

1999 yılında SEC tarafından 200 işletme üzerinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda çeşitli bulgular elde edilmiştir (Rezaee, 2002: 9).

- Rapora göre, hileli finansal raporlamaların %83'ü doğrudan yöneticilerce gerçekleştirilmiştir.

- Amirler, şefler gibi diğer yöneticiler de pek çok hile vakasına karışmıştır.

- Hileli davranışların çoğu, yalnızca tek bir mali yılla sınırlı kalmamış, sonraki dönemlere de yayılmıştır.

- Yapılan hileli finansal raporlamaların yarısından fazlası, işletme faaliyetlerinden toplanan kazançların abartılı yansıtılmasından oluşmaktadır.

- Bu hilelerin görüldüğü işletmelerde denetim komitesi üyelerinin ortalama %65'i finansal ve muhasebe bilgisi açısından yeterli değildir.

- İşletme içerisindeki çalışanlar arasında akrabalık bağları oldukça yaygındır.

- Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan ortalama kayıp 4,1 milyon dolardır.

- Çoğu hileli finansal raporda, iki ya da daha fazla mali yıl incelenip, üç aylık ve yıllık raporlar değerlendirilir.

- Bu tür hileli raporların %50'den fazlası, hâsılatın tahakkuk zamanının öne alınması ya da sahte hâsılat kaydıyla gerçekleştirilmektedir.

- Araştırmaya konu olan firmaların %56'sının denetimini, sektördeki beş büyük denetim şirketi gerçekleştirmiştir.

- Hilelerin başlamasından önce hazırlanan raporların %55'inde olumlu görüş verilmiştir.

- Bağımsız denetçilerin, HFR'lara sahip firmalarda rolü genellikle sınırlıdır.

- Finansal raporlama usulsüzlükleri nedeniyle suçlanan işletmelerin piyasa faaliyetleri zayıflamakta; bu da içyapıda büyük değişimlere, yüksek cezai yaptırımlara neden olmakta ve bazı durumlarda iflasla sonuçlanmaktadır.

- Birçok şirket, SEC ve diğer denetleyici otoriteler tarafından yargılanmış ve para cezası ile karşı karşıya kalmıştır.

- Yönetim kademesindeki kişiler işten çıkarılmıştır.

- HFR ile suçlanan işletme yöneticileri iddiaları reddetmiş ve yalnızca küçük bir kısmı hapis cezası almıştır.

2024 yılı ACFE raporuna göre yapılan hile türlerinin ortaya çıkma sıklıkları (frekansı) içerisinde %1 oranında hileli finansal raporlamanın yer aldığı görülmüştür (ACFE, 2024: 12).

2.2.7. Hata ve Hileleri Tespit Etme ve Önleme Yöntemleri

Hata ve hilelerin önlenmesi ve tespit edilmesi için uygulanacak yöntemler büyük önem taşır. Hileyi önlemek maksadıyla işletmelerde hayata geçirilen yöntemler ne kadar yeterli olursa olsun, bunlar bütün hilelerin önlenmesini garanti edemez. Bu sebeple işletmedeki tespit amacıyla uygulanan yöntemlerin hileleri önlemesi beklenmektedir.

Hata ve hilelerin tespit edilmesi, önlenmesine göre daha zahmetli ve masraflı olduğu için, personellerin hata ve hile yapma ihtimallerini düşürecek etkin bir İKS'yle beraber işletme içinde caydırıcı politika ve prosedürler geliştirilmelidir. İç kontrol sistemleri, personeller tarafından yapılan hata ve hileleri tespit ederek engellenebilmekte fakat yönetim tarafından yapılan hileleri engelleyememektedir. Dolayısıyla yalnızca denetçinin deneyimi, işindeki dikkati ve profesyonel yaklaşımla hileler tespit edilebilir (Erol, 2008: 232).

Hata ve hilelerin tespit edilip önlenmesinde çeşitli yöntemler uygulanmasına rağmen, etkin bir iç kontrol ve denetim mekanizmasının olmayışı, işletmelerde yapılan hilelerin yaklaşık %75'inin tespit edilemediği belirlenmiştir (Kandemir ve Kandemir, 2012).

Günümüzdeki araştırmalara bakıldığında teknoloji odaklı yöntemlerin hâlâ geniş bir uygulama alanı bulmada zorluk yaşadığı, ihbar mekanizmasının hile tespitinde en başta gelen yöntem olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar hilelerin tespit edilmesinde %43 oranıyla en yaygın aracın ihbar olduğu anlaşılmıştır (ACFE, 2024: 24).

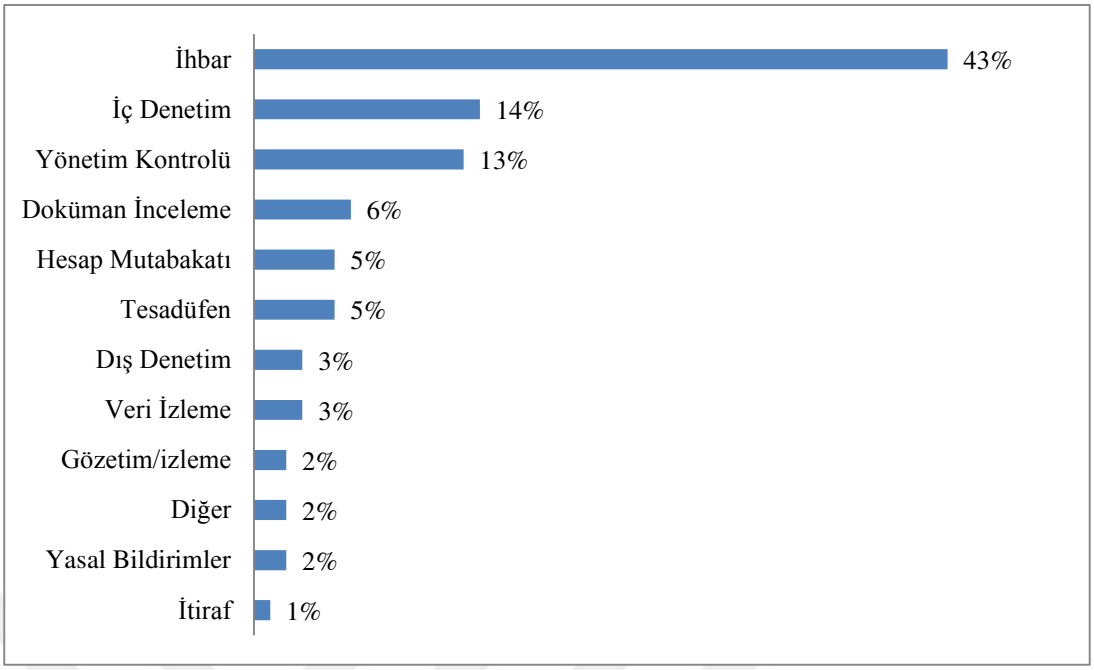

Şekil 2.7. Hilenin İlk Olarak Tespit Edilme Yöntemi

Kaynak: (ACFE, 2024: 24)**.**

ACFE'nin verilerinde, hilenin tespitinde kullanılan yöntemlerin etkinlik seviyeleri yukarıdaki grafikte gösterilmiştir. Grafiğe göre hileyi tespit etmede ilk sırada ihbar, ardından ise iç denetim birimlerinin yürüttüğü çalışmalar gelmektedir.

Denetimler ya da hileyi tespit etme yöntemleri ne kadar etkin olsa da büyük bir işletmedeki tüm faaliyetlerin tespiti mümkün olmamaktadır.

2.2.7.1. İç ve Dış Denetim

İKS'nin işleyişini ve yapısını hile odaklı inceleyen ve kontrol eden iç denetçiler, hileleri önleme ve engellemede başarı sağlayabilir. İç denetim hata ve hilelerin tespit edilip önlenmesinde kayda değer başarılar sağlayacaktır.

Dış paydaşlar ise, kamuoyuna sunulan finansal tabloların eksiksiz ve gerçeğe uygunluğuna dair güvenceyi, yürütülen dış denetimler aracılığıyla edinmektedirler. Üçüncü kişiler karar alırken finansal tabloların doğruluğuna güvendikleri için dış denetimin sağladığı bağımsız görüşler kritik öneme sahiptir. Finansal tablolarda yapılmış hileler, hile denetimi ya da bağımsız denetim sırasında tespit edilebilir. Fakat, bu iki denetimin amaçları birbirinden ayrılmaktadır. Bağımsız denetimin amacı şirket yönetiminin oluşturduğu finansal tabloların eksiksiz ve gerçeğe uygun şekilde

hazırlandığına dair görüş bildirmektir. Diğer taraftan hile denetiminin amacı ise hileli olabileceği düşünülen işlemlere dair denetim gerçekleştirerek var olan iddiaları teyit etmek ya da çürütmektir (Doğan ve Kayakıran, 2017). Dolayısıyla önemsiz hilelerin ortaya çıkarılması genellikle dış denetçilerden beklenmez.

İşletmenin süreçlerini iyi bilen kişiler olan iç denetçiler, işletmenin risk yönetimi süreçlerinin iyileşmesine ve iç kontrol ortamının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadırlar. Dolayısıyla hilenin tespitinde ve önlenmesinde büyük bir öneme sahiptirler. Uluslararası İç Denetim Standartları, iç denetçiden, hile inceleme görevini üstlenen biri kadar derin bir uzmanlık beklememektedir. Bu durum da hile incelemenin ve iç denetimin ayrı uzmanlıklar olduğunu göstermektedir (Petraşcu and Tieanu, 2014).

2.2.7.2. İhbar Hattı

Hilenin tespit edilmesinde büyük öneme sahiptir. Personeller gözlemleri sonrasında onaylamadıkları davranışlara rastlamaları, rapor etme eğilimine yönlendirmektedir. Yapılan hileden en çok haberdar olacak kişilerin, hileyi yapanın ortağı veya en yakın iş arkadaşları olma durumu hilenin ihbar yoluyla öğrenilmesini açıklamaktadır.

ACFE'nin araştırma sonuçlarında hilenin tespit edilmesinde en fazla tercih edilen yöntemin ihbar olduğunu ortaya koymaktadır. Bir ihbar hattının veya diğer bildirim yöntemlerinin olması hilenin daha çabuk tespitini sağlar ve kayıpları önler. Hile farkındalığı eğitimleri, bildirim yöntemleri sayesinde ihbar toplama sürecini iyileştirir (ACFE, 2020).

Çalışanlar çoğunlukla ihbar eden taraf olduğu için kimliklerinin anonim kalması gerekmektedir. Aksi takdirde, olumsuz sonuçlarla karşılaşabilirler ve ihbardan kaçınabilirler, bu da hata ve hilelerin artmasına neden olabilir.

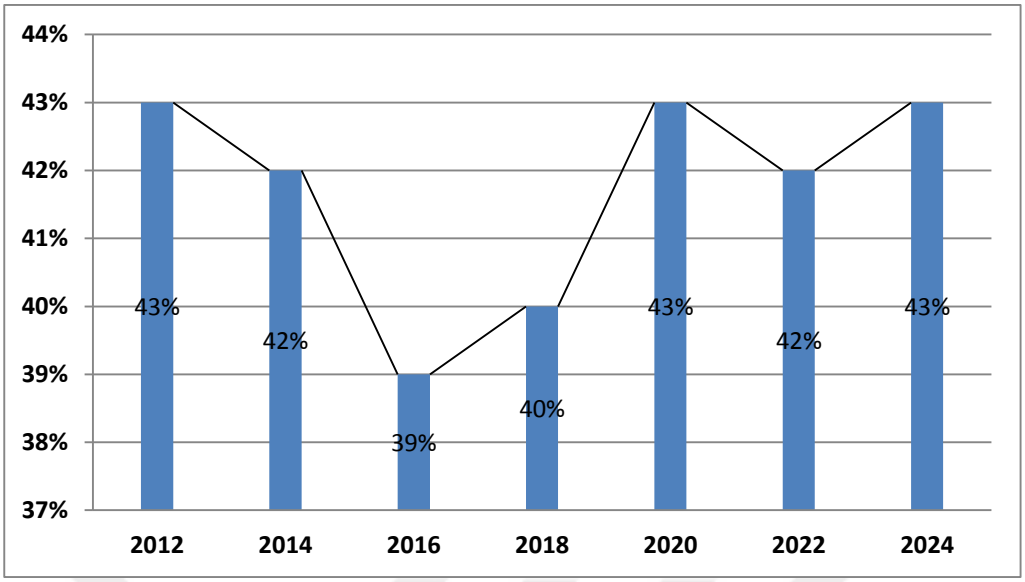

Şekil 2.8. Yıllara Göre İhbarın Hilenin Tespitindeki Yeri

Kaynak: (ACFE, 2012-2024)

ACFE 2020 raporunda, ihbar hattı bulunan işletmelerde hileden kaynaklı kayıpların ihbar hattı bulunmayanlara göre %50 daha düşük olduğu ifade edilmiştir. Ek olarak, hileye maruz kalan işletmelerin yalnızca %64'ünde ihbar hattı bulunmaktadır. İhbar hattı olan kurumların hileleri ihbar ile saptama sıklığı daha fazladır. Bu durum, ihbar hattının hileden kaynaklı kayıpların erken tespit edilmesinde son derece yararlı bir araç olmasına rağmen halen işletmelerin çoğunda ihbar hattı bulunmadığını açığa çıkarmaktadır (ACFE, 2020).

2.2.7.3. Kırmızı Bayraklar

Kırmızı bayraklar, işletmede meydana gelmesi olası risk faktörleridir. Bunlar, hileye karşı işletmede doğal bir eğilimin var olup olmadığını tespit etmemize olanak tanırlar (Doğan ve Kayakıran, 2017). Kırmızı bayraklar dolandırıcıların parmak izleri şeklinde adlandırılır. Hile tespit edildiğinde, suçlunun ardında bıraktığı izler misali dolandırıcılar da parmak izlerini bırakmış olur (Singleton and Singleton, 2010). Kırmızı bayraklar yalnızca hileli işlemlerin saptanmasında kilit bir görev yürütürler (Mengi, 2013). Şüpheli durumların tespit edilmesinde oldukça etkili ve verimli bir yöntemdir (Arzova, 2003).

Hile faillerinin sergilediği davranışsal kırmızı bayrakların algılanması ve farkına varılması, hilenin belirlenmesinde ve zararların en aza indirgenmesine katkı sağlayabilir.

Aşağıdaki yedi kırmızı bayrak, her rapordaki en yaygın yedi davranış göstergesi olmuştur. Bunlar:

(1) gelire uygun olmayan yaşam tarzı,

(2) finansal zorluklar,

(3) tedarikçi/müşterilerle fazla yakın ilişkiler,

(4) aşırı kontrol sorunları ve sorumluluk paylaşımında isteksizlik gösterme,

(5) asabiyet, şüphecilik ya da savunma hali,

(6) kurnazca ve ilkesiz davranışları da içeren genel bir çıkarcı tutum,

(7) yakın zamanda boşanmış olma veya ailevi problemlerdir.

Tüm vakaların %76'sında dolandırıcı yakalanmadan önce bu yedi kırmızı bayraktan en az biri anlaşılmıştır (ACFE, 2020).

Hileye yatkın kişiler birtakım davranışlar gösterebilmektedirler. Bu davranışlar, hileli bir işlemin gerçekleşme ihtimaline yönelik ipuçları şeklinde kendini göstermektedir (Albrecht and., 2012). Kırmızı bayraklar, alışılmışın dışındaki durumları göstermekle birlikte daha fazla araştırmanın yapılması gerektiğine yönelik bazı sinyaller de vermektedir (DiNapoli, 2010).

Denetçiler, hileli işlemleri ortaya çıkarmak amacıyla kırmızı bayraklardan yararlanmaktadırlar (Vona, 2008). Hileyi belirleme yöntemleri bütün hileleri açığa çıkarmasa da kırmızı bayraklar yöntemi ile doğru ve sağlam yöntemlerin benimsenmesi muhtemel hileli eylemleri önleme olasılığını yükseltmektedir (Kenyon and Tilton, 2006).

Tipik bir hileyi tespit etmek 14 ay kadar sürer ve dolandırıcılar bu süre zarfında çoğunlukla hileye ilişkin bazı davranışsal izler bırakır. ACFE'nin 2020 yılında "Mağdur Kurumların Dolandırıcıları Cezalandırma Yöntemleri" sonuçlarında dolandırıcıların işverenleri tarafından %5'i hiç cezalandırılmamış, %10'u istifa etme izni almış, %11'iyse gizli nitelikli sulh anlaşmasına girmiştir. Dolayısıyla, dolandırıcılar işverenleri tarafından yakalanmış olsa da, birçok dolandırıcının işledikleri suçlar da iş geçmişlerine kaydedilmediğine dikkat çekilmektedir (ACFE, 2020: 49).

Kırmızı bayrakların yalnızca ikaz anlamı taşıdığı ve her durumda hile vakasıyla bağlantılı olarak değerlendirilmemesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır. Alınacak

yanlış bir kararın çalışanları ve şirket operasyonlarını etkilememesi için tüm durumlar özenle ve ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmelidir. Aksi durumda hileli bir durum belirlendiğinde ilgili birimler önleyici adımları işbirliği içinde almalıdır (Yılmaz, 2019).

2.2.7.4. Analitik İnceleme Prosedürleri

Bu yöntemde finansal ve finansal olmayan veriler arası tutarlı bağlantılar analiz edilerek finansal bilgiler incelenmekte oran, miktar ve ilişkilerde gerçekleşen değişimler belirlenmektedir. Prosedürler, olağandışı işlemleri de tespit edebilmektedir (Goldent and., 2011).

Denetçiler, mali tabloların incelenmesi sürecinde denetimin doğruluğuna dair bazı analitik inceleme prosedürlerinden yararlanırlar (Kayıkçıoğlu, 2017: 38). Bunlar denetimin planlanması, yürütülmesi ve sonuçlandırılması evrelerinde denetçiye avantaj sağlamaktadır (Elhakan, 2017: 66).

Herhangi bir dolandırıcılık planının finansal etkisini açıkça anlayabilmek için denetçinin ya da muhasebecinin farklı teknikler kullanarak birkaç yıllık mali tablo verilerini değerlendirmesi gerekebilir.

Yüzlerce çalışma kâğıdını sistematik olarak analiz ederek, finansal hataların tespitinde yaygın olarak kullanılan denetim tekniğini belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda, analitik inceleme tekniklerinin, raporlanan bütün finansal hataların %30'unu ortaya koyduğu belirlenmiştir. Bu oran diğer denetim tekniklerine göre daha üstündür (Hylas and Ashton, 1982: 756).

2.2.7.5. Veri Madenciliği

Veri madenciliği, çok sayıda veri yığınları içerisinden geleceğin öngörülmesinde destek sağlayacak anlamlı, yararlı bağlantı ve kuralların bilgisayar programlarıyla taranması ve değerlendirilmesidir. Ek olarak çok sayıdaki veriler analiz edilerek aralarındaki bağlantıyı çözümlemeye yardımcı olan ve veri tabanı sistemlerinde saklı kalan bilgilerin ortaya çıkarılmasını sağlayan veri analizi yöntemidir (Seviğ, 2012: 2).

Veri madenciliği tekniği; yazılım ürünleri, istatistik ve teknolojinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. İstatistiğin amacı, ana kütleye ilişkin anlamlı bilgiler edinmek ve

yorumlamak iken veri madenciliğinin amacı, anlamlı bilgiler edinmek ve bunları uygulamaya yönelik kararlar almak için kullanmaktır (Chris and., 2002: 483).

Veri madenciliğinin hile denetimin tarafında ise; işlemlerle ilgili verilerin toplanması ve değerlendirilmesi, anormallikler ve hile şemalarını gösteren hile belirtilerini belirlemek amacıyla yapılır (Vona, 2008).

Veri madenciliğinin en önemli uygulama sahalarından biri, hilelerin tespit edilmesi olarak kabul edilmektedir. ACL ticari veri madenciliği programlarında kuşkulanılan işlemlerin belirlenmesi, kimlik tanımlaması, eşleştirme işlemleri gerçekleştirir. Veri madenciliği tatbikatları veri tabanlarından bilgilerin alınması ve analiz edilmesinden oluşmaktadır. Bu yüzden veri tabanlarına aktarılan bilgiler ERP bilgisayar yazılımları sayesinde aktarılır. Veri madenciliği faaliyetleri birçok şekilde gruplandırılabilir. Bu gruplamalar: (Öztoprak, 2017: 122).

- **Kümeleme/Bölümleme:** Toplanan veya bölümlere ayrılan veriler kriterlere göre gruplandırılmaktadır. Böylece benzer nitelikte olmayan grubun dışındaki veriler hile göstergesidir.

- **Verilerin grafik olarak gösterimi:** Grafiğin bütünlüğünü etkileyen veri hile göstergesidir. Verilerin grafiksel gösterimi yapılmaktadır.

- **Öngörü modellemesi**: Burada amaç öngörü yoluyla anormal oluşumların belirlenmesidir. İleriye dönük tahminler ile bir model oluşturulur.

- **Bağlantı çözümlemesi:** Veri setinde yer alan kayıtlar veya işlemler arasında bağlantı kurarak analiz etmektir. Veriler arasında ilşki tespit edilmezse, bu durum hileye işaret eder.

- **Sapma tespiti:** Burada beklentiler temel alınarak sapma analizi yapılmaktadır. Muhtemel sapmalarda beklenen düzeni bozan öğeler varsa bunlar hile göstergesidir.

- **Bağımlılık modellemesi/analizi:** Burada değişkenler arasındaki bağımlılıklar incelenmektedir.

- **Özetleme:** Veri madenciliği, bugün pek çok sanayi, perakende, güvence ve iletişim işletmelerinin yapılarında geniş çapta kullanılmaktadır.

2.2.7.6. Benford Yasası

İç ve dış denetim uygulamalarında hileli veri tespitinde etkin bir bilgisayar tabanlı denetim tekniği olarak kullanılmaktadır. Benford Kanunu, her rakam için olasılık dağılımını belirleyen matematiksel bir yöntemdir (Köse ve Özdemir, 2019: 273).

Bu yasayı ilk kez Simon Newcomb kullanmıştır. Newcomb, hesap makinelerinin nadiren kullanıldığı dönemde, logaritmik hesaplamalar yapanların kullandığı logaritma tablolarının ön sayfalarının, son sayfalara kıyasla daha yoğun kullanıldığına dikkat çekmiştir. Rakamların dağılımına ilişkin yapılan gözlemlerde, 1 rakamının en sık, 9 rakamının ise en az kullanıldığı fark edilmiştir (Newcomb, 1881).

Benford çalışmasında, olabildiğince fazla kaynaktan veri elde etmek ve çok sayıda çeşitli türleri eklemeye uğraşmıştır. Türler; sabit yasalardan, bütünüyle rastgele sayılardan ve resmi matematiksel tablolara kadar ulaşmaktadır (Benford, 1938: 3).

Benford Kanunu'na göre, rakamların dağılım sıklıkları spesifik bir kural barındırmaktadır. Muhasebe sisteminde rakamların frekansları, benford yasası'na aykırı biçimde sapma gösteriyorsa, bu durum genellikle veriler üzerinde etkili olan sistematik dış müdahalenin varlığına işaret etmektedir (Yanik ve Samanci, 2013: 342).

Tablo2.2. Benford Yasasına Göre Rakamların Çıkış Frekansları

Bir sayının ilk rakamı	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**
İlgili frekanslar	**30,10%**	**17,60%**	**12,50%**	**9,70%**	**7,90%**	**6,70%**	**5,80%**	**5,10%**	**4,60%**

Kaynak: (Terzi, 2012)**.**

2.2.8. Hilenin Raporlanması

Bağımsız denetim ve iç denetimden farklı olarak, hile denetim raporunun farklı nitelikleri barındırması gerekir. Hile denetiminde, işletmenin yönetimi hileli işlem için yasal süreci başlatacak veya işletmenin kurallarına uygun biçimde çözecektir. Dolayısıyla hile denetim raporunun yasal işlemlerde kullanıma elverişli, amacına uygun, güvenilir ve doğru olması gerekir (Pehlivan, 2011: 89).

Hile denetimi raporu kapsamında yer alan bilgiler ve kanıtlar kadar yazım tarzı da büyük önem taşır. Raporun temel amacı bulguları anlaşılır bir şekilde taraflara sunmak olmalıdır. Rapor yazılırken şu hususlara dikkat edilmelidir (Vona, 2008: 184):

- Kesinlik belirten ifadeler olmamalı,

- Yasal terimler kullanılmamalı,

- Yasal sonuçlar olmamalı,

-Önyargı ima eden kelimeler kullanılmamalı (yönetim etik olmayan bir tutum sergilemiştir.)

- Referans kelimeler kullanılmamalı,

- Kısaltmalar olmamalı,

- Kısa cümle, net paragraflar tercih edilmelidir.

Hile denetimi sürecinde, denetim kanıtlarına ve denetim kapsamından hareketle hazırlanan taslak görüş, kıdemli denetçi tarafından hazırlanır. Saha çalışması sonlandıktan sonra, denetim görüşü ve tavsiyeleri kapsayan rapor hazırlanır. Bu rapor taslağı denetlenen birime gönderilir ve gelen geri bildirimlere göre rapor yeniden düzenlenerek nihai hale getirilir. Sonuçlar, başta denetim komitesi ve yönetim kurulu olmak üzere ilgili yönetim kademelerine nihai rapor olarak sunulur. Denetim tavsiyeleri ve denetlenen birimin görüşlerine göre oluşturulan eylem planı, onay sonrası uygulanır. Hile denetimi ekibi, alınan aksiyonlara uygun faaliyetleri ve son durumu da kapsayan rapor hazırlar ve denetim komitesi ile yönetim kuruluna sunulmak üzere düzenlenir (Pehlivan, 2011: 89).

Hile denetimi çalışmasının sonunda ulaşılan bulguların güvenilir bir rapor formatında karar alma sürecinde kullanılmak üzere taraflarla paylaşılmalıdır. Yönetim soruşturmanın derinleştirilmesi ya da hukuki süreçlerin başlayabilmesi için raporun yeterli kanıtlarla desteklenmesi gereklidir. Bu kapsamda rapor, kararların alınmasını etkileyecek nitelikte veri içermeli ve denetimin çerçevesini çizmelidir. Rapor on bölümden meydana gelmektedir: arka plan ve varsayımlar, görüş cümlesi bölümü, ilgili bilgiler, ibraz edilen belgeler, gerçeklere dayalı arka plan varsayımlar, tavsiye edilen faaliyetler, soruşturmayı tamamlamak için gerekli belgeler, belge istekleri, tazminat, diğer bölümler (Vona, 2008: 177).

2.2.8.1. Rapor Sonrası Süreç

Mahkeme süreci hile denetimi raporlama sürecinin tamamlanmasıyla süreç başlar. Hile denetçisi, mahkeme heyeti önünde uzman tanıklık yapmakla yükümlüdür. Bu nedenle denetim faaliyeti sonunda bütün kanıtlar mahkemede kabul edilebilir özelliklere sahip olmalı ve destekleyici belgeleri dahil edilerek tamamlanmalıdır (Coenen, 2009: 189).

2.9. İşletmelerde Muhasebe Hata ve Hilelerini Önlemede İç Kontrol Sisteminin Etkinliği

İşletmelerde hata ve hileleri önleme sorumluluğu öncelik olarak yönetime aittir. Yöneticiler etkili bir İKS oluşturarak işletmede bu olumsuzlukların oluşmasını engelleyebilir.

ACFE 2024 yılı raporunda belirtildiği üzere, firmalar içerisinde faillerin yetki seviyesi %41 oranında yöneticiler ve sahipleri tarafından yapılmaktadır. İkinci sırada müdürler, üçüncü sırada personeller gelmektedir. Yapılan araştırmaya göre işletmelerin yarısından fazlası; %14 operasyon departmanından, %12 muhasebe departmanından, %12 satış departmanından, %9 müşteri hizmetlerinden ve %9 oranında yönetici ve müdür tarafından olduğu tespit edilmiştir. Hile olaylarının yarısına yakını (%32) iç kontrol mekanizmalarının yetersizliğinden ya da mevcut iç kontrollerin geçersiz kılınmasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır (ACFE, 2024: 52). Yine raporda hilelerin yarısından fazlası (%46), tek bir dolandırıcının tek başına hareket etmesiyle, %18'inin birden fazla failin işbirliği yapmasıyla ve %36'sı ise üç veya daha fazla failin işbirliği yapmasıyla gerçekleştirildiği görülmektedir (ACFE, 2024: 63). Bu veriler ışığında iç kontrol sisteminde hilenin engellenmesindeki rolünü ortaya koymaktadır. Hileleri engellemek için öncelikle hileler tespit edilecektir. Ardından bunların nasıl gerçekleştirildiğinden, çözüm yollarından ve İKS'nin etki düzeyi açıklanacaktır.

İşletmelerde kurulacak dürüstlük anlayışının yükümlülüğü işletme yönetimindedir. Etik değerlere dayalı bir yönetimin anlayışının geliştirilmesi için firmalardaki yöneticilerden başlanması gerekmektedir. Yöneticilerin personellerden beklediği etik davranışları, kendileri için de sergileyerek örneklemelidir. Benzer şekilde, çalışanlar iş ortamlarından ve işlerinden memnun kaldıkları sürece hile yapma ihtimali asgari seviyededir (Biegelman and Bartow, 2006: 113-114).

Firmada görev ve yükümlülüklerin dengeli biçimde dağıtılması, görevlerin ayrımı temeline uyulması etkin bir İKS'nin içerisinde bulunmaktadır. Bu sistemde, yetki ve sorumluluklar yazılı biçimde sunulmuştur. Bütün bu işlerin tek bir çalışan tarafından yapılmasına izin verilmemiştir. Sonuç olarak çalışanları hileye teşvik edecek kapılar kapatılmıştır. İşletmeler çok fazla riskle karşı karşıyadırlar (Pehlivanlı, 2010: 37).

Çalışanların, yetki alanlarındaki görevlerini eksiksiz yerine getirebilmeleri için ihtiyaç duydukları bilgi, yetkinlik ve tecrübelerinin olması gerekmektedir. Bir işe uygun personelin tercih edilmesi, hata ve hileleri engellemede oldukça önemlidir. Etkili kontrol ortamının olduğu yerlerde, personellerin önceki deneyimleri, aldıkları eğitimler ve bireysel nitelikleri eksiksiz bilinmelidir. Hileli faaliyetlerin engellenmesinde, çalışanın kariyerinde ilerlemesi, mükafatlandırılması; yetersiz personelin ise uygun olmadığı şekilde yerleştirilmemesi İKS'nin önemini artırmaktadır. Doğru çalışan ve nitelikli bir denetim komitesinin varlığı oldukça önemlidir (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 71). Denetim komitesinin sorumluluklarından bir diğeri de işletmelerde finansal raporlama ile alakalı etik standartların inşa edilmesini gözetmek ve yönetmektir. Komite, bu standartlara aykırılık fark ettiğinde yapılması gereken yaptırımları uygulamaktadır. Bu durum çalışanlar üzerinde duyarlılık geliştirmektedir (Yılancı, 2006: 26).

Kontrol eksikliği olan şirketler, yükümlülüklere uymama, onaylanmayan ticari işlemler, hayali satış ve yolsuzluk, finansal işlemlerde hata ve hilelere maruz kalabilirler. Bunlar işletmeye olumsuz etkileyebilir. Bu yönden değerlendirildiğinde, firmalarda etkin bir İKS'nin oluşturulması, güçlü bir ekonomik temelin korunması, risklerinin asgari düzeye indirgenmesi büyük önem taşır (İbiş ve Çatıkkaş, 2012: 85).

Hile, iç kontrol sisteminin eksikliğinden kaynaklı olduğu için hile denetiminde İKS'ni oluşturup sistemin devam etmesi kritik öneme sahiptir (Akdemir, 2010: 68).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COSO MODELİ BİLEŞENLERİNİN HATA VE HİLEYİ ÖNLEMEDEKİ ROLÜ İLE İLGİLİ YÖNETİCİ ALGILARI: ELAZIĞ İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

Bu bölümde, Elazığ ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin İç Kontrol Sistemlerinin hata ve hileleri önlemeye yönelik yeterli düzeyde oluşturulup oluşturulmadığını ölçmeyi amaçlayan anket çalışmasına dair bilgilere yer verilmiştir. İlk olarak araştırmanın metodolojisi ile ilgili bilgiler verilmiş, sonrasında anket yöntemi kullanılarak ulaşılan bulgular analiz edilerek sonuç, değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

3.1. Literatür Taraması

COSO İç Kontrol Modeli ve hata ve hilenin önlenmesi ile ilgili gerek yerel gerekse de yabancı literatürde yer alan çalışmaların bir kısmına aşağıda değinilmiştir. Yapılan bu çalışmalar kronolojik bir sıra takip edilerek ele alınmıştır.

Keskin (2014) tarafından yapılan çalışmada Antakya'da faaliyet gösteren üretim işletmelerinde İKS unsurlarının ne ölçüde tesis edildiğini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Sonuç olarak araştırma kapsamındaki şirketlerin İKS unsurlarının uygulanması konusunda eksikleri olduğu ve şirket çalışanları tarafından gerçekleştirilebilecek yolsuzluklara açık oldukları tespit edilmiştir. İç kontrolün temel unsurlarında eksikleri olduğu ve genellikle güven esaslı bir ilişki içinde faaliyetlerini sürdürdüklerini tespit edilmiştir.

Erdoğan (2016) tarafından yapılan çalışmada Antalya'da Belek ve Kundu turizm bölgelerinde faaliyet gösteren beş yıldızlı konaklama işletmelerinde görevli departman yönetici ve çalışan kadrolarında yer alan ilgililere yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulamaları yapılmıştır. Konaklama işletmelerinde iç kontrol sisteminin değerlendirilmesi ve işletme performansı ile ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, çoklu regresyon analizi sonucunda elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, işletme performansı göstergeleri ile iç kontrol unsurları olan kontrol ortamı, risk değerleme,

kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ile izleme unsurları arasında anlamlı pozitif yönde ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.

Özçetin (2017) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de faaliyette bulunan, 2014 yılında ISO 1000 içine girmiş olan süt işletmelerinin iç kontrol sistemlerinin, kendi yöneticilerinin yaklaşımları doğrultusunda, COSO iç kontrol modeli ile uyumlu olup olmadığını belirlemesi amaçlanmıştır. Süt işletmeleri yöneticilerine anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmada işletmelerdeki yöneticilerin pozisyonu ne olursa olsun, işletmeler kaç yaşında olursa olsun iç kontrol etkinliğine yönelik olarak yönetici görüşlerinde önemli bir farklılık görülmediği tespit edilmiştir.

Gönen (2020) tarafından yapılan çalışmada iç kontrol sisteminin etkinliğinin değerlendirilmesi üzerindeki etkileri Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesinde hastane yönetimi, muhasebe departmanı, satın alma birimi ve kalite koordinatörlüğü yetkilileri üzerinde uygulanan anket tekniği ile incelenmiştir. Karadeniz Teknik Üniversitesine yönelik 2017 ve 2018 yılı Sayıştay raporları incelenerek 2017 yılında döner sermaye işletmelerinde usul ve esaslara uygun iç kontrol sisteminin kurulmadığı ve ön mali kontrol işlemlerinin yapılmadığı ve Eğitim ve Araştırma Hastanesinin mali yapısının sürdürülebilir olmadığı noktasında görüş belirtilmiştir. 2018 yılında ise döner sermaye işletmelerinde usul ve esaslara uygun iç kontrol sisteminin kurulmuş ve ön mali kontrol işlemleri yapılmasına yönelik prosedürler oluşturulmuştur. Bu kapsamda 2018 yılında iç kontrol sistemine yönelik eksiklikler giderilmiştir. COSO bileşenleri açısından KTÜ Farabi Hastanesinin iç kontrol sistemi değerlendirildiğinde etkin bir iç kontrol sistemi saptanmıştır.

Mohamed, Zakaria, Nazip ve Muhamad (2021) çalışmalarında Malezya finans kuruluşlarındaki çalışan dolandırıcılığını etkileyen faktörleri incelemektir. Pentagon Teorisi'ndeki baskı, fırsat, rasyonalleşme, beceri ve kibir unsurlarının dolandırıcılık olayları üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymuştur. Araştırmanın amacı, Dolandırıcılık Pentagon Teorisi unsurunun Malezya finans kurumlarında çalışan dolandırıcılığı olaylarını nasıl etkilediğini incelemektir. Mevcut çalışmadan elde edilen bulgular, ilk amaç için baskı, fırsat, rasyonelleşme, beceri ve kibir unsurlarının Malezya finans kurumlarında çalışan dolandırıcılığı olayları üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Baskı, fırsat, rasyonalizasyon, beceri ve

kibir olmadığında çalışan dolandırıcılığı olaylarının 4,386 birim azalacağını tespit edilmiştir.

Çakırsoy (2022) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinde COSO iç kontrol standartlarının bilinme düzeyinin belirlenmesidir. Bu amaç çerçevesinde COSO'yu oluşturan standartların uygulayıcılarda demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Ayrıca COSO iç kontrol sisteminin uygulandığı büyükşehir belediyelerinde kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim, izleme ve değerlendirme standartlarının arasındaki ilişkilerde analiz edilmiştir. Türkiye'deki 30 büyükşehir belediyesinde stratejik planlama ve mali hizmetlerdeki yetkili kişileri ile büyükşehir belediyelerinin genel sekreter ve genel sekreter yardımcıları katılımı sağlamıştır. Veriler anket tekniğiyle toplanmıştır. COSO'nun 5 alt boyutuna verdikleri cevapların ortalamalarının; cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermediği, yaşa göre istatistiki açından anlamlı farklılık gösterdiğini, eğitim düzeyi açısından istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermediğini, toplam çalışma yıllarına göre istatistiki açından anlamlı farklılık gösterdiğini, gelir düzeyine göre istatistiki açıdan anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçları büyükşehir belediyelerinde COSO iç kontrol standartlarının etkinliğinin beklenen düzeyde olduğuna işaret ederken COSO iç kontrol standartlarını oluşturan yapılar arasındaki ilişkilere ait verilen cevaplar söz konusu ilişkilerin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Elazığ ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin İKS'nin hata ve hilelerini önlemeye yönelik yeterli düzeyde kurulup kurulmadığını belirlemek ve tespit edilen iç kontrol eksikliklerinin nasıl giderileceğine yönelik değerlendirme ve önerilerde bulunmak amacıyla yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Küresel dinamiklerin değiştiği dünyada, şirketlerin varlıklarını koruyabilmeleri ve pazarın beklentilerini karşılayabilmeleri için verimli işleyen bir kontrol sistemine gereksinim duyarlar.

Bu çalışmada Elazığ ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin iç kontrol sistemlerinin, kendi yöneticilerinin hata ve hileyi önlemede ki yaklaşımlarıyla COSO İç Kontrol Model'ine uyum gösterip göstermediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Elazığ ilindeki organize sanayi bölgesinde imalat sektöründeki tüm işletmeler çalışma kapsamına alınmıştır.

Sektördeki işletmelerin gelecek planlarını sağlam temellere oturtabilmelerindeki önemli unsurlardan biri etkin bir iç kontrol sisteminin var olmasıdır. İç kontrol sisteminin etkin olması şirketler için önemli zararlar doğuran hilelerin ve yolsuzlukların kontrol altına alınmasında da belirleyici bir rol üstlenmektedir.

Çalışmada tercihin üretim işletmelerinden yana kullanılmasının nedeni imalat sektörü, ülkenin ekonomisine ve dış ticarete verdiği destek bakımından önemi gün geçtikçe artmaktadır. İmalat sektörü, hem katma değeri yüksek ürünlerin üretimini hem de ihracat kapasitesiyle döviz girdisi getirisiyle ekonomik büyümeye direkt katkıda bulunması açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bakımdan, üretim işletmeleri üzerinden yapılacak analizler, ihracata dayalı kalkınma politikalarının da daha iyi anlaşılmasına da imkan sağlayacaktır.

3.4. Araştırmanın Modeli

Bilimsel çalışmalarda herhangi bir amaca uygun yapılan verilerin en düşük maliyet ile toplanıp analiz edilmesi araştırma modeli ismiyle adlandırılmaktadır (Karasar, 2008: 76). Elazığ ilinde üretim yapan firmalar üzerinde uygulanan çalışma tarama modeli niteliğindedir. Tarama modelleri; mevcut durumu nesnel bir şekilde ifade etmeye çalışan araştırma yaklaşımı olarak tanımlanır. Tarama modelleri kendi arasında birçok kısma ayrılmaktadır. Çalışmanın amacına uygun olarak bu çalışmada genel tarama modelleri alt başlıklarından tekil ve ilişkisel tarama modelleri kullanılmıştır. Söz konusu modeller, bir örneklemden elde edilen verilerin bu örneklemin temsil ettiği evreni hakkında kestirimlerde bulunmayı ve genellemeler yapmayı amaçlar (Şimşek, 2018: 92). Tekil tarama modeli, araştırmada tek değişkenin o andaki durumunu ele alan araştırma modelidir (Karasar, 2008: 76). İlişkisel tarama modeli ise birden fazla değişken ile ilişkinin belirlenmesinde kullanılan araştırma modelidir (Şimşek, 2018: 92). Ayrıca bu çalışma dahilinde uygulamalı araştırma (anket, görüşme ve gözlem gibi) modeline de başvurulmuştur.

İşletmenin Yapısal Özellikleri– Yöneticilerin Kişisel Özellikleri

COSO Modeli

Hata ve Hile

Şekil 3.1. Araştırma Modeli

Tablo 3.1. Araştırma Hipotezleri

Hipotez 1:COSO İç Kontrol Modeli'nin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.
$H_{1.1}$:Kontrol ortamı bileşeninin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.
$H_{1.2}$:Risk değerlendirme bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.
$H_{1.3}$: Kontrol faaliyetleri bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.
$H_{1.4}$:Bilgi işleme bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.
$H_{1.5}$: İzleme faaliyetleri bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.
Hipotez 2:İşletmenin yapısal özellikleri ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.
$H_{2.1}$ Şirket ünvanı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.
$H_{2.2.}$ Faaliyet alanı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.
$H_{2.3.}$Personel sayısı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.
$H_{2.4.}$Faaliyet süresi ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.
Hipotez 3: Yöneticilerin kişisel özellikleri ile işletmenin COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{3.1}$: Cinsiyete göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{3.2}$: Yaşa göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{3.3}$: Eğitim durumuna göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{3.4}$: Şirketteki konumuna göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

Hipotez 4: İşletmenin yapısal özellikleri ile yöneticilerin hata ve hile önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{4.1}$: Şirket unvanına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{4.2}$: Faaliyet alanına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{4.3}$: Personel sayısına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{4.4}$: Faaliyet süresine göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

Hipotez 5: Yöneticilerin kişisel özellikleri ile hata ve hileyi önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{5.1}$: Cinsiyete göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{5.2}$: Yaşa göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{5.3}$: Eğitim durumu göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

$H_{5.4}$: Şirketteki konumuna göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

3.5. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada belirlenen amaca uygun olarak nicel yöntemden faydalanılmıştır. Nicel yöntem; gözlem ve ölçmeye dayalı, tekrarlanabilen ve nesnel bir araştırma

yaklaşımıdır. Yöntemin amacı bireylerin toplumsal etkileşimlerini nesnel olarak gözlem, deney ve test yoluyla ölçerek açıklamalar geliştirmektir (Erişti, 2013: 9).

Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi için kullanılan istatistiksel teknikler; korelasyon, varyans analizi, t-testi ve çoklu regresyon analizi gibi tekniklerdir (Şimşek, 2018: 92). Böylece bu çalışma için işletmenin iç kontrol yapı algılarının belirlendiği tekil tarama modelinde bir araştırma; ayrıca iç kontrol sistemindeki hata ve hile algıları sosyo-demografik değişkenler açısından anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi yönüyle ilişkisel tarama modelinde bir araştırma tasarlanmıştır.

Çalışmada nicel verilerin betimlenmesi (tekil tarama modeli) için frekans dağılımı, aritmetik ortalama ve standart sapma gibi istatistikler kullanılırken örneklemden elde edilen verilerin evrene genellemesinde (ilişkisel tarama modelinde), t-testi, anova testi, korelasyon gibi testler kullanılmıştır.

Araştırmanın teorik kısmı veri tabanlarından ve kütüphanelerden toplanan makaleler, tezler, kitaplar, bildiriler, kanunlar ve yönetmelikler gözden geçirilerek oluşturulmuştur. Araştırmanın uygulama kısmı için ise yüz yüze yapılan anket tekniği kullanılmıştır.

3.5.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışma evreni Elazığ ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Yani çalışmanın araştırma kapsamını Elazığ ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. İKS'nin hata ve hileleri önlemeye yönelik yeterli düzeyde kurulup kurulmadığı anket çalışması ile imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sahiplerine, yönetim kurulu üyelerine, genel müdürlerine, iç denetçi veya denetim komitesi üyelerine ve muhasebe sorumlusunun görüşlerine dayandırılarak analiz edilmiştir.

Örneklem, evren içinden belirli ölçütlere göre seçilen ve evreni temsil etme yeterliğine sahip olduğu varsayılan ve üzerinde çalışma yürütülecek küme iken (Karasar, 2008) bu kümenin oluşturulma sürecine de örnekleme denilmektedir. Örneklemenin amacı, araştırmacıya evren ile ilgili genellemeler yapabileceği bilgiyi, evrenin tümünü ayrı ayrı araştırmadan ulaşabilmesini sağlamaktır. Çalışmada, araştırma evreninden örneklem alınırken basit tesadüfi (rassal) örnekleme tekniği kullanılmıştır. İdeal bir

örnekleme tekniği olan bu teknik, evrendeki her elemanın, bağımsız ve eşit seçilme şansına sahip olmasını sağlar (Coşkun vd., 2015: 133-139).

Çalışmanın ana kütlesini Elazığ ili merkezinde faaliyet gösteren imalat işletmeleri meydana gelmektedir. T.C. Bilim, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Elazığ il müdürlüğü yetkililerinden, Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası yetkililerinden ve web sitesinden alınan bilgilere göre Elazığ'da 228 tane imalat işletmesi bulunmaktadır. Örneklemin büyüklüğü, yaklaşık 228 işletmeden oluşan çalışmanın evreni için %95 güven aralığındadır. Fakat bu çalışmada evren hakkında yapılan genellemelerde yanılma olasılığını düşük tutmak için istenilenden daha büyük bir örneklem sayısına ulaşmaya gayret edilmiştir. Araştırmada öncelikle 228 imalat işletmesinin bütünü ana kütle olarak seçilmiştir. Ancak çalışmadaki sınırlılıklar ve güçlükler sebebiyle 161 imalat işletmesine ulaşılmıştır. Bu işletmelerinde 103 tanesi anket formunu doldurmuştur. Bu sebeple araştırmanın örneklemi 103 imalat işletmesi olarak saptanmıştır.

3.5.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden anket tekniği uygulanmıştır. Veriler, Elazığ ilin de imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerle yüz yüze yapılan anket tekniği aracılığıyla elde edilmiştir.

Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiş ve sonuçta oldukça çeşitli ölçeklerinin kullanıldığını tespit edilmiştir:

Keskin (2014): 42 madde 4 boyut

Erdoğan (2016): 40 madde 5 boyut

Gönen (2020): 49 madde 5 boyut

Özçetin (2017): 45 madde 4 boyut

Çakırsoy (2022): 73 madde 5 boyut

Yukarıda görüldüğü üzere iç kontrol sistemine ilişkin ortak bir ölçeğin olmaması araştırmacıları, daha farklı ölçekler tasarlamaya yönlendirmiştir. Böylece bu çalışmada da anket kullanılarak en doğru şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda seçilen ifadelerin güncel olmasına, anlaşılabilirlik düzeyine, kullanım sıklığına, yanıtlanma süresine, geçerlilik ve güvenirliğine bakılarak en uygun

anket oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda araştırmacılar tarafından daha önce geliştirilmiş, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ifadelerin anket kapsamına alınması kararlaştırılmıştır.

Hazırlanan anket formunun incelenmesi için konunun uzmanlarına ve bazı meslek mensuplarına (denetçi, iç denetçi) sunulmuş, onlardan gelen öneriler dikkate alınarak son şekli verilmiştir.

Bu çalışmanın bütünü 8 soru ve 47 ifadeden oluşan ankettir. Anket formu 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanarak toplamda 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde işletmelerin sahiplerinin, yönetim kurulu üyelerinin, genel müdürlerinin, iç denetçi veya denetim komitesi üyelerinin ve muhasebe sorumlusunun demografik özellikleri ile ilgili sorular yer almaktadır. İkinci bölümde iç kontrol sistemiyle ilgili genel soruları oluşturan ifadeler bulunmaktadır. Alan yazın incelenerek ikinci bölüm olan iç kontrol sistemi anketinde, Çiğdem (2018) ve Kırteke (2019) çalışmalarına denk gelinmiştir. Çiğdem (2018), 9 soru ve 30 ifadeden oluşmaktadır. Anketin Cronbach alfa katsayısı %96,3'tür. Kırteke (2019), 6 soru ve 60 ifadeden oluşmaktadır. Anketin Cronbach alfa katsayısı %96'dır.

Üçüncü bölümde COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin alt boyutlarını oluşturan beş grup bulunmaktadır. Alan yazın incelenerek üçüncü bölüm olan COSO İç Kontrol Modeli anketinde, Kanca (2020), Sarı (2020) ve Kaya (2018) çalışmalarına denk gelinmiştir. Kanca (2020), beş boyut altında 20 ifadeden oluşmaktadır. Anketin Cronbach alfa katsayısı %87,9'dur. Sarı (2020), beş boyut altında 20 ifadeden oluşmaktadır. Anketin Cronbach alfa katsayısı %97,3'tür. Kaya (2018), beş boyut altında 70 ifadeden oluşmaktadır. Anketin Cronbach alfa katsayısı %92,9'dur.

Dördüncü bölümde hata ve hileyi önlemeye dair alt bileşenlerini oluşturan beş grup bulunmaktadır. Alan yazın incelenerek dördüncü bölüm hata ve hileyi önleme anketinde, Haring (2023) çalışmasına denk gelinmiştir. Haring (2023), 7 soru ve 60 ifadeden oluşmaktadır.

Bu çalışmalar kapsamında anket oluşturulmuştur. Anket formu demografik bölümde dahil olmak üzere toplamda 55 adet soru ve ifadeden oluşmaktadır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda hazırlanan anket formu Ek A'da sunulmuştur.

3.6. Araştırmanın Sınırlıkları

Yapılan tüm çalışmalar gibi bu çalışmanın da bir takım sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlar:

i. Çalışmanın evreni bakımından: Araştırmanın takvimi, bütçesi ve kaynakları gibi nedeniyle çalışma evreni Elazığ ili ile sınırlıdır.
ii. Çalışmanın örneklemi bakımından: Araştırmanın örnekleminin evreni uygun olarak yansıttığı varsayılmıştır.
iii. İmalat sektöründeki işletmelerin çalışma durumu bakımından: Elazığ ilinde faaliyet gösteren işletmeler ile sınırlıdır.
iv. Veri toplama tekniği bakımından: Araştırma anket tekniği ile sınırlıdır.
v. Konu bakımından: Bu çalışma İKS'nin hata ve hileyi önlemesi ile sınırlıdır.
vi. Anket uygulamasının şirket üst düzey yetkililerine uygulanmasından dolayı şirket yöneticilerinin anketi cevaplamak için vakit ayırmakta istekli olmaması durumudur.

3.7. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, bağımsız değişkenleri oluşturan sosyo-demografik özellikler betimsel istatistiklerden yüzde teknikleri ve frekanslar ile analiz edilmiştir. Ek olarak anketteki her bir bağımlı değişkene dair ifadeler betimsel istatistiklerden yüzde, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma gibi istatistikler ile analiz edilmiş ve tablolaştırılıp sunulmuştur.

47 ifadeden oluşan iç kontrol sistemi, COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri, hata ve hileyi önleme anketlerinin güvenirliğini belirlemek için Cronbach alfa testi yapılmış, anketin Cronbach alfa katsayısı %95,3 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç anketlerin güvenirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

3.7.1. Normal Dağılıma İlişkin Bulgular

Normallik testi, araştırma verilerinin normal dağılıma sahip olup olmadığıyla ilgili yapılan bir istatistiksel analizdir. Bir araştırmada temel olarak verilerin normal dağılım göstermesi ya da normale yakın bir dağılıma sahip olması durumunda parametrik analiz

teknikleri uygulanırken tam tersi durumda parametrik olmayan (nonparametrik) analiz teknikleri uygulanmaktadır (Coşkun vd., 2015:165).

Verilerin normal dağılım göstermesi için bazı varsayımların karşılanması gerekmektedir (Can, 2014: 98). Bunlar:

- Merkezi eğilim ölçülerine (ortalama, ortanca ve mod) bakılarak bu değerlerin birbirine yakın ya da eşit olması beklenir,
- Verilere ait histogram grafiğinin normal dağılım göstermesi gerekmektedir,
- Çarpıklık ve basıklık değerlerinin belirli aralıklarda olması gerekmektedir,
- Shapiro-Wilks ve Kolmogorov-Smirnov testi analiz sonuçlarında $p>0,05$ olması gerekmektedir. Örneklem büyüklükleri 50'nin altında olduğu durumlarda Shapiro-Wilk testi, 50 ve üzerinde olduğu durumlarda ise Kolmogorov-Smirnov testi önerilmektedir.
- Varyansların homojenliği için Levene testi sonucunda $p>0,05$ olması gerekmektedir.

Shapiro-Wilk testi ve Kolmogorov-Smirnov testi dahil olmak üzere normallik testleri, küçük ile orta büyüklükteki örneklemler için (örneğin, n <300) kullanılabilir. Çünkü büyük örneklemler için söz konusu testler güvenilir olmaktan çıkabilmektedir. Bu sorunu çözmek için, dağılımın çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak normalliği değerlendirmenin başka bir yöntemi kullanılabilir; bu, hem küçük örneklemlerde hem de büyük örneklemlerde nispeten doğru olabilmektedir (Kim, 2013: 52). Özellikle de çarpıklık değeri bu konuda daha önemli bir parametre olarak kabul edilmektedir (Coşkun vd., 2015: 165).

Literatürde çarpıklık ve basıklık değerleriyle ilgili birçok farklı görüş ortaya atılmıştır. Değişkenlerin normal dağılım koşulunu yerine getirebilmesi için çarpıklık ve basıklık değerlerinin (Skewness ve Kurtosis değerleri) -1,5 ve +1,5 olması gerektiğini belirten yazarların (Tabachnick and Fidell, 2013) olmasının yanı sıra -2 ve +2 aralığında olması gerektiğini belirten yazarlar da vardır (George and Mallery, 2010). Bu görüşlerden en kapsayıcı olanı Kim (2013) tarafından ortaya konulmuştur. Kim (2013) çarpıklık ve basıklık değer eşiklerinin örneklem büyüklüğüne göre farklı olması gerektiğini belirtmektedir (Kim, 2013: 53). Bu eşik değerler:

1. Örneklem büyüklüğü 50'den azsa çarpıklık ve basıklık değeri (+/-) 1,96,

2. Örneklem büyüklüğü 50 ile 300 arasındaysa çarpıklık ve basıklık değeri (+/-) 3,29,

3. Örneklem büyüklüğü 300'den fazla ise çarpıklık değerinin en fazla (+/-) 2, basıklık değerinin ise en fazla (+/-) 7 olması gerektiği kabul edilmektedir (West vd., 1995: 56-75).

Böylece histogramlar ve z değerleri bu örneklem büyüklüğünde dikkate alınmaz (Kim, 2013: 53).

Tablo 3.2. Normal Dağılıma İlişkin Betimsel İstatistikler

	COSO Modeli	**Hata ve Hile**
Ortalama	3,5249	3,0928
Standart Sapma	,86671	,74809
En Düşük Puan	1,00	1,00
En Yüksek Puan	5,00	4,67
Çarpıklık	-1,190	-,917
Basıklık	1,187	1,067

Tablo 3.2 incelendiğinde genel olarak anketlerin merkezi eğilim göstergelerinin birbirine yakın olması, varyans değerlerinin düşük olması, dağılım saçılımının (range) büyük olması ve en önemli gösterge olan çarpıklık değerinin +1 ve -1 aralığında olması ve basıklık değerinin ise genel etik algısı dışında +1,5 ve -1,5 aralığında olması veri setinin normal dağıldığını göstermektedir. Böylece bu çalışmada farklılıkları incelemeye yönelik analiz tekniklerinden parametrik analiz teknikleri kullanılmıştır. Yöneticilerin kişisel özelliklerinden cinsiyet ve işletmenin yapısal özelliklerinden şirket unvanı ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri ve hata ve hileyi önleme bileşenleri arasındaki anlamlı farklılıklar "Bağımsız Gruplar T Testi" ile analiz edilmiştir.

Yöneticilerin kişisel özelliklerinden yaş, eğitim durumu, şirketteki konumu ve işletmenin yapısal özelliklerinden faaliyet alanı, personel sayısı, faaliyet süresi ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri ve hata ve hileyi önleme bileşenleri arasındaki anlamlı farklılıklar "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" testi ile analiz edilmiştir. Değişkenler arasında bir farklılık tespit edildiğinde varyansların dağılımına göre Post Hoc testleri kullanılmıştır.

Ayrıca COSO İç Kontrol Modelinin alt bileşenleri ile hata ve hileyi önleme arasında bir ilişki olup olmadığını test etmek ve varsa yönü ile şiddetini belirlemek için "Pearson Korelasyon" analizi yapılmıştır.

Sonuç olarak çalışmanın amacına uygun olarak elde edilen veriler; güvenirlik analizi, normallik testleri, betimsel istatistik testleri (frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma), çapraz tablo (Cross Tab), bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve pearson korelasyon analizi gibi analizler kullanılarak incelenmiştir.

3.8. Araştırma Bulguları ve Yorumları

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizi yapılmış ve bulgular ile yorumlar detaylı olarak ele alınmıştır. Araştırmanın bulgularına geçmeden önce araştırmanın bir takım varsayımlarının olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada:

i. Örneklemin çalışma evrenini yansıttığı,

ii. Literatür taraması sonucunda elde edilen soru ve ifadelerin işletmelerin iç kontrol sistemlerindeki hata ve hileleri ölçtüğü,

iii. Katılımcıların, ankette yer alan soru ve ifadeleri tam ve doğru anladıkları,

iv. Katılımcıların kendilerine yöneltilen sorulara ve ifadelere samimi ve doğru cevaplar verdikleri yani verdikleri cevapların onların gerçek görüşlerini yansıttığı varsayılmıştır.

3.8.1. Sosyo-Demografik Özellikler İle İlgili Bulguların Analizi

Sosyo-demografik özellikler olarak araştırmaya katılan iç kontrol sistemindeki bireylerin cinsiyetleri, yaşları, eğitim durumları, şirketteki konumları, şirket unvanları, faaliyet alanları, personel sayıları, faaliyet süreleri şeklindeki değişkenler ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma kapsamında bağımsız değişkenler ile ilgili analizler için betimsel istatistikler kullanılmıştır. Aşağıda her bir değişkenin frekans ve yüzdeleri hesaplanmış ve tablo şeklinde sunulmuştur.

Tablo 3.3. İç Kontrol Sisteminin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Dağılımı

	Kişi Sayısı (f)	Yüzdesi (%)	Kümülatif Yüzdesi
CİNSİYET			

Kadın	15	14,6	14,6
Erkek	88	85,4	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	
YAŞINIZ			
20-29	16	15,5	15,5
30-39	34	33,0	48,5
40-49	41	39,8	88,3
50-59	12	11,7	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	
EĞİTİM			
Lise	24	23,3	23,3
Önlisans	15	14,6	37,9
Lisans	47	45,6	83,5
Yüksek Lisans	15	14,6	98,1
Doktora	2	1,9	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	
KONUM			
Yönetim kurulu başkanı/ üyesi	20	19,4	19,4
Genel müdür/genel müdür yardımcısı	19	18,4	37,9
İç denetçi/denetim komitesi üyesi	8	7,8	45,6
Müdür	26	25,2	70,9
Muhasebe Sorumlusu	30	29,1	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	
ŞİRKET UNVANI			
Anonim	47	45,6	45,6
Limited	56	54,4	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	
FAALİYET ALANI			
Üretim	59	57,3	57,3
Maden	14	13,6	70,9
İnşaat	10	9,7	80,6
Tekstil	2	1,9	82,5
Kimya	2	1,9	84,5
Gıda	4	3,9	88,3
Metal sanayi	7	6,8	95,1
Mobilya	5	4,9	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	
PERSONEL SAYISI			
1-10	21	20,4	20,4
11-50	32	31,1	51,5
51-100	15	14,6	66,0
101-500	34	33,0	99,0
501 ve üzeri	1	1,0	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	
FAALİYET SÜRESİ			

1-5	16	15,5	15,5
6-10	17	16,5	32,0
11-15	18	17,5	49,5
16-20	16	15,5	65,0
21 ve üzeri	36	35,0	100,0
Toplam	**103**	**100,0**	

Araştırmaya katılan iç kontrol sistemindeki katılımcıların cinsiyet değişkeninin dağılımı incelendiğinde; %85,4'ünün erkek, geriye kalan % 14,6'sinin ise kadın olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre işletmelerin iç kontrol birimlerinde erkeklerin daha çok tercih edildiği söylenebilir.

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş değişkeninin dağılımı incelendiğinde; katılımcıların %39,8'i 40-49 yaş aralığında, %33'ü 30-39 yaş aralığında, %15,5' i 20-29 yaş aralığında, %11,7'si 50-59 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle, katılımcıların çoğunlukta olduğu yaş aralığının %72,8 ile 30-49 yaş aralığı olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan iç kontrol sistemindeki katılımcıların eğitim durumu değişkeninin dağılımı incelendiğinde; katılımcıların %45,6'si lisans mezunu, %23,3'ü lise mezunu, %14,6'sı yüksek lisans mezunu, %14,6'sı önlisans mezunu olduğu ve %1,9'u doktora mezunu olduğu görülmektedir. Buna göre araştırma kapsamında eğitim düzeyi açısından en yüksek katılımı lisans mezunu olanlar göstermiştir. Burada dikkat çeken diğer bir sonuç ise araştırmaya katılan yüksek lisans mezunu olanların (%14,6) önlisans mezunu olanlarla (%14,6) aynı olmalarıdır. Gün geçtikçe yöneticiliğin öneminin vurgulanması lisansüstü öğrenim görme oranında da artışların yaşandığını göstermektedir.

Araştırmaya katılan iç kontrol sistemindeki katılımcıların şirketteki konumu değişkeninin dağılımı incelendiğinde; %29,1'i muhasebe sorumlusu, %25,2'si müdür, %19,4'ü yönetim kurulu başkanı veya üyesi, %18,4'ü genel müdür veya genel müdür yardımcısı olduğu ve %7,8'i iç denetçi veya denetim komitesi üyesi olduğu görülmektedir. Buna göre, iç kontrol sisteminde bulunanların %54,3'ü firma içerisinde yoğun vakit geçiren ilgili bireylerin olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan iç kontrol sistemindeki katılımcıların şirket unvanı değişkeninin dağılımı incelendiğinde; %54,4'ü limited şirket, %45,6'sı anonim şirket olduğu görülmektedir. Anonim şirketlerin limited şirketlere kıyaslandığında daha düşük

olduğu tespit edilmiştir. Anonim şirket sayısının daha az oluş nedenleri; şirket sahiplerinde dezavantajlı olmanın hissettirdiği düşünce, şirket sahiplerinin ankete katılmak istememeleri gibi koşullar belirleyici olmuştur.

Araştırmaya katılan iç kontrol sistemindeki katılımcıların faaliyet alanı değişkeninin dağılımı incelendiğinde; %57,3'ü üretim sektörü, %13,6'sı maden sektörü, %9,7'si inşaat sektörü, %6,8'i metal sanayi sektörü, %4,9'u mobilya sektörü, %3,9'u gıda sektörü, %1,9'u kimya sektörü ve %1,9'u tekstil sektörü olduğu görülmektedir. Ankete katılan şirketlerin çoğunlukla üretim sektöründe oldukları gözlemlenmiştir.

Araştırmaya katılan işletmelerin personel sayısı değişkeninin dağılımı incelendiğinde; katılımcıların %33'ü 101-500 arası, %31,1'i 11-50 arası, %20,4'ü 1-10 arası, %14,6'sı 51-100 arası ve %1'i ise 501 ve üzerinde personel istihdam edildiği görülmektedir.

Araştırmaya katılan şirketlerin faaliyet süresi incelendiğinde; katılımcıların %35'i 21 yıl ve üzeri yıl, %17,5'i 11-15 yıl arası, %16,5'i 6-10 yıl arası, %15,5'i 1-5 yıl arası ve %15,5'i ise 16-20 yıl arası mesleki tecrübeye sahip olduğu görülmektedir.

3.8.2. İç Kontrol Sisteminin Bileşenleri ve Hata, Hileye Yönelten Temel Bileşenler ile İlgili İfadelere İlişkin Frekans Tabloları

Bu bölümde araştırmaya katılan katılımcıların İKS'ne, COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerine, hata ve hileyi önleme bileşenlerine göre algı, tutum ve davranışlarının frekans dağılımları, yüzdeleri, ortalamaları ve standart sapma değerleri ele alınmaktadır.

3.8.2.1. İç Kontrol Sistemine İlişkin Frekans Analizlerinin Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılanlar iç kontrol sistemi ile ilgili ankete verdikleri yanıtların frekans dağılımları, yüzdeleri, ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 3.5'te yer almaktadır.

5'li likert ölçeğine göre hazırlanan anket formundaki ifadelerin yanıtlarının değerlendirilmesi için Tablo 3.4'deki aralıklar kullanılmıştır. Aralıkların eşit olduğu varsayımından hareket edilerek, aritmetik ortalamalar için puan aralığı; 0,80 olarak bulunmuştur. Değerlendirme aralıkları arasında kabul edilen ideal nokta, 4. sıradaki (3,41-⋯) puan aralığından başlamaktadır (Güney ve Çınar, 2012: 97).

Tablo 3.4.Aritmetik Ortalamaların Değerlendirme Aralığı

Puan Aralıkları	Karşılık
1,00 ≤ ort. ≤ 1,80	Kesinlikle katılmıyorum
1,80 ≤ ort. ≤ 2,60	Katılmıyorum
2,60 ≤ ort. ≤ 3,40	Fikrim Yok
3,40 ≤ ort. ≤ 4,20	Katılıyorum
4,20 ≤ ort. ≤ 5,00	Kesinlikle Katılıyorum

Aşağıda yer alan Tablo 3.5'de iç kontrol sistemi ile ilgili 6 ifade bulunmaktadır. Tabloda ayrıca katılımcılar tarafından verilen yanıtlar analiz edilerek frekans, yüzde, standart sapma ve ortalamalar gösterilmektedir.

Tablo 3.5. İşletmenin İç Kontrol Yapısına Dair Katılımcıların Düşüncelerine Ait Frekans Dağılımları

Aşağıda yer alan ifadelere katılma düzeyinizi lütfen belirtiniz. 1= Kesinlikle Katılmıyorum 5= Kesinlikle Katılıyorum	Frekans (f) **Yüzde (%)** Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Veri Sayısı (n) - (%)	Ortalamalar ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SS)
İÇ 1- İşletmemizde etkili bir iç kontrol sistemi vardır.	8 **7,8**	10 **9,7**	17 **16,5**	40 **38,8**	28 **27,2**	103 **100,0**	**3,67**	1,198
İÇ 2- İç kontrol ortamı değişen şartlara uyum sağlayabilecek esnek yapıdadır.	7 **6,8**	9 **8,7**	15 **14,6**	58 **56,3**	14 **13,6**	103 **100,0**	**3,61**	1,050
İÇ 3- İç kontrol sistemi ve işleyişi yönetici ve personel tarafından sahiplenip ve desteklenmektedir.	8 **7,8**	13 **12,6**	10 **9,7**	51 **49,5**	21 **20,4**	103 **100,0**	**3,62**	1,172
İÇ 4- İç kontrol sistemi, yılda en az bir kez izlenip değerlendirilmektedir.	8 **7,8**	12 **11,7**	17 **16,5**	40 **38,8**	26 **25,2**	103 **100,0**	**3,62**	1,205
İÇ 5- İç kontrolün etkili bir şekilde işleyip işlemediği konusunda yöneticilere geri bildirimde bulunmaya olanak sağlayacak eğitimler, planlama oturumları ve toplantılar düzenlenmektedir.	8 **7,8**	17 **16,5**	15 **14,6**	41 **39,8**	22 **21,4**	103 **100,0**	**3,50**	1,219
İÇ 6- İç kontrolün değerlendirilmesi ile iç ve dış denetim sonucunda alınması gereken önlemleri belirlendiği eylem planı /planları hazırlanıp uygulanmakta ve takibi yapılmaktadır.	8 **7,8**	15 **14,6**	13 **12,6**	48 **46,6**	19 **18,4**	103 **100,0**	**3,53**	1,178
Anketin Ortalaması ve Standart Sapması							**3,59**	**1,170**

Tablo3.5'de görüldüğü üzere iç kontrol sistemiyle ilgili katılımcıların (1-Kesinlikle Katılmıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum aralığında) verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmemizde etkili bir iç kontrol sistemi vardır" ifadesine %27,2'si kesinlikle katıldığını, %38,8'i katıldığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması ($\bar{X}$=3,67 "katılıyorum") en yüksek değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Buna göre, katılımcıların büyük bir kısmının (%66) işletmelerinde etkili bir iç kontrol sistemi olduğunu bildikleri anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan şirketlerin "İç kontrol ortamı değişen şartlara uyum sağlayabilecek esnek yapıdadır" ifadesine %56,3'ü katıldığını, %13,6'sının ise kesinlikle katıldığını belirtmiştir. %14,6'sı fikrim yok olarak belirmiştir. %8,7'si katılmadığını ve %6,8'i ise kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Ankete katılan işletmelerin iç kontrol ortamının esnek yapıda olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla yanısıra işletmelerin bir kısmı ise iç kontrol ortamının değişikliklere karşı esnek yapıda olduğuna ilişkin bazı belirsizliklerin bulunduğunu göstermiştir. İfadenin genel ortalaması ($\bar{X}$=3,61 "katılıyorum") en yüksek değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu ifade standart sapma açısından iç kontrol sistemi boyutunun en düşük değerine (SS=1,050) sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan şirketlerin "İç kontrol sistemi ve işleyişi yönetici ve personel tarafından sahiplenip ve desteklenmektedir" ifadesine % 69,9'u (%49,5=katılıyorum, %20,4=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 9,7'si fikrinin olmadığını, %20,4'ü (%12,6=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması ($\bar{X}$=3,62 "katılıyorum") en yüksek değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Buna göre, yönetici ve personelin firmanın iç kontrol sistemini sahiplenip desteklenmesine olumlu katkı sağlayacağı görüşünde oldukları görülmektedir.

Araştırmaya katılan şirketlerin "İç kontrol sistemi, yılda en az bir kez izlenip değerlendirilmektedir" ifadesine %64'ü (%38,8=katılıyorum, %25,2=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %16,5'i fikrinin olmadığını, %19,5'i (%11,7=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,62 "katılıyorum") en yüksek değer aralığında olduğu belirlenmiştir.

Buna göre, yönetici ve personel tarafından firmanın iç kontrol sisteminin yılda en az bir kez izlenip değerlendirilmesi olumlu katkı sağlayacağı görüşünde oldukları görülmektedir.

Araştırmaya katılan şirketlerin "İç kontrolün etkili bir şekilde işleyip işlemediği konusunda yöneticilere geri bildirimde bulunmaya olanak sağlayacak eğitimler, planlama oturumları ve toplantılar düzenlenmektedir" ifadesine % 61,2'si (%39,8=katılıyorum, %21,4=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 14,6'sı fikrinin olmadığını, %24,3'ü (%16,5=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,50 "katılıyorum") iç kontrol sisteminin en düşük ortalamasına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu ifade standart sapma açısından iç kontrol sistemi boyutunun en yüksek değerine (SS=1,219) sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, katılımcıların büyük bir kısmı iç kontrolün etkili bir şekilde işleyip işlemediği konusunda yöneticilere geri bildirimde bulunmaya olanak sağlayacak eğitimler, planlama oturumları ve toplantıların yeterli olduğunu, %24,3'lük kısmında ise yeterli olmadığı görüşünde oldukları görülmektedir. Bu eğitimler ile planlama oturumları ve toplantılara daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

Araştırmaya katılan şirketlerin "İç kontrolün değerlendirilmesi ile iç ve dış denetim sonucunda alınması gereken önlemleri belirlendiği eylem planı /planları hazırlanıp uygulanmakta ve takibi yapılmaktadır" ifadesine % 65'i (%46,6=katılıyorum, %18,4=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 12,6'sı fikrinin olmadığını, %22,4'ü (%14,6=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,53 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Buna göre, katılımcılar iç ve dış denetim sonucunda alınması gereken önlemlerin belirlendiği eylem planlarının uygulanmasına ve takibinin yapılmasına yönelik bir algıya sahip olduğu, bu da firmaların iç kontrol sistemi açısından olumlu olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak genel iç kontrol anketinin ortalamasına ve standart sapmasına bakıldığında sırasıyla $\bar{X}$=3,59, SS=1,170 değerlerini aldığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda, ortalamanın "katılıyorum" değer aralığında olduğu ve standart sapma değerinin düşük olduğu görülmektedir. İki değer birlikte ele alındığında araştırmaya katılan işletmelerin genel iç kontrol algıları yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

3.8.2.2. COSO İç Kontrol Modeli Bileşenlerinin Frekans Analizlerinin Değerlendirilmesi

Katılım sağlayan firmaların COSO İç Kontrol Model ile ilgili; kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi işleme, izleme faaliyetleri olmak üzere 5 alt boyuttan oluşan ankete verdikleri yanıtların frekans dağılımları, yüzdeleri, ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 3.6'da yer almaktadır.

Tablo 3.6. COSO İç Kontrol Modeli Bileşenlerine İlişkin Frekans Dağılımları

Aşağıda yer alan ifadelere katılma düzeyinizi lütfen belirtiniz. 1= Kesinlikle Katılmıyorum 5= Kesinlikle Katılıyorum	Frekans (f) **Yüzde (%)** Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Veri Sayısı (n) - (%)	Ortalamalar ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SS)
İÇ 7- İşletmemizde işlerin nasıl yapılacağını belirleyen yazılı etik kurallar bulunmaktadır ve yeterince uygulanmaktadır.	8 **7,8**	13 **12,6**	14 **13,6**	44 **42,7**	24 **23,3**	103 **100,0**	**3,61**	1,198
İÇ 8- Tüm çalışanlarımızın görev, yetki ve sorumluluk alanları yazılı hale getirilmiştir.	10 **9,7**	13 **12,6**	21 **20,4**	36 **35,0**	23 **23,3**	103 **100,0**	**3,47**	1,243
İÇ 9- İşletmemizde etik değerler bellidir, çalışanlar dürüstlük ve etik değerlere bağlıdır.	6 **5,8**	8 **7,8**	12 **11,7**	46 **44,7**	31 **30,1**	103 **100,0**	**3,85**	1,115
İÇ 10- Çalışanların görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerini ve performanslarını arttırmalarını sağlayacak bilgi, eğitim ve araçlar yeterince sunulur.	7 **6,8**	10 **9,7**	17 **16,5**	47 **45,6**	22 **21,4**	103 **100,0**	**3,65**	1,126
İÇ 11- İşletmemiz belirlediği amaçları ve faaliyetleri etkileyebilecek şirket içi ve şirket dışı riskleri değerlendiren etkili mekanizmalara sahiptir.	18 **17,5**	9 **8,7**	22 **21,4**	44 **42,7**	10 **9,7**	103 **100,0**	**3,18**	1,258
İÇ 12- Yönetim, tüm riskleri azaltmaya yönelik eylem ve kontrol faaliyetlerini belirler ve bunların uygulanmasını sağlar.	18 **17,5**	8 **7,8**	13 **12,6**	54 **52,4**	10 **9,7**	103 **100,0**	**3,29**	1,272
İÇ 13-İşletmemizde, hata ve hilelerin önlenmesine yönelik konulan kurallara uyulup uyulmadığı, sürekli olarak değerlendirilmektedir.	23 **22,3**	10 **9,7**	10 **9,7**	52 **50,5**	8 **7,8**	103 **100,0**	**3,11**	1,345
İÇ 14- Kıymetli evrakların güvenliğine ve bunlara yönelik erişimlerin kontrol altına alınmasına dönük yeterli düzeyde kontroller uygulanmaktadır.	8 **7,8**	11 **10,7**	7 **6,8**	53 **51,5**	24 **23,3**	103 **100,0**	**3,71**	1,166
İÇ 15- Nakit, menkul değerler, ticari mallar, hammaddeler, taşınır ve taşınmaz mal ve donanımları gibi varlıkların envanteri periyodik	8 **7,8**	8 **7,8**	10 **9,7**	51 **49,5**	26 **25,2**	103 **100,0**	**3,76**	1,147

olarak çıkarılır ve kontrol kayıtlarıyla karşılaştırılır, tutarsızlıklar ayrıca incelenir.								
İÇ 16- Malların sisteme giriş-çıkışı barkodla yapılır.	20	24	14	27	18	103	**2,99**	1,410
	19,4	**23,3**	**13,6**	**26,2**	**17,5**	**100,0**		
İÇ 17- Her türlü maddi ve mali varlıkların sayımı, periyodik olarak yapılmakta, belge ve kayıtlarla kontrol edilmektedir.	7	9	10	49	28	103	**3,79**	1,140
	6,8	**8,7**	**9,7**	**47,6**	**27,2**	**100,0**		
İÇ 18- İşletmemizde tüm işlem, kayıt, onay ve denetleme gibi sorumluluk ve görevleri içeren işlemler farklı personel tarafından gerçekleşmektedir.	12	12	8	46	25	103	**3,58**	1,294
	11,7	**11,7**	**7,8**	**44,7**	**24,3**	**100,0**		
İÇ 19- Varlıkların sayımı sadece dönem sonlarında yapılır.	20	22	12	35	14	103	**3,00**	1,375
	19,4	**21,4**	**11,7**	**34,0**	**13,6**	**100,0**		
İÇ 20- Stokların bulunduğu depolarda stok giriş-çıkışları düzensiz ve ani sayımlarla karşılaştırılır ve tutarsızlıkların nedenleri incelenir.	14	11	14	47	17	103	**3,40**	1,271
	13,3	**10,7**	**13,6**	**45,6**	**16,5**	**100,0**		
İÇ 21- İşletmemizde, bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla bilgi işlem sisteminde şifreleme sistemi mevcuttur.	11	11	10	48	23	103	**3,59**	1,248
	10,7	**10,7**	**9,7**	**46,6**	**22,3**	**100,0**		
İÇ 22- İşletmemizin strateji ve politika oluşturma sürecine üst yönetim dışında tüm çalışanlar da dahil olmaktadır.	13	21	20	37	12	103	**3,13**	1,237
	12,6	**20,4**	**19,4**	**35,9**	**11,7**	**100,0**		
İÇ 23- Fiyatlandırma, fiyat indirimi, sipariş kabulü, alım, üretim emri gibi güvenlik seviyesi yüksek yetkilendirmeler yapılır ve sadece bu kişilerin sisteme erişimlerine izin verilir.	8	12	12	47	24	103	**3,65**	1,185
	7,8	**11,7**	**11,7**	**45,6**	**23,3**	**100,0**		
İÇ 24- İşletmemizde çalışanlar ve orta düzey yönetici sıklıkla bir araya gelerek toplantı yapmaktadır.	8	10	16	47	22	103	**3,63**	1,154
	7,8	**9,7**	**15,5**	**45,6**	**21,4**	**100,0**		
İÇ 25- İşletmemizde yatay ve dikey, ast ve üst arasındaki iç ve dış iletişimin nasıl olacağını belirleyen kurallar mevcuttur.	8	14	12	54	15	103	**3,52**	1,136
	7,8	**13,6**	**11,7**	**52,4**	**14,6**	**100,0**		
İÇ 26- İşletmeye gelen her türlü belgelerin; kaydedilmesi, dosyalanması ve arşivlenmesine yönelik prosedürler uygulanmaktadır.	8	10	9	47	29	103	**3,76**	1,189
	7,8	**9,7**	**8,7**	**45,6**	**28,2**	**100,0**		
İÇ 27- Üst yönetim, bütçe sonuçları ışığında gerçekleşen performansı düzenli olarak izler.	8	11	11	48	25	103	**3,68**	1,180
	7,8	**10,7**	**10,7**	**46,6**	**24,3**	**100,0**		
İÇ 28- Yönetim kontrol faaliyetlerinin işleyişini sık sık gözden geçirir ve geliştirir.	8	7	14	46	28	103	**3,76**	1,156
	7,8	**6,8**	**13,6**	**44,7**	**27,2**	**100,0**		
İÇ 29- İzleme faaliyetleri sonucunda gerçekleşen performansın hedeflenenden düşük olması durumunda üst yönetim gerekli tedbirleri alır.	7	9	12	44	31	103	**3,80**	1,163
	6,8	**8,7**	**11,7**	**42,7**	**30,1**	**100,0**		

Anketin Ortalaması ve Standart Sapması	**3,52**	**1,22**

Tablo3.6'da görüldüğü üzere COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri ile ilgili katılımcıların verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır:

Kontrol ortamı bileşenine göre yedinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmemizde işlerin nasıl yapılacağını belirleyen yazılı etik kurallar bulunmaktadır ve yeterince uygulanmaktadır" ilk ifadesine % 66'sı (%42,7=katılıyorum, %23,3=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 13,6'sı fikrinin olmadığını, %20,4'ü (%12,6=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,61 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun bulunduğu şirketlerde etik kuralların yazılı olarak bulunduğunu ve bu kuralların uygulandığı algısına sahip olsa da tam tersini belirten (%20,4'lük) tarafın da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir. Sekizinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Tüm çalışanlarımızın görev, yetki ve sorumluluk alanları yazılı hale getirilmiştir" ikinci ifadesine % 57,3'ü (%35=katılıyorum, %23,3=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 20,4'ü fikrinin olmadığını, %22,3'ü (%12,6=katılmıyorum, %9,7=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,47 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların yarısından fazlasının bulunduğu şirketlerde tüm çalışanlarımızın görev, yetki ve sorumluluk alanları yazılı hale getirildiği algısına sahip oldukları söylenebilir. %22,3'lük kısımda ise şirket çalışanlarının görev, yetki ve sorumluluk alanlarının belirli olmadığı ve bir departmana daha fazla iş yükünün verildiği durumlar yaşandığının kanıtı olarak görülebilir. Dokuzuncu madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmemizde etik değerler bellidir, çalışanlar dürüstlük ve etik değerlere bağlıdır" üçüncü ifadesine % 74,8'i (%44,7=katılıyorum, %30,1=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 11,7'si fikrinin olmadığını, %13,6'sı (%7,8=katılmıyorum, %5,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,85 "katılıyorum") en yüksek değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu ifade standart sapma açısından COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri boyutunun en düşük değerine (SS=1,115) sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunluğunun

dürüstlük ve etik değerler algısına sahip oldukları söylenebilir. Onuncu madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Çalışanların görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerini ve performanslarını arttırmalarını sağlayacak bilgi, eğitim ve araçlar yeterince sunulur" dördüncü ifadesine % 67'si (%45,6 =katılıyorum, %21,4=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 16,5'i fikrinin olmadığını, %16,5'i (%9,7=katılmıyorum, %6,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,65 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunluğunun sorumluluklarını yerine getirecek ve performanslarını arttırmalarını sağlayacak bilgi, eğitim ve araçların yeterli olduğu görüşünde oldukları az bir kısmının ise (%16,5) tam tersi bir tutum içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bilginin, eğitimin ve araçların yeterli olduğunu söyleyen bu grup genel olarak şirket içi verimliliğe önem veren kesimler arasında olduğu söylenebilir.

Risk değerlendirme bileşenine göre on birinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmemiz belirlediği amaçları ve faaliyetleri etkileyebilecek şirket içi ve şirket dışı riskleri değerlendiren etkili mekanizmalara sahiptir" ilk ifadesine % 52,4'ü (%42,7 =katılıyorum, %9,7=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 21,4'ü fikrinin olmadığını, %26,2'si (%8,7=katılmıyorum, %17,5=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,18 "fikrim yok") orta bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda işletmelerin amaçları doğrultusunda riskleri değerlendiren etkin mekanizmalara sahip olduklarını belirten katılımcılar çoğunlukta olsa da tam tersini belirten (%26,2'lik) tarafın da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir. Anket uygulamasında yapılan görüşmelerde katılımcıların şirket içi ve şirket dışı riskleri analiz eden mekanizmaların eksikliği nedeniyle ifadeye yanıt olarak fikrim yok ve katılmıyorum düzeylerine işaretleme yaptıklarını belirtmişlerdir. On ikinci madde de araştırmaya katılan katılımcıların "Yönetim, tüm riskleri azaltmaya yönelik eylem ve kontrol faaliyetlerini belirler ve bunların uygulanmasını sağlar" ikinci ifadesine % 62,1'i (%52,4 =katılıyorum, %9,7=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 12,6'sı fikrinin olmadığını, %25,3'ü (%7,8=katılmıyorum, %17,5=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,29 "fikrim yok") orta bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunda yönetimin tüm riskleri azaltmaya yönelik girişimlerin yapıldığını söyleyen katılımcılar çoğunlukta olsa da tam

tersini belirten (%25,3'lük) tarafın da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir. On üçüncü madde de araştırmaya katılan katılımcıların "İşletmemizde, hata ve hilelerin önlenmesine yönelik konulan kurallara uyulup uyulmadığı, sürekli olarak değerlendirilmektedir" üçüncü ifadesine % 58,3'ü (%50,5 =katılıyorum, %7,8=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 9,7'si fikrinin olmadığını, %32'si (%9,7=katılmıyorum, %22,3=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. Bu ifadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,11) orta bir değer aralığında olduğu ve ifadenin "fikrim yok" değeri aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların yarısından çoğunda işletmelerin hata ve hileyi önlemeye yönelik değerlendirmelerin düzenli yapıldığı söylenebilir.

Kontrol faaliyetleri bileşenine göre on dördüncü madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Kıymetli evrakların güvenliğine ve bunlara yönelik erişimlerin kontrol altına alınmasına dönük yeterli düzeyde kontroller uygulanmaktadır" ilk ifadesine % 74,8'i (%51,5 =katılıyorum, %23,3=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 6,8'i fikrinin olmadığını, %18,5'i (%10,7=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,71) yüksek bir değer aralığında olduğu ve ifadenin "katılıyorum" değeri aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunluğunda işletmeler kıymetli evrakların güvenliği ve muhafaza edilmesinde gerekli hassasiyetin gösterildiği söylenebilir. On beşinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Nakit, menkul değerler, ticari mallar, hammaddeler, taşınır ve taşınmaz mal ve donanımları gibi varlıkların envanteri periyodik olarak çıkarılır ve kontrol kayıtlarıyla karşılaştırılır, tutarsızlıklar ayrıca incelenir" ikinci ifadesine % 74,7'si (%49,5 =katılıyorum, %25,2=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 9,7'si fikrinin olmadığını, %15,6'sı (%7,8=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,76 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunda envanterler periyodik olarak çıkarılır ve kontrol kayıtlarıyla karşılaştırılır, tutarsızlıkların incelendiği söylenebilir. On altıncı madde de araştırmaya katılan katılımcıların "Malların sisteme giriş-çıkışı barkodla yapılır" üçüncü ifadesine % 43,7'si (%26,2 =katılıyorum, %17,5=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 13,6'si fikrinin olmadığını, %42,7'si (%23,3=katılmıyorum, %19,4=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. Bu ifadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=2,99 "fikrim

yok") orta bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu ifade standart sapma açısından COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin en yüksek değerine (SS=1,410) sahip olduğu görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda, bu ifadeye katılanlar ile katılmayanlar arasındaki farkın az olması katılımcıları birbirine yakın iki kutba ayırmıştır. Malların giriş-çıkışı barkodla yapılmayan katılımcıların, hata yapmalarını olumsuz yönde etkileyecek bir ilişkide bulundukları söylenebilir. On yedinci madde de araştırmaya katılan katılımcıların "Her türlü maddi ve mali varlıkların sayımı, periyodik olarak yapılmakta, belge ve kayıtlarla kontrol edilmektedir" dördüncü ifadesine % 74,8'si (%47,6 =katılıyorum, %27,2=kesinlikle katılıyorum) katılmış,% 9,7'si fikrinin olmadığını, %15,5'i (%8,7=katılmıyorum, %6,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması değerlendirildiğinde ($\bar{X}$=3,79 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunda varlıkların sayımı periyodik olarak yapılmakta, belge ve kayıtlarla kontrol edildiği görülmektedir. On sekizinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmemizde tüm işlem, kayıt, onay ve denetleme gibi sorumluluk ve görevleri içeren işlemler farklı personel tarafından gerçekleşmektedir" beşinci ifadesine % 69'u (%44,7 =katılıyorum, %24,3=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 7,8'i fikrinin olmadığını, %23,4'ü (%11,7=katılmıyorum, %11,7=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,58 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunda tüm işlemlerin, kayıtların, onayların ve denetlemelerin sorumlulukları ve görevlerini içeren işlemler farklı personel tarafından yapıldığı görülmektedir. Anket uygulamasında yapılan görüşmelerde katılımcıların kurum içi personellerin birbirinin görev ve sorumluluklarından haberdar olmaları ve kontrol amacıyla yapılan işlemlere verilecek onaylar birkaç personelin onayından geçerek verildiği kayıt altına alınmıştır. On dokuzuncu madde de araştırmaya katılan katılımcıların "Varlıkların sayımı sadece dönem sonlarında yapılır" altıncı ifadesine % 47,6'sı (%34 =katılıyorum, %13,6=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 11,7'si fikrinin olmadığını, %40,8'i (%21,4=katılmıyorum, %19,4=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. Bu ifadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,00 "fikrim yok") orta bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların varlıkların sayımı sadece dönem sonunda yapılır fikrinde iki kutuba ayrıldığı görülmektedir. Varlık sayımlarını sadece dönem

sonlarında yapan katılımcıların, gözden kaçma ihtimaline yönelik doğabilecek hataları olumsuz yönde etkileyebileceği söylenebilir. Yirminci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Stokların bulunduğu depolarda stok giriş-çıkışları düzensiz ve ani sayımlarla karşılaştırılır ve tutarsızlıkların nedenleri incelenir" yedinci ifadesine % 62,1'i (%45,6 =katılıyorum, %16,5=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 13,6'sı fikrinin olmadığını, %24,3'ü (%10,7=katılmıyorum, %13,6=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. Bu ifadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,40 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda stok depolarının ani sayımlarla karşılaştırıldığını ve tutarsızlıkların nedenlerinin incelediğini söyleyen katılımcılar çoğunlukta olsa da tam tersini belirten (%24,3'lük) tarafın da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir. Yirmi birinci madde de araştırmaya katılan katılımcıların "İşletmemizde, bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla bilgi işlem sisteminde şifreleme sistemi mevcuttur" sekizinci ifadesine % 68,9'u (%46,6 =katılıyorum, %22,3=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 9,7'si fikrinin olmadığını, %21,4'ü (%10,7=katılmıyorum, %10,7=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması değerlendirildiğinde ($\bar{X}$=3,59 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılanların çoğunda bilgi işlem sisteminin şifreleme sistemiyle kontrol altıda tutulduğu görülmektedir. Ancak azımsanmayacak kadarlık kısmında (%21,4) bu sistemin mevcut olmadığı söylenebilir.

Bilgi işleme bileşenine göre yirmi ikinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmemizin strateji ve politika oluşturma sürecine üst yönetim dışında tüm çalışanlar da dahil olmaktadır" ilk ifadesine % 47,6'sı (%35,9 =katılıyorum, %11,7=kesinlikle katılıyorum) katılmış, % 19,4'ü fikrinin olmadığını, %33'ü (%20,4=katılmıyorum, %12,6=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,13 "fikrim yok") orta bir değerde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu veriler ışığında katılımcıların bir kısmı strateji ve politika oluştururken tüm çalışanların dahil olduğunu söylese de tam tersini belirten (%33'lük) tarafın da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir. Anket uygulamasında yapılan görüşmelerde işletmenin strateji ve politika oluşturma sürecinde üst yönetimin etkin olması diğer çalışanların fikrinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Yirmi üçüncü madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Fiyatlandırma, fiyat indirimi, sipariş kabulü, alım, üretim emri gibi güvenlik seviyesi yüksek yetkilendirmeler yapılır ve sadece bu kişilerin

sisteme erişimlerine izin verilir" ikinci ifadesine % 68,9'u (%46,6 =katılıyorum, %22,3=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %11,7'si fikrinin olmadığını, %19,5'i (%11,7=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,65"katılıyorum") yüksek bir değerde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun (%68,9) güvenlik seviyesi yüksek yetkilendirmelerden sorumlu kişilerin sistem erişimlerine izin verildiği az bir kısmının ise (%19,5) tam tersi bir durum içerisinde bulunduğu görülmektedir. Yirmi dördüncü madde de araştırmaya katılan katılımcıların "İşletmemizde çalışanlar ve orta düzey yönetici sıklıkla bir araya gelerek toplantı yapmaktadır" üçüncü ifadesine % 67'si (%45,6 =katılıyorum, %21,4=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %15,5'i fikrinin olmadığını, %17,5'i (%9,7=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,63 "katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunda (%67) çalışanlar ve orta düzey yöneticilerin sıklıkla toplanarak toplantı yaptıkları az bir kısmının ise (%17,5) tam tersi bir tutum içerisinde bulunduğu görülmektedir. Personellerin toplantı yapmadığı işletmelerde iletişim eksikliğinin yaşanabilmesi ve beraberinde hataların yaşanma riskinin doğabileceği söylenebilir. Yirmi beşinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmemizde yatay ve dikey, ast ve üst arasındaki iç ve dış iletişimin nasıl olacağını belirleyen kurallar mevcuttur" dördüncü ifadesine % 67'si (%52,4 =katılıyorum, %14,6=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %11,7'si fikrinin olmadığını, %21,4'ü (%13,6=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması değerlendirildiğinde ($\bar{X}$=3,52 "katılıyorum") değer aralığının, yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun (%67) yatay ve dikey, ast ve üst arasındaki iç ve dış iletişimin nasıl olacağını belirleyen kuralların olduğunu bir kısmının ise (%14,4) tam tersini savunarak azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir. Yirmi altıncı madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmeye gelen her türlü belgelerin; kaydedilmesi, dosyalanması ve arşivlenmesine yönelik prosedürler uygulanmaktadır" beşinci ifadesine % 73,8'i (%45,6 =katılıyorum, %28,2=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %8,7'si fikrinin olmadığını, %17,5'i (%9,7=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,76"katılıyorum") değer aralığının, yüksek olduğu

belirlenmiştir. Bu verilere göre katılımcıların çoğunda evrakların muhafaza edilmesi usulüne uygun olarak tutulduğu söylenebilir.

İzleme faaliyetleri bileşenine göre yirmi yedinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Üst yönetim, bütçe sonuçları ışığında gerçekleşen performansı düzenli olarak izler" ilk ifadesine % 70,9'u (%46,6 =katılıyorum, %24,3=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %10,7'si fikrinin olmadığını, %18,5'i (%10,7=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması incelendiğinde ($\bar{X}$=3,68 "katılıyorum") değer aralığının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunda yöneticilerin bütçeye göre performans takibi yaptığını göstermektedir. Yirmi sekizinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Yönetim kontrol faaliyetlerinin işleyişini sık sık gözden geçirir ve geliştirir" ikinci ifadesine % 71,9'u (%44,7 =katılıyorum, %27,2=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %13,6'sı fikrinin olmadığını, %14,6'sı (%6,8=katılmıyorum, %7,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması incelendiğinde ($\bar{X}$=3,76 "katılıyorum") değer aralığının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu veriler ışığında katılımcıların çoğunda kontrol faaliyetlerinin yönetim tarafından gözden geçirildiği ve geliştirildiği görülmektedir. Anket uygulamasında yapılan görüşmelerde yönetim tarafından yapılamayan iyileştirme çalışmalarının işletme için risk teşkil ettiği görülmektedir. Yirmi dokuzuncu madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İzleme faaliyetleri sonucunda gerçekleşen performansın hedeflenenden düşük olması durumunda üst yönetim gerekli tedbirleri alır" üçüncü ifadesine % 72,8'i (%42,7 =katılıyorum, %30,1=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %11,7'si fikrinin olmadığını, %15,5'i (%8,7=katılmıyorum, %6,8=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,80 "katılıyorum") değer aralığının, yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunda performans çıktılarının hedeflenen performanstan düşük olması durumunda yöneticilerin tedbir aldıkları söylenebilir.

Sonuç olarak COSO İç Kontrol Modeli anketinin ortalamasına ve standart sapmasına bakıldığında sırasıyla $\bar{X}$=3,52, SS=1,22 değerlerini aldığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda, ortalamanın "katılıyorum" değer aralığında olduğu ve standart sapma değerinin düşük olduğu görülmektedir. İki değer birlikte ele alındığında araştırmaya katılan işletmelerin COSO İç Kontrol Modeli algılarının yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

3.8.2.3. Hata ve Hileyi Önleme Bileşenlerinin Frekans Analizlerinin Değerlendirilmesi

Aşağıdaki Tablo 3.7'de katılımcıların hata ve hile ile ilgili; baskı, fırsat, rasyonelleşme, beceri, kibir olmak üzere 5 alt boyuttan oluşan ankete verdikleri yanıtların frekans dağılımları, yüzdeleri, ortalamaları ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 3.7. Hata ve Hileyi Önlemeye İlişkin Frekans Dağılımları

	Frekans (f) / **Yüzde (%)**							
Aşağıda yer alan ifadelere katılma düzeyinizi lütfen belirtiniz. 1= Kesinlikle Katılmıyorum 5= Kesinlikle Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Veri Sayısı (n) - (%)	Ortalamalar ($\bar{X}$)	Standart Sapma (SS)
İÇ 30- İş dışı etkinlikler, mevcut zamanı azaltır ve personelleri hata yapmaya veya hileye zorlar.	21 **20,4**	27 **26,2**	19 **18,4**	28 **27,2**	8 **7,8**	103 **100,0**	**2,75**	1,271
İÇ 31- Personellerin çalışma saatlerinin yoğunluğu nedeniyle hileye başvururlar.	13 **12,6**	31 **30,1**	25 **24,3**	27 **26,2**	7 **6,8**	103 **100,0**	**2,84**	1,152
İÇ 32- Personelin finansal olarak zorlandığını fark ettiği zamanlarda hileye başvurur.	13 **12,6**	29 **28,2**	21 **20,4**	30 **29,1**	10 **9,7**	103 **100,0**	**2,95**	1,215
İÇ 33- İşletme yöneticilerinin görev ve sorumluluklarını tam olarak kontrol etmemesi hata ve hile yapmasına neden olur.	6 **5,8**	10 **9,7**	13 **12,6**	52 **50,5**	22 **21,4**	103 **100,0**	**3,71**	1,088
İÇ 34- İşletmenin hata/hile kontrol mekanizması gibi denetimleri olmadığında personellerin hata/hile yaparlar.	7 **6,8**	15 **14,6**	13 **12,6**	49 **47,6**	19 **18,4**	103 **100,0**	**3,56**	1,151
İÇ 35- Yaptırımların yetersiz olması hileye yol açar.	10 **9,7**	15 **14,6**	19 **18,4**	44 **42,7**	15 **14,6**	103 **100,0**	**3,37**	1,189
İÇ 36- Personeller hile yaptıklarında kimse zarar görmez.	61 **59,2**	31 **30,1**	3 **2,9**	5 **4,9**	3 **2,9**	103 **100,0**	**1,62**	0,971
İÇ 37- Yakalanma şansı düşük olduğunda, personeller hata/hile yapacaklardır.	19 **18,4**	19 **18,4**	22 **21,4**	32 **31,1**	11 **10,7**	103 **100,0**	**2,97**	1,294
İÇ 38- Personeller aceleyle bir işlem yapmaya çalıştıklarında, daha çok hata/hile yapacaklardır.	12 **11,7**	11 **10,7**	15 **14,6**	47 **45,6**	18 **17,5**	103 **100,0**	**3,46**	1,235
İÇ 39- Personeller hile yaptıklarında bunu yapmak için bir plan geliştirirler.	11 **10,7**	11 **10,7**	29 **28,2**	40 **38,8**	12 **11,7**	103 **100,0**	**3,30**	1,144
İÇ 40- Personeller hata/hile yaptıkları için suçluluk ya da pişmanlık duymazlarsa hile yaparlar.	7 **6,8**	11 **10,7**	17 **16,5**	53 **51,5**	15 **14,6**	103 **100,0**	**3,56**	1,081
İÇ 41- Eğer personellerin hile yapmaya yatkınlığı varsa, hileye yönelir.	7 **6,8**	11 **10,7**	18 **17,5**	46 **44,7**	21 **20,4**	103 **100,0**	**3,61**	1,130
	9	10	20	44	20	103	**3,54**	1,169

İÇ 42- Personeller yönetimde "boşluklar" olduğunu bildiklerinde hata/hile yapacaklardır.	**8,7**	**9,7**	**19,4**	**42,7**	**19,4**	**100,0**		
İÇ 43- Personeller yalnız çalıştıklarında hile yaparlar.	29 **28,2**	31 **30,1**	23 **22,3**	16 **15,5**	4 **3,9**	103 **100,0**	**2,36**	1,163
İÇ 44- Personeller yönetimin prosedürlere uymak zorunda olmadıklarına inanırlarsa onları ihlal edeceklerdir.	15 **14,6**	16 **15,5**	20 **19,4**	41 **39,8**	11 **10,7**	103 **100,0**	**3,16**	1,245
İÇ 45- İşletmelerde, CEO ve üst düzey yöneticiler hileye yönelirlerse, kendilerini daha güvende hissederler.	35 **34,0**	26 **25,2**	19 **18,4**	17 **16,5**	6 **5,8**	103 **100,0**	**2,34**	1,265
İÇ 46- Personeller eylemi etik dışı görmediklerinde, hileye yöneleceklerdir.	12 **11,7**	20 **19,4**	26 **25,2**	32 **31,1**	13 **12,6**	103 **100,0**	**3,13**	1,213
İÇ 47- Personeller yasa ve yükümlülükleri ihlal etmeyi umursamadıklarında hata/hile yapacaklardır.	13 **12,6**	10 **9,7**	25 **24,3**	37 **35,9**	18 **17,5**	103 **100,0**	**3,35**	1,243
Anketin Ortalaması ve Standart Sapması							**3,08778**	**1,17883**

Yukarıdaki tabloda yer alan ifadelere katılımcıların verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır:

Baskı ilkesine göre otuzuncu madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İş dışı etkinlikler, mevcut zamanı azaltır ve personelleri hata yapmaya veya hileye zorlar" ifadesine % 35'i (%27,2 =katılıyorum, %7,8=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %18,4'ü fikrinin olmadığını, %46,6'sı (%26,2=katılmıyorum, %20,4=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=2,75 "fikrim yok") değer aralığının, ortalama olduğu belirlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda, ifadeye katılanlar ile katılmayanlar arasındaki farkın az olması katılımcıları birbirine yakın iki kutba ayırmıştır. İş dışı etkinliklerin personeli hata ve hileye yönlendirmediğini söyleyen katılımcılar yönlendireceğini söyleyen katılımcılardan daha fazla oldukları söylenebilir. Otuz birinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personellerin çalışma saatlerinin yoğunluğu nedeniyle hileye başvururlar" ifadesine % 33'ü (%26,2 =katılıyorum, %6,8=kesinlikle katılıyorum) katılmış, %24,3'ü fikrinin olmadığını, %42,7'si (%30,1=katılmıyorum, %12,6=kesinlikle katılmıyorum) ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=2,84 "fikrim yok") ortalama bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu veriler ışığında, katılanların çoğunda personellerin çalışma saatlerinin yoğunluğu hileye başvurmayacağı algısına sahip olduklarını diğer kısmın ise (%33) tam tersi bir tutum içerisinde bulunduğu görülmektedir. Otuz ikinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personelin finansal olarak zorlandığını fark ettiği zamanlarda hileye

başvurur" ifadesine % 38,8'i katılmış, %20,4'ü fikrinin olmadığını, %40,8'i ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması incelendiğinde ($\bar{X}$=2,95 "fikrim yok") ortalama bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu veriler ışığında, katılanların çoğu iki kutuba ayrılmıştır. %38,8'lik kısmı personellerin finansal olarak zorlandığı zamanda hileye başvuracağı, %40,8'lik kısmı ise finansal olarak zorlandığı zamanda bile hileye başvurmayacağı algısına sahip oldukları görülmektedir.

Fırsat ilkesine göre otuz üçüncü madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletme yöneticilerinin görev ve sorumluluklarını tam olarak kontrol etmemesi hata ve hile yapmasına neden olur" ifadesine % 71,9'u katılmış, %12,6'sı fikrinin olmadığını, %15,5'i ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,71"katılıyorum") değer aralığının, yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların büyük çoğunluğunun (%71,9) işletme yöneticilerinin görev ve sorumluluklarını tam olarak kontrol etmemesi personeli hata ve hileye yönlendireceği düşüncesinde oldukları söylenebilir. Yine katılımcıların çoğunluğunun yöneticilerin göstermesi gereken özene dikkat çektikleri görülmektedir. Otuz dördüncü madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmenin hata ve hile kontrol mekanizması gibi denetimleri olmadığında personellerin hata/hile yaparlar" ifadesine % 66'sı katılmış, %12,6'sı fikrinin olmadığını, %21,4'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması değerlendirildiğinde ($\bar{X}$=3,56 "katılıyorum") değer aralığının, yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu veriler ışığında katılımcılar işletmenin hata ve hile kontrol mekanizması gibi denetimleri olmadığında personellerin hile yapacağı algısına sahip oldukları görülmektedir. %21,4'lük kısmı ise personellerin hata ve hile yapması denetimlerin sıklığıyla ilgisi olmadığını göstermektedir. Bu kısımdaki personelin kendi itibarını önemseyen bu grubun genel olarak kendi itibarını koruyan ve arttıran kesimler arasında olduğu söylenebilir. Otuz beşinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Yaptırımların yetersiz olması hileye yol açar" ifadesine % 57,3'ü katılmış, %18,4'ü fikrinin olmadığını, %24,3'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,37 "fikrim yok") değer aralığının, ortalama olduğu belirlenmiştir. Bu veriler ışığında katılımcıların yarısında fazlası yaptırımların yetersiz olması durumunda hileye neden olacağı tutumunu gösterdiği az bir kısmının ise (%24,3) tam tersi bir tutum içerisinde bulunduğu görülmektedir.

Rasyonelleşme ilkesine otuz altıncı madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller hile yaptıklarında kimse zarar görmez" ifadesine % 7,8'i katılmış, %2,9'u fikrinin olmadığını, %89,3'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması incelendiğinde ($\bar{X}$=1,62 "kesinlikle katılmıyorum") çok düşük bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu verilere bakıldığında katılımcıların az bir kısmı (%7,8) personellerin yapacağı hilenin kimseye zarar vermeyeceğini düşünürken büyük bir kısmı yapılacak hilenin bütün işletmeyi ilgilendirdiği algısında olduklarını söyleyebiliriz. Otuz yedinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Yakalanma şansı düşük olduğunda, personeller hata/hile yapacaklardır" ifadesine % 41,8'i katılmış, %21,4'ü fikrinin olmadığını, %36,8'i ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=2,97 "fikrim yok") ortalama bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların yarısına yakını yakalanma şansının olmadığı durumlarda hata ve hileye yöneldiğini göstermektedir. Diğer kısım (%36,8) ise yakalanma şansı düşük olduğunda hata ve hile yapmamaya eğilimli olacağını göstermektedir. Yalnız bu soru fırsat grubunun ikinci soruna cevap veren bazı katılımcılar için eş değer olmadığı görülmektedir. Otuz sekizinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller aceleyle bir işlem yapmaya çalıştıklarında, daha çok hata/hile yapacaklardır" ifadesine % 63,1'i katılmış, %14,6'sı fikrinin olmadığını, %22,4'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması değerlendirildiğinde ($\bar{X}$=3,46 "katılıyorum") değer aralığının, yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların yarısında fazlası aceleyle yapılan bir işlemde daha çok hata ve hile yapılabileceğini göstermektedir. Bu durumda personellerin hızlı hareket etmesiyle istem dışı oluşabilecek durumların olabileceğini söyleyebiliriz.

Beceri ilkesine göre otuz dokuzuncu madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller hile yaptıklarında bunu yapmak için bir plan geliştirirler" ifadesine % 50,5'i katılmış, %28,2'si fikrinin olmadığını, %21,4'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması incelendiğinde ($\bar{X}$=3,30 "fikrim yok") ortalama bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu veriler ışığında katılımcıların yarısı hile yapmak isteyen personelin bu durumu daha önce planladığı görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. Anket uygulamasında yapılan görüşmelerde bir kısmının (%28,2) da oluşabilecek fırsatların planlanmadan değerlendirilip personelin kendi aleyhine çevirdiği durumların söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Kırkıncı madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller

hata ve hile yaptıkları için suçluluk ya da pişmanlık duymazlarsa hile yaparlar" ifadesine % 66,1'i katılmış, %16,5'i fikrinin olmadığını, %17,5'i ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=3,56 "katılıyorum") değer aralığı, yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların (%66,1) çoğunda hata ve hileye başvuran personelin bu durumdan suçluluk ve pişmanlık duymayacağını savunmuşlardır. Kırk birinci madde de araştırmaya katılan katılımcıların "Eğer personellerin hile yapmaya yatkınlığı varsa, hileye yönelir" ifadesine % 65,1'i katılmış, %17,5'i fikrinin olmadığını, %17,5'i ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,61"katılıyorum") yüksek bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların (%65,1) çoğunun hata ve hile yapmaya meyilli personellerin bu tutumlarının kendi kişilik karakteriyle ilişkili olduğunu savunmuşlardır. Anket uygulamasında yapılan görüşmelerde belirli bir süre geçirmeden kişilik karakteri ile ilgili bir yorum yapamayacakları nedeniyle ifadeye yanıt olarak kararsızım ve katılmıyorum düzeylerine işaretleme yaptıklarını belirtmişlerdir. Kırk ikinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller yönetimde "boşluklar" olduğunu bildiklerinde hata ve hile yapacaklardır" ifadesine % 62,1'i katılmış, %19,4'ü fikrinin olmadığını, %18,4'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması incelendiğinde ($\bar{X}$=3,54 "katılıyorum") değer aralığı yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda yönetimde boşlukların olması personelin hata ve hile yapmasına yol açacağını belirten katılımcılar (%62,1) çoğunlukta olsa da tam tersini belirten (%18,4'lük) tarafın da azımsanmayacak bir oranda olduğu görülmektedir.

Kibir ilkesine göre kırk üçüncü madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller yalnız çalıştıklarında hile yaparlar" ifadesine % 19,4'ü katılmış, %22,3'ü fikrinin olmadığını, %58,3'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalaması değerlendirildiğinde ($\bar{X}$=2,36 "katılmıyorum") değer aralığı düşük olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların yarısından fazlasının personelin yalnız çalışmasının hile yapmaya neden olmayacağı algısında olduklarını söyleyebiliriz. Kırk dördüncü madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller yönetimin prosedürlere uymak zorunda olmadıklarına inanırlarsa onları ihlal edeceklerdir" ifadesine % 50,5'i katılmış, %19,4'ü fikrinin olmadığını, %30,1'i ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,16 "fikrim yok") ortalama bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu veriler ışığında katılımcıların yarısı yönetimin prosedürlere uymak zorunda

olmadıklarına inanan personellerin varlığı prosedürleri ihlal etmelerine neden olacağını göstermektedir. Kırk beşinci madde de araştırmaya katılan şirketlerin "İşletmelerde, CEO ve üst düzey yöneticiler hileye yönelirlerse, kendilerini daha güvende hissederler" ifadesine % 22,3'ü katılmış, %18,4'ü fikrinin olmadığını, %59,2'si ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasının ($\bar{X}$=2,34 "katılmıyorum") değer aralığının, düşük olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların yarıdan fazlası (%59,2) işletmelerde, CEO ve üst düzey yöneticilerin hileye yönelmesi kendilerini daha güvende hissetmelerine sebep olmayacağı algısına sahip oldukları görülmektedir. Kırk altıncı madde de araştırmaya katılan şirketlerin "Personeller eylemi etik dışı görmediklerinde hileye yöneleceklerdir." ifadesine % 43,7'si katılmış, % 25,2'si fikrinin olmadığını, % 31,1'i ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,13 "fikrim yok") ortalama bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda bu ifadeye katılanlar ile katılmayanlar arasındaki farkın az olması katılımcıları birbirine yakın iki kutba ayırmıştır. Yapılan eylemi etik dışı görmeyen katılımcıların, tarafsızlıklarını olumsuz yönde etkileyecek bir ilişkide bulundukları söylenebilir. Kırk yedinci madde de araştırmaya katılan işletmelerin "Personeller yasa ve yükümlülükleri ihlal etmeyi umursamadıklarında hata ve hile yapacaklardır" ifadesine % 53,4'ü katılmış, % 24,3'ü fikrinin olmadığını, % 22,3'ü ise katılmadığını belirtmiştir. İfadenin genel ortalamasına bakıldığında ($\bar{X}$=3,35 "fikrim yok") ortalama bir değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların yarısından fazlası personellerin yasa ve yükümlülükleri ihlal etmesi durumunda hata ve hile yapacaklarını göstermektedir. Çalışma hayatında yasa ve yükümlülüklerin yeri oldukça önemlidir ve uygulanması durumunda yaşanabilecek sorunlar kaçınılmazdır.

Sonuç olarak hata ve hileyi önleme anketinin ortalamasına ve standart sapmasına bakıldığında sırasıyla $\bar{X}$=3,08778, SS=1,17883 değerlerini aldığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda, ortalamanın "fikrim yok" değer aralığında olduğu ve standart sapma değerinin düşük olduğu görülmektedir. İki değer birlikte ele alındığında araştırmaya katılan işletmelerin hata ve hile algıları orta seviyede olduğu söylenebilir.

3.9. COSO İç Kontrol Modeli Bileşenleri Arasındaki ve Bu Bileşenler ile Hata, Hileyi Önleme Arasındaki İlişkiye Ait Pearson Korelasyon Katsayıları

Bu bölümde COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri arasındaki ve bu boyutların hata ve hileyi önleme algısı arasındaki ilişkiye ait korelasyon katsayıları yer almaktadır. Söz konusu değişkenler arasında ilişki olup olmadığını test etmek için pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Korelasyon analizi; iki veya daha fazla değişken arasında bir ilişkinin olup olmadığını, ilişkinin olması durumunda ise bu ilişkinin yönünü ve gücünü inceleyen bir analiz tekniğidir.

Korelasyon analizi sonucunda ortaya çıkan korelasyon katsayısı ”*r*” harfi ile gösterilmekte ve bu katsayının aldığı değerler -1 ile +1 aralığında olmaktadır. Katsayının -1 veya +1 değerlerinden birini alması durumu, iki değişken arasında mükemmel (negatif veya pozitif) bir ilişkinin olduğunu göstermekteyken katsayının ”0 (sıfır)” değerini alması durumu ise iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını göstermektedir (Coşkun vd., 2015: 228). Burada rakamların büyüklüğü değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyini göstermekteyken, rakamların işareti (artı ya da eksi olması) ilişkinin yönünü göstermektedir (Ural ve Kılıç, 2013: 243).

Tablo 3.8. Korelâsyon Analizi Standart Tablosu

R	İlişki
$r \leq 0{,}30$	Zayıf Düzeyde
$0{,}31 \leq r \leq 0{,}49$	Orta Düzeyde
$0{,}50 \leq r \leq 0{,}69$	Güçlü Düzeyde
$r \geq 0{,}70$	Çok Güçlü Düzeyde

Kaynak:(Tavşancıl, 2006)

Aşağıda yer alan Tablo 3.8’de Pearson Korelasyon Analizi tekniği ile analiz edilen COSO İç Kontrol Modeli’nin alt bileşenleri ile hata ve hileyi önleme algısı arasındaki korelasyon katsayıları gösterilmektedir.

Tablo3.9. COSO İç Kontrol Modeli Bileşenleri ile Hata ve Hileyi Önleme Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Katsayıları

	Hata ve Hileyi Önleme	Kontrol Ortamı	Risk değerlendirme	Kontrol Faaliyetleri	Bilgi İşleme	İzleme Faaliyetleri	COSO Modeli
Hata ve Hileyi Önleme	1	,173 ,081	,207* ,036	,231* ,019	,259** ,008	,295** ,002	,281** ,004
Kontrol Ortamı	,173 ,081	1	,422** ,000	,750** ,000	,804** ,000	,710** ,000	,875** ,000
Risk Değerlendirme	,207* ,036	,422** ,000	1	,363** ,000	,507** ,000	,429** ,000	,668** ,000
Kontrol Faaliyetleri	,231* ,019	,750** ,000	,363** ,000	1	,776** ,000	,706** ,000	,847** ,000
Bilgi İşleme	,259** ,008	,804** ,000	,507** ,000	,776** ,000	1	,788** ,000	,922** ,000
İzleme Faaliyetleri	,295** ,002	,710** ,000	,429** ,000	,706** ,000	,788** ,000	1	,870** ,000
COSO Modeli	,281** ,004	,875** ,000	,668** ,000	,847** ,000	,922** ,000	,870** ,000	1

**İlişki, p<0,01 seviyesinde anlamlı (2-yönlü)

*İlişki, p<0,05 seviyesinde anlamlı (2-yönlü)

- **H1**:COSO İç Kontrol Modeli'nin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde COSO İç Kontrol Modeli'nin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisinin olduğu r=,281 ve p=,004 p<0,01 olduğu pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle **H1** hipotezi kabul edilmiştir. COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin hata ve hileyi önleme üzerindeki etkisini gösteren tablo incelendiğinde;

"**H1.1.**Kontrol ortamı bileşeninin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır" hipotezi *r=,173 ve p=,081, p>0,05* olduğundan istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

"**H1.2.**Risk değerlendirme bileşeninin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır" hipotezi *r=,207 ve p=,036,p<0,05* düzeyinde olduğundan risk değerlendirmenin hata ve hileyi önlemede etkisi olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla $H_{1.2.}$ hipotezi kabul edilmiştir.

"**H1.3.**Kontrol faaliyetleri bileşeninin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır" hipotezi *r=,231 ve p=,019, p<0,05*düzeyinde olduğundan kontrol faaliyetlerinin hata ve hileyi önlemede etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle $H_{1.3.}$ hipotezi kabul edilmiştir.

"H**1.4.**Bilgi işleme bileşeninin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır" hipotezi *r=,259 ve p=,008, p<0,05*düzeyinde olduğundan bilgi işlemenin hata ve hileyi önlemede etkisi olduğu görülmüştür. Dolayısıyla $H_{1.4.}$ hipotezi kabul edilmiştir.

"H**1.5.**İzleme faaliyetleri bileşeninin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır" hipotezi *r=,259 ve p=,002, p<0,05* düzeyinde olduğundan izleme faaliyetlerinin hata ve hileyi önlemede etkisi olduğu görülmüştür. Bu nedenle $H_{1.5.}$ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo incelendiğinde; Hata ve hileyi önlemede en yüksek korelasyon katsayısına sahip değişkenin (*r*=,259) izleme faaliyetleri değişkeni olduğu, en düşüğü ise (*r*=,173) kontrol ortamı değişkeni olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm değişkenlerin tamamı arasında kontrol ortamı değişkeni, diğer dört değişkenle kıyaslandığında en yüksek korelasyon katsayısına sahip olduğu görülmektedir.

Aşağıda yer alan Tablo 3.10'da Pearson Korelasyon Analizi tekniği ile analiz edilen işletmenin yapısal özellikleri ile COSO İç Kontrol Modeli'nin alt bileşenleri arasındaki korelasyon katsayıları gösterilmektedir.

Tablo 3.10. İşletmenin Yapısal Özellikleri ile COSO İç Kontrol Modeli Bileşenleri Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Katsayıları

		Şirket Ünvanı	Faaliyet Alanı	Personel sayısı	Faaliyet Süresi	COSO Modeli
Şirket Ünvanı	r	1	-,034	-,491	-,108	-,094
	p		,733	,000	,278	,343
Faaliyet Alanı	r	-,034	1	-,097	-,015	-,100
	p	,733		,331	,883	,317
Personel Sayısı	r	-,491**	-,097	1	,188	,087
	p	,000	,331		,058	,384
Faaliyet Süresi	r	-,108	-,015	,188	1	-,021
	P	,278	,883	,058		,832
COSO Modeli	r	-,094	-,100	,087	-,021	1
	p	,343	,317	,384	,832	

**İlişki, p<0,01 seviyesinde anlamlı (2-yönlü).

- **H_2**: İşletmenin yapısal özellikleri ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde H_2 hipotezi test edilmiştir. Analiz sonucu ortaya çıkan veriler yorumlanmıştır.

"$H_{2.1}$ Şirket ünvanı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi r=-,094 ve p=,343, p>0,05 olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

"$H_{2.2.}$Faaliyet alanı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi r=-,100 ve p=,317, p>0,05 olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

"$H_{2.3.}$Personel sayısı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi r=,087 ve p=,384, p>0,05 olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

"$H_{2.4.}$Faaliyet süresi ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi r=-,021 ve p=,832, p>0,05 olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

H_2 hipotezi bütün alt hipotezleri ile birlikte test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da H_2 hipotezi red edilmiştir.

3.10. Kategorik Değişkenlerin Farklılıklarının İncelenmesi

COSO İç Kontrol Modeli'ni oluşturan araştırma değişkenleri (kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi işleme, izleme faaliyetleri alt bileşenleri) ile sosyo-demografik (kategorik) değişkenler arasındaki farklılıkların tespit edilmesi için analiz tekniklerinden "Bağımsız Gruplar T Testi" ve "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" uygulanmıştır. Yöneticilerin kişisel özelliklerinden cinsiyet ve işletmenin yapısal özelliklerinden şirket unvanı ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri ve hata ve hileyi önleme bileşenleri arasındaki anlamlı farklılıklar "Bağımsız Gruplar T Testi" ile; yöneticilerin kişisel özelliklerinden yaş, eğitim durumu, şirketteki konumu ve işletmenin yapısal özelliklerinden faaliyet alanı, personel sayısı, faaliyet süresi ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri ve hata ve hileyi önleme bileşenleri arasındaki anlamlı farklılıklar "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" testi ile analiz edilmiştir.

COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız gruplar T testi sonuçları Tablo 3.11'de verilmiştir.

Tablo 3.11. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Cinsiyet Değişkenine Göre COSO İç Kontrol Modeli Arasındaki İlişkiye Ait T Testi

Boyutlar	Cinsiyet	n	X̄	SS	T Testi		
					t	sd	p
Kontrol Ortamı	Kadın	15	3,6000	1,11323	-,196	101	,845
	Erkek	88	3,6563	1,01094			
Risk Değerlendirme	Kadın	15	2,8444	1,15378	-1,301	101	,196
	Erkek	88	3,2576	1,13431			
Kontrol Faaliyetleri	Kadın	15	3,4167	1,10666	-,299	101	,766
	Erkek	88	3,4943	,89918			
Bilgi İşleme	Kadın	15	3,5067	1,06064	-,146	101	,844
	Erkek	88	3,5477	,99631			
İzleme Faaliyetleri	Kadın	15	3,9556	,92468	,755	101	,452
	Erkek	88	3,7197	1,14569			
COSO Modeli	Kadın	15	3,4647	,89385	-,290	101	,773
	Erkek	88	3,5351	,86683			

- H_3:Yöneticilerin kişisel özellikleri ile işletmenin COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde H_3 hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile T testi yorumlanmıştır.

"$H_{3.1}$:Cinsiyete göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." Tablo incelendiğinde COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin cinsiyete yönelik algılarında; kontrol ortamı boyutunun (*t[101]=-,196, p=,845; p>,05*), risk değerlendirme boyutunun (*t[101]=-1,301, p=,196; p>,05*), kontrol faaliyetleri boyutunun (*t[101]=-,299, p=,766; p>,05*),bilgi işleme boyutunun (*t[101]=-,146, p=,844; p>,05*), izleme faaliyetleri boyutunun (*t[101]=,755, p=,452; p>,05*) p>0,05 büyük olduğu için anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Cinsiyete göre yapılan sıralamada, kadın katılımcıların uyması gereken boyutların önem sıralamasında; birinci sırada (5=en önemli koşulu ile 5'e en yakın değer en önemli olarak belirlenmiştir) izleme faaliyetleri (X̄=3,9556), ikinci sırada kontrol ortamı (X̄=3,6000), üçüncüsü bilgi işleme (X̄=3,5067), dördüncüsü kontrol faaliyetleri (X̄=3,4167) ve son sırada risk değerlendirme (X̄=2,8444) yer almıştır. Erkek katılımcıların uyması gereken boyutların önem sıralaması da kadın katılımcılarla aynı şekilde devam etmiştir. Cinsiyetler ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>,05$). Bunun sonucunda $H_{3.1}$ hipotezi reddedilmiştir.

COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.12'de verilmiştir.

Tablo 3.12. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Yaş Değişkenine Göre COSO İç Kontrol Modeli Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Yaş	n	X̄	SS	ANOVA Testi		
					F	sd	p
Kontrol Ortamı	**20-29**	16	3,4844	1,16715	,496	3	,686
	30-39	34	3,7794	1,06202			
	40-49	41	3,5610	1,04699			
	50-59	12	3,7917	,54181			
	Toplam	103	3,6481	1,02088			
Risk Değerlendirme	**20-29**	16	3,1250	1,29314	,656	3	,581
	30-39	34	3,4216	1,12907			
	40-49	41	3,0813	1,12245			
	50-59	12	3,0556	1,07152			
	Toplam	103	3,1974	1,14088			
Kontrol Faaliyetleri	**20-29**	16	3,2031	1,14189	,751	3	,524
	30-39	34	3,5772	1,00332			
	40-49	41	3,5518	,84870			
	50-59	12	3,3542	,60498			
	Toplam	103	3,4830	,92654			
Bilgi İşleme	**20-29**	16	3,1875	1,02103	1,075	3	,363
	30-39	34	3,7000	1,00091			
	40-49	41	3,5024	1,03259			
	50-59	12	3,7000	,82902			
	Toplam	103	3,5417	1,00064			
İzleme Faaliyetleri	**20-29**	16	3,4167	1,26198	,727	3	,539
	30-39	34	3,8529	,99896			
	40-49	41	3,7398	1,21681			
	50-59	12	3,9722	,85821			
	Toplam	103	3,7540	1,11531			
COSO Modeli	**20-29**	16	3,2833	1,04127	,749	3	,525
	30-39	34	3,6662	,88507			
	40-49	41	3,4873	,84829			
	50-59	12	3,5747	,60472			
	Toplam	103	3,5249	,86671			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "$H_{3.2}$: Yaşa göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin sırasıyla yaşa yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>,05$). (sırasıyla kontrol ortamı ($F=,496;\ p>,05$), risk değerlendirme ($F=,656;\ p>,05$), kontrol faaliyetleri ($F=,751;\ p>,05$), bilgi işleme ($F=1,075;\ p>,05$) ve izleme faaliyetleri ($F=,727;\ p>,05$)) Böylece tüm boyutlar için $H_{3.2}$ hipotezi reddedilmiştir.

COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.13'de verilmiştir.

Tablo 3.13. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Eğitim Durumu Değişkenine Göre COSO İç Kontrol Modeli Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Eğitim Durumu	n	X̄	SS	ANOVA Testi		
					F	sd	p
Kontrol Ortamı	**Lise**	24	3,8646	1,04252	,679	4	,608
	Önlisans	15	3,3500	1,19074			
	Lisans	47	3,6277	,95677			
	Yüksek Lisans	15	3,7167	1,06849			
	Doktora	2	3,2500	,70711			
	Toplam	103	3,6481	1,02088			
Risk Değerlendirme	**Lise**	24	2,9306	1,12064	1,599	4	,181
	Önlisans	15	3,0444	1,27159			
	Lisans	47	3,4965	1,15024			
	Yüksek Lisans	15	2,8444	,91605			
	Doktora	2	3,1667	,70711			
	Toplam	103	3,1974	1,14088			
Kontrol Faaliyeti	**Lise**	24	3,5417	1,02924	1,598	4	,181
	Önlisans	15	3,0667	1,20255			
	Lisans	47	3,6676	,76847			
	Yüksek Lisans	15	3,2167	,86016			
	Doktora	2	3,5625	,26517			
	Toplam	103	3,4830	,92654			
	Lise	24	3,4083	,97174	1,038	4	,391

Bilgi İşleme	**Önlisans**	15	3,2133	1,26596			
	Lisans	47	3,7404	,89629			
	Yüksek Lisans	15	3,5067	1,09510			
	Doktora	2	3,2000	,28284			
	Toplam	103	3,5417	1,00064			
İzleme Faaliyetleri	**Lise**	24	3,8472	1,04479	1,719	4	,152
	Önlisans	15	3,1333	1,41309			
	Lisans	47	3,8723	1,03921			
	Yüksek Lisans	15	3,7333	1,05560			
	Doktora	2	4,6667	,47140			
	Toplam	103	3,7540	1,11531			
COSO Modeli	**Lise**	24	3,5185	,82201	1,120	4	,352
	Önlisans	15	3,1616	1,08969			
	Lisans	47	3,6809	,82808			
	Yüksek Lisans	15	3,4036	,82020			
	Doktora	2	3,5692	,38066			
	Toplam	103	3,5249	,86671			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "$H_{3.3}$: Eğitim durumuna göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin sırasıyla eğitim durumuna yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>,05$). (sırasıyla kontrol ortamı ($F=,679;\ p>,05$), risk değerlendirme ($F=1,599;\ p>,05$), kontrol faaliyetleri ($F=1,598;\ p>,05$), bilgi işleme ($F=1,038;\ p>,05$) ve izleme faaliyetleri ($F=1,719;\ p>,05$)) Bunun sonucunda tüm boyutlar için $H_{3.3}$ hipotezi reddedilmiştir.

COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden şirket konumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.14'de verilmiştir.

Tablo 3.14. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Şirketteki Konum Değişkenine Göre COSO İç Kontrol Modeli Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Şirketteki Konum	**n**	**X̄**	**SS**	**ANOVA Testi**		
					F	**sd**	**p**
	Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi	20	3,6250	1,06221	,636	4	,638

Kontrol Ortamı	**Genel Müdür/Genel Müdür Yardımcısı**	19	3,8947	1,12520			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,5938	,98141			
	Müdür	26	3,7404	,58086			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,4417	1,23471			
	Toplam	103	3,6481	1,02088			
Risk Değerlendirme	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	2,8833	1,16114	1,041	4	,390
	Genel Müdür/Genel Müdür Yard	19	3,2281	1,29602			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	2,8750	1,35620			
	Müdür	26	3,5128	,83921			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,2000	1,18935			
	Toplam	103	3,1974	1,14088			
Kontrol Faaliyeti	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,3813	,91450	,189	4	,944
	Genel Müdür/Genel Müdür Yard	19	3,5724	,94769			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,3125	1,19523			
	Müdür	26	3,4904	,65089			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,5333	1,08672			
	Toplam	103	3,4830	,92654			
Bilgi İşleme	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,4000	1,06029	,510	4	,728
	Genel Müdür/Genel Müdür Yardımcısı	19	3,6000	1,06458			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,5250	1,01945			
	Müdür	26	3,7538	,73388			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,4200	1,13787			
	Toplam	103	3,5417	1,00064			
İzleme Faaliyetleri	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,6667	1,12909	1,476	4	,215
	Genel Müdür/Genel Müdür Yardımcısı	19	3,9123	1,05317			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,3333	1,59364			
	Müdür	26	4,1154	,71766			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,5111	1,24332			
	Toplam	103	3,7540	1,11531			
COSO Modeli	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,3912	,90299	,746	4	,563
	Genel Müdür/Genel Müdür Yardımcısı	19	3,6415	,89591			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,3279	,89909			
	Müdür	26	3,7226	,52351			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,4212	1,04890			
	Toplam	103	3,5249	,86671			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "$H_{3.4}$: Şirketteki konumuna göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin sırasıyla şirket konumuna yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>,05$). (sırasıyla kontrol ortamı ($F=,636;\ p>,05$), risk değerlendirme ($F=1,041;\ p>,05$), kontrol faaliyetleri ($F=,189;\ p>,05$), bilgi işleme ($F=,510;\ p>,05$) ve izleme faaliyetleri ($F=1,476;\ p>,05$)) Böylece tüm boyutlar için $H_{3.4}$ hipotezi reddedilmiştir.

"H_3:Yöneticilerin kişisel özellikleri ile işletmenin COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi bütün alt hipotezleri ile beraber test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da H_3 hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin işletmenin yapısal özelliklerinden şirket unvanına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız gruplar T testi sonuçları Tablo 3.15'de verilmiştir.

Tablo 3.15. İşletmenin Yapısal Özelliklerinden Şirket Unvanı Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait T Testi

	Şirket Unvanı	n	X̄	SS	T Testi		
					t	sd	p
Baskı	**Anonim**	47	2,8723	,95187	,204	101	,839
	Limited	56	2,8333	,98268			
Fırsat	**Anonim**	47	3,6596	,89952	1,001	101	,319
	Limited	56	3,4643	1,05348			
Rasyonelleşme	**Anonim**	47	2,6241	,85017	-,681	101	,497
	Limited	56	2,7381	,84259			
Beceri	**Anonim**	47	3,6223	,93958	1,183	101	,239
	Limited	56	3,4063	,90900			
Kibir	**Anonim**	47	2,8894	,95171	,137	101	,891
	Limited	56	2,8643	,89938			
Hata ve Hile Önleme	**Anonim**	47	3,1336	,74578	,505	101	,615
	Limited	56	3,0585	,75504			

- **H4**:İşletmenin yapısal özellikleri ile yöneticilerin hata ve hileyi önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "**H4.1**: Şirket unvanına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile T testi yorumlanmıştır.

"**H4.1**: Şirket unvanına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin şirket unvanına yönelik algılarında; baskı boyutunun (*t[101]=,204, p=,839; p>,05*), fırsat boyutunun (*t[101]=1,001, p=,319; p>,05*), rasyonelleşme boyutunun (*t[101]=-,681, p=,497; p>,05*),beceri boyutunun (*t[101]=1,183, p=,239; p>,05*), kibir boyutunun (*t[101]=,137, p=,891; p>,05*) p>0,05 büyük olduğu için anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Şirket unvanına göre yapılan sıralamada, anonim şirketteki katılımcıların uyması gereken boyutların önem sıralamasında; birinci sırada fırsat ($\bar{X}$=3,6596), ikinci sırada beceri ($\bar{X}$=3,6223), üçüncüsü kibir ($\bar{X}$=2,8894), dördüncüsü baskı ($\bar{X}$=2,8723) ve son sırada rasyonelleşme ($\bar{X}$=2,6241) yer almıştır. Limited şirketteki katılımcıların uyması gereken boyutların önem sıralaması da anonim şirketteki katılımcılarla aynı şekilde devam etmiştir. Şirket unvanı ile hata ve hileyi önleme bileşenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (*p>,05*). Böylece **H4.1** hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin işletmenin yapısal özelliklerinden faaliyet alanına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.16'da verilmiştir.

Tablo 3.16. İşletmenin Yapısal Özelliklerinden Faaliyet Alanı Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Faaliyet Alanı	n	X̄	SS	ANOVA Testi		
					F	sd	p
Baskı	**Üretim**	59	2,9266	1,00776	,544	7	,799
	Maden	14	2,9286	,84912			
	İnşaat	10	2,5333	,99629			
	Tekstil	2	3,1667	,2357			
	Kimya	2	2,1667	1,17851			
	Gıda	4	3,1667	1,13855			
	Metal Sanayi	7	2,6190	1,1455			
	Mobilya	5	2,6000	,43461			
	Toplam	103	2,8511	,9642			
Fırsat	**Üretim**	59	3,5311	1,02295	,429	7	,882
	Maden	14	3,6429	,74495			
	İnşaat	10	3,8000	,83444			
	Tekstil	2	4,3333	,94281			
	Kimya	2	3,3333	,4714			
	Gıda	4	3,1667	1,55158			
	Metal Sanayi	7	3,3333	1,34715			
	Mobilya	5	3,4667	,83666			
	Toplam	103	3,5534	,98635			
Rasyonelleşme	**Üretim**	59	2,7853	,85492	,895	7	,513
	Maden	14	2,5000	,68874			
	İnşaat	10	2,8000	,65168			
	Tekstil	2	2,6667	,94281			
	Kimya	2	1,8333	1,17851			
	Gıda	4	2,2500	1,10135			
	Metal Sanayi	7	2,8571	1,13622			
	Mobilya	5	2,2667	,72265			
	Toplam	103	2,6861	,84382			
Beceri	**Üretim**	59	3,5890	,89028	1,059	7	,396
	Maden	14	3,3393	,88038			
	İnşaat	10	3,7250	,67134			
	Tekstil	2	4,2500	,35355			
	Kimya	2	2,5000	,70711			
	Gıda	4	3,0625	1,71239			
	Metal Sanayi	7	3,1071	1,32961			
	Mobilya	5	3,5500	,44721			
	Toplam	103	3,5049	,92486			
	Üretim	59	2,9492	1,00179	,958	7	,467

Kibir	**Maden**	14	2,7143	,59077			
	İnşaat	10	3,1200	,62681			
	Tekstil	2	3,2000	1,13137			
	Kimya	2	1,9000	1,27279			
	Gıda	4	2,9000	1,33167			
	Metal Sanayi	7	2,8857	,93707			
	Mobilya	5	2,2000	,42426			
	Toplam	103	2,8757	,91913			
Hata ve Hile Önleme	**Üretim**	59	3,1573	,77112	,707	7	,666
	Maden	14	3,0079	,49348			
	İnşaat	10	3,2167	,56562			
	Tekstil	2	3,5278	,19642			
	Kimya	2	2,3056	,98209			
	Gıda	4	2,9167	1,27536			
	Metal Sanayi	7	2,9603	1,11698			
	Mobilya	5	2,7889	,29762			
	Toplam	103	3,0928	,74809			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "H**4.2**: Faaliyet alanına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin faaliyet alanına yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (*p>,05*). (sırasıyla baskı (*F=,544; p>,05*), fırsat (*F=,429; p>,05*), rasyonelleşme (*F=,895; p>,05*), beceri (*F=1,059; p>,05*) ve kibir (*F=,958; p>,05*)) Bunun sonucunda tüm boyutlar için H**4.2** hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin işletmenin yapısal özelliklerinden personel sayısına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.17'de verilmiştir.

Tablo 3.17. İşletmenin Yapısal Özelliklerinden Personel Sayısı Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Personel Sayısı	n	X̄	SS	ANOVA Testi		
					F	sd	p
Baskı	**1-10**	21	2,8571	1,03049	,141	4	,966
	11-15	32	2,8542	1,05388			
	51-100	15	2,6889	,946730			
	101-500	34	2,9118	,888800			
	501 ve üzeri	1	3,0000	.			
	Toplam	103	2,8511	,964200			
Fırsat	**1-10**	21	3,7302	1,06781	1,557	4	,192
	11-15	32	3,4583	,926510			
	51-100	15	3,0667	1,27366			
	101-500	34	3,7549	,801130			
	501 ve üzeri	1	3,3333	.			
	Toplam	103	3,5534	,986350			
Rasyonelleşme	**1-10**	21	2,8571	,986420	1,776	4	,140
	11-15	32	2,6771	,809820			
	51-100	15	2,2000	,743220			
	101-500	34	2,7843	,782310			
	501 ve üzeri	1	3,3333	.			
	Toplam	103	2,6861	,843820			
Beceri	**1-10**	21	3,5238	1,03955	1,329	4	,264
	11-15	32	3,3750	,900270			
	51-100	15	3,1667	1,19024			
	101-500	34	3,7574	,700340			
	501 ve üzeri	1	3,7500	.			
	Toplam	103	3,5049	,924860			
Kibir	**1-10**	21	2,9714	,949290	,497	4	,738
	11-15	32	2,7750	,933600			
	51-100	15	2,6667	,964120			
	101-500	34	3,0000	,894430			
	501 ve üzeri	1	3,0000	.			
	Toplam	103	2,8757	,919130			
Hata ve Hile Önleme	**1-10**	21	3,1825	,922980	1,220	4	,307
	11-15	32	3,0191	,677860			
	51-100	15	2,7704	,894790			
	101-500	34	3,2435	,600070			
	501 ve üzeri	1	3,2778	.			
	Toplam	103	3,0928	,748090			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "$H_{4.3}$: Personel sayısına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin personel sayısına yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>,05$). (sırasıyla baskı ($F=,141;\ p>,05$), fırsat ($F=1,557;\ p>,05$), rasyonelleşme ($F=1,776;\ p>,05$), beceri ($F=1,329;\ p>,05$) ve kibir ($F=,497;\ p>,05$)) Dolayısıyla tüm boyutlar için $H_{4.3}$ hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin işletmenin yapısal özelliklerinden faaliyet süresine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.18'de verilmiştir.

Tablo 3.18. İşletmenin Yapısal Özelliklerinden Faaliyet Süresi Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Faaliyet Süresi	n	X̄	SS	ANOVA Testi		
					F	sd	p
Baskı	**1-5**	16	3,0625	1,16249	,391	4	,814
	6-10	17	2,9608	,88884			
	11-15	18	2,8519	,93740			
	16-20	16	2,7917	1,1793			
	21 ve üzeri	36	2,7315	,83882			
	Toplam	103	2,8511	,96420			
Fırsat	**1-5**	16	3,8125	,902410	1,504	4	,207
	6-10	17	3,7059	,823970			
	11-15	18	3,3333	1,07861			
	16-20	16	3,8750	,868160			
	21 ve üzeri	36	3,3333	1,0601			
	Toplam	103	3,5534	,98635			
Rasyonelleşme	**1-5**	16	2,8125	,80709	,355	4	,840
	6-10	17	2,6275	,70595			
	11-15	18	2,5185	,88725			
	16-20	16	2,6458	,92271			
	21 ve üzeri	36	2,7593	,88948			
	Toplam	103	2,6861	,84382			
Beceri	**1-5**	16	3,8438	,85574	,978	4	,423
	6-10	17	3,4706	,68967			

	11-15	18	3,4444	,94541			
	16-20	16	3,6563	,86060			
	21 ve üzeri	36	3,3333	1,0556			
	Toplam	103	3,5049	,92486			
Kibir	**1-5**	16	3,3250	,74789	1,300	4	,276
	6-10	17	2,9294	,76466			
	11-15	18	2,7778	,96501			
	16-20	16	2,8250	,90591			
	21 ve üzeri	36	2,7222	1,01337			
	Toplam	103	2,8757	,91913			
Hata ve Hile Önleme	**1-5**	16	3,3924	,70899	1,019	4	,402
	6-10	17	3,1340	,50539			
	11-15	18	2,9877	,74646			
	16-20	16	3,1493	,78455			
	21 ve üzeri	36	2,9676	,83617			
	Toplam	103	3,0928	,74809			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "H**4.4**: Faaliyet süresine göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin faaliyet süresine yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (*p>,05*). (sırasıyla baskı (*F=,391; p>,05*), fırsat (*F=1,504; p>,05*), rasyonelleşme (*F=,355; p>,05*), beceri (*F=,978; p>,05*) ve kibir (*F=1,300; p>,05*)) Böylece tüm boyutlar için H**4.4** hipotezi reddedilmiştir.

"H**4**:İşletmenin yapısal özellikleri ile yöneticilerin hata ve hileyi önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi bütün alt hipotezleri ile birlikte test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da H**4** hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız gruplar T testi sonuçları Tablo 3.19'da verilmiştir.

Tablo 3.19. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Cinsiyet Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait T Testi

	Cinsiyet	n	X̄	SS	T Testi		
					t	sd	p
Baskı	**Kadın**	15	2,8222	,81520	-,125	101	,901
	Erkek	88	2,8561	,99140			
Fırsat	**Kadın**	15	3,6222	1,13296	,291	101	,772
	Erkek	88	3,5417	,96598			
Rasyonelleşme	**Kadın**	15	2,4444	,79349	-1,203	101	,232
	Erkek	88	2,7273	,84953			
Beceri	**Kadın**	15	3,6833	,91352	,807	101	,421
	Erkek	88	3,4744	,92851			
Kibir	**Kadın**	15	2,8400	,86915	-,162	101	,872
	Erkek	88	2,8818	,93200			
Hata ve Hile Önleme	**Kadın**	15	3,0889	,72975	-,022	101	,983
	Erkek	88	3,0934	,75526			

- H_5:Yöneticileri kişisel özellikleri ile hata ve hileyi önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "$H_{5.1}$:Cinsiyete göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile T testi yorumlanmıştır.

"$H_{5.1}$:Cinsiyete göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin cinsiyete yönelik algılarında; baskı boyutunun (*t[101]=-,125, p=,901; p>,05*), fırsat boyutunun (*t[101]=,291, p=,772; p>,05*), rasyonelleşme boyutunun (*t[101]=-1,203, p=,232; p>,05*),beceri boyutunun (*t[101]=,807, p=,421; p>,05*), kibir boyutunun (*t[101]=-,162, p=,872; p>,05*) p>0,05 büyük olduğu için anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Cinsiyete göre yapılan sıralamada, kadın katılımcıların uyması gereken boyutların önem sıralamasında; birinci sırada beceri (X̄=3,6833), ikinci sırada fırsat (X̄=3,6222), üçüncüsü kibir (X̄=2,8400), dördüncüsü baskı (X̄=2,8222) ve son sırada rasyonelleşme (X̄=2,4444) yer almıştır. Erkek katılımcıların uyması gereken boyutların önem sıralamasında ilk iki sıralama değişmekte; birinci sırada fırsat (X̄= 3,5417), ikinci sırada beceri (X̄=3,4744) ve geri kalan sıralamalar kadın katılımcılarla aynı şekilde devam etmiştir. Cinsiyet ile hata ve hileyi önleme bileşenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (*p>,05*). Bu bağlamda $H_{5.1}$ hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.20'de verilmiştir.

Tablo 3.20. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Yaş Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Yaş	n	X̄	SS	ANOVA Testi		
					F	sd	p
Baskı	**20-29**	16	2,3958	,80938	2,058	3	,111
	30-39	34	2,8725	,92847			
	40-49	41	2,8862	1,00169			
	50-59	12	3,2778	,99324			
	Toplam	103	2,8511	,9642			
Fırsat	**20-29**	16	3,5000	1,10889	,800	3	,497
	30-39	34	3,3627	1,05527			
	40-49	41	3,6748	,92643			
	50-59	12	3,7500	,81804			
	Toplam	103	3,5534	,98635			
Rasyonelleşme	**20-29**	16	2,4583	,75890	1,110	3	,349
	30-39	34	2,5784	,81364			
	40-49	41	2,7967	,85270			
	50-59	12	2,9167	,98601			
	Toplam	103	2,6861	,84382			
Beceri	**20-29**	16	3,0625	,93764	2,183	3	,095
	30-39	34	3,4191	,95291			
	40-49	41	3,6646	,89024			
	50-59	12	3,7917	,79654			
	Toplam	103	3,5049	,92486			
Kibir	**20-29**	16	2,6000	,66131	2,418	3	,071
	30-39	34	2,6529	,94235			
	40-49	41	3,0634	,94809			
	50-59	12	3,2333	,87732			
	Toplam	103	2,8757	,91913			
Hata ve Hile Önleme	**20-29**	16	2,7951	,65819	2,355	3	,077
	30-39	34	2,9657	,72822			
	40-49	41	3,2249	,76224			
	50-59	12	3,3981	,74114			
	Toplam	103	3,0928	,74809			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "$H_{5.2}$: Yaşa göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test

edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin yaşa yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (*p>,05*). (sırasıyla baskı (*F=2,058; p>,05*), fırsat (*F=,800; p>,05*), rasyonelleşme (*F=1,110; p>,05*), beceri (*F=2,183; p>,05*) ve kibir (*F=2,418; p>,05*)) Dolayısıyla tüm boyutlar için H**5.2** hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.21'de verilmiştir.

Tablo 3.21. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Eğitim Durumu Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Eğitim Durumu	n	X̄	SS	ANOVA Testi		
					F	sd	p
Baskı	**Lise**	24	2,9167	1,22868	,492	4	,741
	Önlisans	15	2,6889	,92981			
	Lisans	47	2,8511	,89768			
	Yüksek Lisans	15	2,8000	,79482			
	Doktora	2	3,6667	,47140			
	Toplam	103	2,8511	,96420			
Fırsat	**Lise**	24	3,5417	1,09373	1,147	4	,339
	Önlisans	15	3,2444	1,23099			
	Lisans	47	3,5106	,85367			
	Yüksek Lisans	15	3,9333	,94449			
	Doktora	2	4,1667	,23570			
	Toplam	103	3,5534	,98635			
Rasyonelleşme	**Lise**	24	2,7222	1,04334	,292	4	,883
	Önlisans	15	2,6444	,82102			
	Lisans	47	2,6170	,82818			
	Yüksek Lisans	15	2,8444	,62826			
	Doktora	2	3,0000	,47140			
	Toplam	103	2,6861	,84382			
Beceri	**Lise**	24	3,5000	1,10089	,434	4	,784
	Önlisans	15	3,4000	1,19821			
	Lisans	47	3,4574	,74513			
	Yüksek Lisans	15	3,6833	,93287			
	Doktora	2	4,1250	,17678			
	Toplam	103	3,5049	,92486			
Kibir	**Lise**	24	2,9500	1,12868	,796	4	,531

	Önlisans	15	2,5867	1,07827			
	Lisans	47	2,8383	,79961			
	Yüksek Lisans	15	3,0933	,74399			
	Doktora	2	3,4000	,84853			
	Toplam	103	2,8757	,91913			
Hata ve Hile Önleme	**Lise**	24	3,1273	,97368	,793	4	,532
	Önlisans	15	2,9037	,93376			
	Lisans	47	3,0532	,61067			
	Yüksek Lisans	15	3,2741	,53265			
	Doktora	2	3,6667	,39284			
	Toplam	103	3,0928	,74809			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "$H_{5.3}$: Eğitim durumu göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA Testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin eğitim durumuna yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir ($p>,05$). (sırasıyla baskı ($F=,492;\ p>,05$), fırsat ($F=1,147;\ p>,05$), rasyonelleşme ($F=,292;\ p>,05$), beceri ($F=,434;\ p>,05$) ve kibir ($F=,796;\ p>,05$)) Dolayısıyla tüm boyutlar için $H_{5.3}$ hipotezi reddedilmiştir.

Hata ve hileyi önleme bileşenlerinin yöneticilerin kişisel özelliklerinden şirketteki konumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi sonuçları Tablo 3.22'de verilmiştir.

Tablo 3.22. Yöneticilerin Kişisel Özelliklerinden Şirketteki Konumu Değişkeni ile Yöneticilerin Hata ve Hileyi Önleme Algıları Arasındaki İlişkiye Ait ANOVA Testi

	Şirketteki Konum	**n**	**X̄**	**SS**	**ANOVA Testi**		
					F	**sd**	**p**
Baskı	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,0833	1,15912	1,456	4	,222
	Genel Müdür/Genel Müdür Yardımcısı	19	2,4737	1,07333			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,1667	,94281			
	Müdür	26	2,9744	,80511			
	Muhasebe Sorumlusu	30	2,7444	,84728			
	Toplam	103	2,8511	,96420			
Fırsat	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,5167	1,09478	2,330	4	,061

	Genel Müdür/Genel Müdür Yard.	19	3,5263	1,16701			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	4,4583	,50198			
	Müdür	26	3,6154	,59399			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,3000	1,0626			
	Toplam	103	3,5534	,98635			
Rasyonelleşme	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	2,7167	,90013	,780	4	,541
	Genel Müdür/Genel Müdür Yard.	19	2,5263	,92507			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	2,7083	,48591			
	Müdür	26	2,9103	,75753			
	Muhasebe Sorumlusu	30	2,5667	,90189			
	Toplam	103	2,6861	,84382			
Beceri	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,5125	1,04653	2,170	4	,078
	Genel Müdür/Genel Müdür Yard.	19	3,2763	1,07333			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	4,1250	,23146			
	Müdür	26	3,7404	,56781			
	Muhasebe Sorumlusu	30	3,2750	1,01995			
	Toplam	103	3,5049	,92486			
Kibir	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	2,9500	,96872	1,659	4	,166
	Genel Müdür/Genel Müdür Yard.	19	2,6211	,99977			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,2500	,67401			
	Müdür	26	3,1308	,85780			
	Muhasebe Sorumlusu	30	2,6667	,89648			
	Toplam	103	2,8757	,91913			
Hata ve Hile Önleme	**Yönetim Kurulu Başkanı/ Üyesi**	20	3,1528	,88868	2,143	4	,081
	Genel Müdür/Genel Müdür Yard.	19	2,8772	,85157			
	İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi	8	3,5417	,24079			
	Müdür	26	3,2842	,52829			
	Muhasebe Sorumlusu	30	2,9037	,76674			
	Toplam	103	3,0928	,74809			

Yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde "H**5.4**: Şirketteki konumuna göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da ortaya çıkan veriler ile ANOVA testi yorumlanmıştır.

Tablo incelendiğinde hata ve hileyi önleme bileşenlerinin şirketteki konumuna yönelik algılarında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (*p>,05*). (sırasıyla baskı (*F=1,456; p>,05*), fırsat (*F=2,330; p>,05*), rasyonelleşme (*F=,780; p>,05*), beceri

(*F=2,170; p>,05*) ve kibir (*F=1,659; p>,05*)) Dolayısıyla tüm boyutlar için $H_{5.4}$ hipotezi reddedilmiştir.

"H_5:Yöneticileri kişisel özellikleri ile hata ve hileyi önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır." hipotezi bütün alt hipotezleri ile birlikte test edilmiştir. Yapılan analiz sonucun da H_5 hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmada test edilen hipotezlerin sonuçları aşağıda yer alan tabloda özetlenerek verilmiştir.

Tablo 3.23. Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları

	Hipotezler	Sonuç
H_1	**COSO İç Kontrol Modeli'nin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.**	**KABUL**
$H_{1.1}$	Kontrol ortamı bileşeninin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.	RED
$H_{1.2}$	**Risk değerlendirme bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.**	**KABUL**
$H_{1.3}$	**Kontrol faaliyetleri bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.**	**KABUL**
$H_{1.4}$	**Bilgi işleme bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.**	**KABUL**
$H_{1.5}$	İzleme faaliyetleri bileşenin işletmedeki hata ve hileyi önlemede etkisi vardır.	RED
H_2	İşletmenin yapısal özellikleri ile COSO İç Kontrol Modeli bileşenleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.	RED
$H_{2.1}$	Şirket ünvanı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.	RED
$H_{2.2}$	Faaliyet alanı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.	RED
$H_{2.3}$	Personel sayısı ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.	RED
$H_{2.4}$	Faaliyet süresi ile COSO İç Kontrol Modeli arasında anlamlı bir ilişki vardır.	RED

H_3	Yöneticilerin kişisel özellikleri ile işletmenin COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{3.1}$	Cinsiyete göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{3.2}$	Yaşa göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{3.3}$	Eğitim durumuna göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{3.4}$	Şirketteki konumuna göre COSO İç Kontrol Modeli bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
H_4	İşletmenin yapısal özellikleri ile yöneticilerin hata ve hile önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{4.1}$	Şirket unvanına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{4.2}$	Faaliyet alanına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{4.3}$	Personel sayısına göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{4.4}$	Faaliyet süresine göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
H_5	Yöneticilerin kişisel özellikleri ile hata ve hileyi önleme algıları arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{5.1}$	Cinsiyete göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{5.2}$	Yaşa göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{5.3}$	Eğitim durumu göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED
$H_{5.4}$	Şirketteki konumuna göre hata ve hileyi önleme bileşenlerinin mevcut durumu arasında anlamlı bir fark vardır.	RED

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bütün işletmeler, hedeflerine ulaşabilmek için çeşitli riskleri yönetmek zorundadır. İç kontrol sistemi karşılaşılan bu riskleri minimuma indirmeyi amaçlamaktadır. İç kontrol sistemi verimli çalıştıkça işletmenin karşılaşabileceği riskler o derece az etki yaratmaktadır.

İKS'ine dair standartların temelini bir iç kontrol modeli olan COSO şekillendirmektedir. 2013 yılında, önce sadece şirket içi yapılmış yolsuzluk, suistimal, hile ve büyük etkili hatalar ile ilgili yapılan teftişleri kapsayan iç kontrol faaliyetleri, bu yıldan sonra Uluslararası İç Denetim Standartları ve COSO İç Kontrol Modeline uygun risk odaklı olarak yapılmaya başlanmıştır.

Önceleri şirket bölümleri tarafından gereksiz bürokrasi, boş uğraş, çok zaman kaybı, fazla maliyet ve üst yönetimin dayatması sonucu yapılan bir iş olarak görülen iç kontrol uygulamaları, şirket içi yararları zamanla anlaşılmış ve gerek üst yönetim gerekse şirketin tüm bölümleri tarafından kabul görmüştür. Şirkette iç kontrollerin belki de şirkete olan en önemli katkısı, uygulama başlangıcında tahmin edilemeyen ama sonraları ciddi olarak hissedilen bölümler arası koordinasyon eksikliğinin, sağlıklı ilişkinin ve iletişimin daha güçlü hale gelmesi olmuştur. Önceleri birbirlerinden kopuk, diğer bölümlerin faaliyetlerinden ve bu faaliyetlerinin getirdiği sıkıntılardan yeteri kadar bilgi sahibi olan bölümler, iç kontrol süreçlerindeki karşılıklı ilişkiler nedeniyle ortak hareket etme ve sağlıklı iletişim konularında ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Yine iç kontrol uygulamalarında şirketlerin faaliyetlerinde gerekli standartlaşma sağlanmış, bunun sonucunda yöneticiler tarafından belirlenen hedeflere ulaşmada kolaylıklar görülmüştür.

Bilindiği üzere işletme ile ilgili oluşabilecek risklerin öngörülmesi, planlanması ve engellenmesi için belirlenecek eylemler öncelikle şirket yönetiminin sorumluluğundadır. Şirket yönetiminin yaptığı hileli işlemlerin tespit edilmesi kolay olmamaktadır. Hileli işlemler genellikle muhasebe usulsüzlükleri ile gerçekleştirilmektedir. Satış veya alışların bedellerinin ve miktarlarının çarpıtılması, kayıtların yanıltıcı olarak yapılması, işlemlerin yapıldığı dönemlere uygun kayıt yapılmaması, belgeleri zayii etmesi, şirketi olduğundan karlı göstermeye çalışarak yatırımcı çekmeye çalışması, şirketi zararlı göstererek çeşitli sorumluluklardan kurtulması veya gelecekteki karı artırmaya çalışması gibi nedenler bunlar arasındadır.

Hileli işlem yapan şirketler ülke ekonomisini ve yatırımcıları çeşitli şekillerde olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle hileli işlemlerin ve hile riskinin tespiti kritik öneme sahiptir. Hileli işlemleri tespit etmek için birçok model ve teori geliştirilmiş, daha geliştirilmeye de devam edilmektedir. Temel amaç geliştirilen modeller sayesinde hile ile ilgili kırmızı bayrakları görebilmektir. Bu konuda yapılan araştırmalar hileli işlem yapan ve yapmayan şirketleri kıyaslayarak aralarındaki farklılıkların tespitine odaklanmaktadır. Fakat hilenin önlenmesine odaklanmak, olabilecek kayıpları azaltmak ve önlemek için daha etkili bir yaklaşımdır. Hile eylemlerini önlemek ve riskleri proaktif bir biçimde yönetmek için adım atmadan önce, failin kim olduğunu, neden ve ne zaman hile yaptığını tespit ederek, hileli eyleme neden olan faktörleri belirlemek son derece kritiktir. Hile eyleminin temel sebeplerini çeşitli teoriler ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu teoriler Cressey (1951) tarafından ortaya konulan hile üçgeni teorisi ve Wolfe ve Hermanson'ın (2004) hile elması teorisidir. Bu iki teori, failleri hileye yönlendiren unsurları açıklamaktadır. Hile üçgeni teorisi, hileyi meydana getiren üç unsurdan bahsetmiştir: (i) baskı, (ii) fırsat ve (iii) rasyonelleşme. David Wolfe ve Dana Hermanson, üç unsura ilave olarak, hileyi önleme ve saptama sürecini daha da güçlendirmek amacıyla dördüncü bir unsur olarak yetkinlik unsurunu eklemişlerdir. Bu iki model sonrasında Jonathan Marks (2009) modeli beş unsur olarak hile beşgeni şeklini kazandırmıştır. Marks hile üçgeni modeline dahil ettiği beceri ve kibir unsurları ile iş dünyasındaki yapısal dönüşümlerin, çalışanlarda hile eylemine yol açan sebeplerin de değişiklik gösterdiğini belirtmektedir.

Çalışmamız kapsamında güncelliğini yitirmeyen konulardan biri olan "COSO İç Kontrol Modeli ile hata ve hileyi önleme" incelenmiş, Elazığ ilinde üretim işletmelerindeki iç kontrol sistemleri, yöneticilerin karar ve politikalarına göre hareket ederek COSO İç Kontrol Modeli ile hata ve hileyi önleme algısına uyumlu olup olmadığı incelenmiştir. İç kontrol sisteminin etkinliği, hilenin engellenebilmesi için önemlidir.

Araştırmamız kapsamında elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Anketimizin Cronbach's Alpha değeri (Güvenilirlik Testi) % 95 olarak belirlenmiştir.

2. Ankete 103 işletme katılmıştır. Bu işletmelerin %85'i erkek ve %15'i kadın katılımcılardan oluşan, yaş değişkeninde çoğunluk 30-59 yaş aralığında olduğu, %62'si lisans ve üzerinde eğitim düzeyine sahiptir. Şirket ünvanına göre işletmeler %46'si A.Ş

ve %54'si Ltd. Şti. yapısına sahiptir. Personel sayısında ağırlık 50-500 personel çalıştıranların olduğu, faaliyet yılına göre ise işletmelerin %67'si 10 yılın üzerinde faaliyet yılına sahip olduğu saptanmıştır. Bu yönüyle araştırmaya katılan işletmelerin genel olarak köklü işletmeler olduğunu söylemek mümkündür.

3. Anketi dolduran yöneticilerin iç kontrol birimi içindeki pozisyonları; Yönetim Kurulu Başkanı/Üyesi (20 kişi), Genel Müdür/Genel Müdür Yardımcısı (19 kişi), İç Denetçi/Denetim Komitesi Üyesi (8 kişi), Müdürler (26 kişi), Muhasebe Sorumlusu(30 kişi)'dir.

4. Yönetici kadrolarında ve iç kontrol birimlerinde kadınların daha az olmasının nedeni olarak iş yoğunluğunun fazla olması ve geleneksel anlayışlarda denetim ve kontrol gibi otorite gerektiren alanlar erkeklere daha uygun görüldüğünden dolayı olduğu söylenebilir. Kadınlar daha çok destekleyici rollerde değerlendirilmiştir.

5. Araştırmamızda yer alan üretim işletmelerinin % 46'sı iç kontrol sistemine sahipken % 54'ü iç kontrol sistemine mevcut değildir.

6. İç kontrol birimi bulunmayan firmalar, en büyük nedenleri olarak şunları belirtmişlerdir:

-İç kontrol hizmetlerinin muhasebe ve finans gibi birimler tarafından yapılması,

-İç kontrol birimi oluşturulması konusunda yasal bir zorunluluk olmaması,

-İç kontrolün şirket dışından SMMM ve YMM'ler tarafından yapılıyor olması,

-İç kontrole ihtiyaç duyulmamış olmasıdır.

7. Genel İç Kontrol Sistemi Algısı

i.Katılımcıların yarısından fazlası (%66) firmalarından iç kontrol sisteminin varlığına ve işleyişin yönetici ve personel tarafından sahiplenip ve desteklendiğine (%65) katıldıkları tespit edilmiştir. Ek olarak, iç kontrol sistemlerinin değişen şartlara uyum sağlayabilecek esnek yapıda olduğuna desteklendiğine (%65) katıldıkları tespit edilmiştir. Buna göre, söz konusu iç kontrol sistemlerinin etkinliğini artırmak ve önemini daha çok arttırmak için ilgililer tarafından işletmelere farkındalık kazandıracak çalışmaların etkili bir şekilde aktarılması gerekmektedir.

ii. Katılımcıların yarısından fazlası (%61) firmaların İKS'nin etkin biçimde işleyip işlemediği ile ilgili düzenlenen eğitimler, planlama oturumları ve toplantılara katıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, yöneticilerin verilen eğitimlere gösterdikleri ihtimamı göstermektedir. Geriye kalan kesimin ise bu eğitimlere, planlama oturumlarına ve toplantılara gereken dikkati göstermeleri gerekmektedir.

iii. Katılımcıların %65'i firmalarının iç ve dış denetim sonucunda alınması gereken önlemlerin belirlendiği eylem planlarını hazırlanıp uygulanmakta ve takibi yapıldığı görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre geriye kalan kesimin ise iç kontrol sisteminin önemini tam anlamıyla kavrayamadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak genel iç kontrol sistemi anketinin ortalamasına ($\bar{X}$=3,59) göre araştırmaya katılan işletmelerin genel iç kontrol algıları yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

8. COSO İç Kontrol Model Bileşenleri Algısı

i. Katılımcıların yarısından fazlası (%66) işlerin nasıl yapılacağını belirleyen yazılı etik kurallar bulunduğunu, yeterli geldiğine ve çalışanların (%75) dürüstlük ve etik değerlere bağlı kaldıklarını ve mesleki ilişkilerinde bu doğrultuda çalışıp açık sözlü olduklarını savunmuşlardır.

ii. Katılımcıların (%57) görev, yetki ve sorumluluk alanlarının yazılı olduğuna katıldığı tespit edilmiştir. Buna göre, yazılı hale getirilmesi çalışanlar açısından önem arz etmektedir. Çalışanlar tarafından görev, yetki ve sorumlulukların yazılı olmaması; yetki karmaşası, hesap verilebilirliğin zayıflaması, iş akışının bozulması, performans ölçümünün zorlanması gibi negatif durumlara yol açmaktadır. Firmaların kurumsallaşması için yetki sorumluluk matrisinin oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak kontrol ortamı bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=3,64) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

i. Katılımcıların (%62) yönetimin tüm riskleri azaltmaya yönelik eylem ve kontrol faaliyetlerini uyguladığını belirtmişlerdir. Bu, yönetimin risklerin minimize edilmesi, işletmenin uzun vadeli varlığını sürdürebilmesini destekleyen adımlar attığı görülmektedir.

ii. Katılımcıların yarıdan fazlası (%58) hata ve hilelerin önlenmesine yönelik konulan kurallara uyulup uyulmadığının sürekli olarak değerlendirildiği görüşünün benimsendiği tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların hata ve hilelerin önlenmesine gösterdikleri hassasiyeti ve güvenilirliği göstermektedir. Kendi taraflarında ise vicdani rahatlık ve topluma gösterdikleri saygının göstergesidir.

Sonuç olarak risk değerlendirme bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=3,19) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının orta seviyede olduğu söylenebilir.

i.Katılımcıların yarıdan fazlası (%75) kıymetli evrakların güvenliğine ve bunlara yönelik erişimlerin yeterli düzeyde kontrol sağlamak için kontrollerin yapıldığını ve nakit, menkul değerler, taşınır ve taşınmaz mallar gibi varlıkların envanterinin periyodik olarak çıkarılıp kontrol edildiği ve her türlü maddi ve mali varlıkların sayımı, periyodik olarak yapılıp belge ve kayıtlarla kontrol edildiği görüşünün benimsendiği tespit edilmiştir. Bu, işletmelerdeki iç kontrol sisteminin yasal uyumunu güçlendirmeye, hile ve usulsüzlük risklerini azaltılmaya ve uzun vadeli kurumsal sürdürülebilirliğe katkı sunacağı söylenebilir.

ii.Katılımcıların yarıya yakınında (%44) malların sisteme giriş-çıkışı barkod ile yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre, iç kontrol sisteminin verimliliği, hızlı denetim ve raporlanmasında olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Diğer katılımcılar (%43) ise bu düzeni kurmayarak iç kontrol sisteminde yaşanabilecek hata ve hileler ile ilgili işletmelerin zarar görmesine neden olabileceği söylenebilir.

iii. Katılımcıların yarısından çoğu (%69) türlü maddi ve mali varlıkların sayımı, periyodik olarak yapılmakta, belge ve kayıtlarla kontrol edildiği görülmektedir. Buna göre, varlık kayıplarının önüne geçilerek hata ve hilelerin önlemesini sağlayacaktır.

iv. Katılımcıların yarısından çoğu (%69) bilgi güvenliğini sağlamak amacıyla bilgi işlem sisteminde şifreleme sistemi mevcut olduğu tespit edilmiştir. Böylece şirketin bilgi güvenliğini sağlaması iç kontrol sisteminin veri gizliliğine gösterdikleri hassasiyetlerini ve dikkatlerini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak kontrol faaliyetleri bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=3,47) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

i.Katılımcıların yarısından çoğu (%69) fiyatlandırma, indirim, sipariş kabulü, alım, üretim emri gibi güvenliği yüksek yetkilendirmelerde yetkili kişilerin sisteme

erişimlerine izin verildiği tespit edilmiştir. Bu durum iç kontrol mekanizmasının etkinliğini ve işlemlerin güvenilirliğini gerekli özeni gösterdiği söylenebilir.

Sonuç olarak bilgi işleme bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=3,53) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

i.Katılımcıların yarısından fazlası (%71) üst yönetimin gerçekleşen performansı düzenli olarak izlediğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan, katılımcıların çoğu (%73) gerçekleşen performansın hedeflenenden düşük olması durumunda üst yönetim gerekli tedbirleri aldığını belirtmişlerdir. Böylece katılımcıların büyük bir çoğunluğunun üst yöneticilerinin gerekli ihtimamı gösterdiği söylenebilir. Ayrıca üst yönetimin bu tutumu hedeflerle gerçekleşenler arasındaki sapmaları erken aşamada tespit etmeyi sağlar, gerekli düzeltici önlemleri zamanında alma imkânı sunar.

Sonuç olarak izleme faaliyetleri bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=3,74) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

9. Hata ve Hileyi Önleme Algısı

i.Katılımcıların (%33) çalışma saatlerinin yoğunluğunda hileye başvuracağını düşünen ve katılımcıların (%39) çalışanların finansal olarak zorlandığını fark ettiğinde hileye başvuracağını belirtmişlerdir. Bu durumda ilgili tarafların çalışanlara olan güvenlerinin sarsılabileceği söylenebilir. Çünkü ilgili taraf çalışanlarına güvenmektedir ve yaşanabilecek aksi durumun şirketin çok ciddi riskler ve olumsuz sonuçlar doğurabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak baskı bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=2,84) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının orta seviyede olduğu söylenebilir.

i.Katılımcıların yarısından fazlası (%66) işletmenin hata/hile kontrol mekanizması gibi denetimleri olmadığında personeller hata ve hile yapacağını ve benzer şekilde katılımcıların (%57) yaptırımların yetersiz olması hileye yol açacağını belirtmiştir. Diğer taraftan katılımcıların %24'ü ise tam tersi bir tutum takındıklarını belirtmeleri ile bu durumlarda çalışanlar herhangi bir koşula bağlı olmadan da hileye yönlenmeyeceklerini savundukları görülmüştür.

Sonuç olarak fırsat bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=3,54) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

i.Katılımcıların yarısından çoğu (%63) personeller aceleyle bir işlem yapmaya çalıştıklarında, daha çok hata ve hile yapacaklarını savunmuşlardır. Bu durum personellerin art niyetinden ziyade dikkatsizliklerinin ön planda olduğunu savunanlar, hata ve hilelerin çoğunlukla kasıttan değil, ihmal sonucu gerçekleştiği sonucuna varmışlardır. Ancak personellerin dikkatsizliğinden kaynaklı yapılan hataların sonucunda firmanın finansal kayıplara uğrayacağı ve iç kontrol zafiyetine yol açabileceği görülmektedir.

Sonuç olarak rasyonelleşme bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=2,68) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının orta seviyede olduğu söylenebilir.

i. Katılımcıların yarısından fazlası (%51) personeller hile yaptıklarında bunu yapmak için bir plan geliştirdiğini ve benzer şekilde katılımcıların %62'si yönetimde boşluklar olduğunu bildiklerinde hile yapacaklarını belirtmişlerdir. Buna göre, işletme bu personeller ile devam ettiği takdirde kurumsal itibarın zedelenmesine ve uzun vadede faaliyetlerin sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesine neden olacaktır. Diğer taraftan katılımcıların az bir kısmı (%18) ise tam tersi bir tutum takındıklarını belirtmeleri ile bu durumda boşluklar olsa dahi etik ilkelere bağlı kaldıklarını ve mesleki ilişkilerinde hileye yönelmediklerini savunmuşlardır.

ii. Katılımcıların çoğu %66'sı personeller hata ve hile yaptıkları için suçluluk ya da pişmanlık duymazlarsa hile yapacakları tespit edilmiştir. Söz konusu eylemlerin tekrarlanma olasılığını artırarak işletmede sürekli bir hile riski ortamı oluşturur ve iç kontrol sisteminin zayıflamasına sebep olacaktır.

Sonuç olarak beceri bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=3,50) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

i. Katılımcıların yarısından fazlası (%53) personeller yasa ve yükümlülükleri ihlal etmeyi umursamadıklarında hata ve hile yapacakları tespit edilmiştir. Bu durum işletmede etik ve yasal standartların zayıfladığını ve dolayısıyla mali kayıpların artmasına neden olacağı söylenebilir.

Sonuç olarak kibir bileşeninin ortalamasına ($\bar{X}$=2,86) göre araştırmaya katılan işletmelerin algılarının orta seviyede olduğu söylenebilir.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde, insanoğlu varlığını sürdürdükçe hile ile karşılaşabileceğini ve hileyi tümüyle ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını ancak minimuma düşürmek için birçok yöntemin bir arada uygulanabilir olduğunu görmektedir. İşletmelerde iç kontrol sisteminin daha iyi anlaşılmasının sağlanması ve etkili bir iç kontrol sistemi için işin uzmanlarının oluşturduğu bir birim kurulmalı, iç kontrol sisteminin önemi ve gerekliliği tüm yöneticilere anlatılmalıdır. İç kontrol sistemlerini yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. İKS unsurları sadece yasal gerekliliklere uyum için değil, şirketin sürdürülebilirliğini sağlamak ve varlıklarını korumak için önem taşımaktadır. Bu anlamda İKS unsurlarının bir erken uyarı sistemi, önleyici faaliyetler ve kurumsallaşma olanağı olarak görülmesi gerekir. Hile eğitimleri devamlı olarak verilmeli, bunun için özel hile inceleme birimleri kurulmalıdır. Bu çalışmanın sonuçları yeni yapılacak birçok araştırma alanını aydınlatacaktır.

KAYNAKÇA

Abdullahi, R., & Mansor, N. (2015). Fraud Triangle Theory and Fraud Diamond Theory. Understanding the Convergent and Divergent For Future Research, *Finance and Management Sciences*, *5* (4), 38-45.

ACCA. (2005). Audit and Internal Review, Great Britain: FTC Foulks Lynch A Kaplan Professional Company.

Accafin. (2022). Accafin. https://www.accafin.com, (erişim tarihi:23.10.2022).

ACFE. (2012-2024). *Report to the Nations* .Association of Certified Fraud Examiners. Austin, USA.

ACFE. (2020). *Report to the Nations* .Association of Certified Fraud Examiners. Austin, USA.

ACFE. (2024). *Report to the Nations.*Association of Certified Fraud Examiners. Austin, USA.

Açık, S. (2012). Muhasebede Hata ve Hilelerin Vergi Hukuku Açısından İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16* (3), 351-366.

Adebisi, J., & Gbegi, D. (2013). Effect of Multiple Taxation on the Performance of Small and Medium Scale Business Enterprises. A Study of West African Ceremics Ajeokuta, Kogi State. *Mediterranean Journal of Social Sciences* (4), 323-334.

Akçakanat, Ö., (2011) *Devlet Muhasebe Sistemi İçinde Özel Bütçeli İdarelerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliği: Üniversitelere Yönelik Bir Araştırma,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Isparta.

Akdemir, Ç., (2010) *İşletmelerde Hile Riski ve Türk İşletmelerinde Hile Riskinin Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitisü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Denetimi Bilim Dalı,İstanbul.

Akdoğan, N., & Tenker, N. (2007). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Akışık, O. (2005). İç Kontrol Sistemi ve Bağımsız Denetim İçindeki Yeri. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (14), 89-102.

Akkılıç, C., (2015) *Muhasebe Hata ve Hilelerinin Meslek Etiği Açısından Değerlendirilmesi İle Örnek Bir Uygulama,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Akküçük, U. (2009). İş Etiğinde Sarbanes- Oxley (SOX) Yasası'nın Etkisi ve Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarında Yansımaları. *İş Ahlakı Dergisi, 3* (2), 7-17.

Aksoy, M. (2008). *Kamuda İç Kontrol& İç Denetim.* Ankara: Muhasebat Kontrolörleri Derneği Yayını.

Aksoy, T. (2007). *Basel II ve İç Kontrol.* Ankara: ASMMMO Yayınları.

Aksoy, T. (2005). Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler Bağlamında İç Kontrol ve İç Kontrol Gerekliliği: Analitik Bir İnceleme. *Mali Çözüm Dergisi* (72), 138-164.

Aktaş, M. A. (2019). www.alomaliye.com: http://www.alomaliye.com (erişim tarihi: 25.04.2023).

Akyel, R. (2010). Türkiye'de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi, 17* (1), 83-97.

Alagöz, A. (2008). İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Önemi ve Denetim Komiteleri ile İç Denetim Birimi İlişkisinin Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü. *Güncel İşletmecilik Konuları* (9526).

Albrecht, C., (2009) *International Fraud: A Management Perspective*. (Ph.D.) Dissertation Universitat Ramon Lull.

Albrecht, W. S. (2003). *Fraud Examination.* USA: Thomson South Western.

Albrecht, W., Albrecht, C., Albrecht, C., & Zimbelman, M. (2012). *Fraud examination. Mason, Ohio: SouthWestern Cengage Learning.* Mason, Ohio: South Western Cengage Learning.

Alleyne, P., & Howard, M. (2005). An Exploratory Study of Auditors' Responsibility for Fraud Detection in Barbados. *Managerial Auditing Journal, 20* (3), 284-303.

Alptekin, M., (2016) *Kurumsal Kaynak Planlamasının İşletmelerde Hata ve Hilelerin Önlenmesinde Kullanımının Etkisi ve Örnek Uygulama*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Alptürk, E. (2008). *Finans Muhasebe ve Vergi Boyutlarında İç Denetim Rehberi.* İstanbul: Maliye ve Hukuk Yayınları.

Alptürk, E. (2008). *Muhasebe Ve Vergi Boyutlarında İç Denetim Rehberi.* Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.

Altay, S., (2010) *Turizm İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin İncelenmesi ve Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Isparta.

Altuğ, O. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi.* İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Alvin, A. A., Randal, J. E., & Marks, S. B. (2012). *Auditing and Assurance Services an Integrated Approach.* Boston: Prentice Hall.

Andon, P., Free, C., & Scard, B. (2015). Pathways to Accountant Fraud: Australian Evidence and Analysis. *Accounting Research Journal* , 10–44.

Ankara Üniversitesi, (2014), *İç Kontrol Uyum Eylem Planı ve Yol Haritası.* Ankara: Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

Anuk, A., (2015) *Muhasebe Hata ve Hileleri ile Muhasebe Mesleğinde Etik, (*Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arens, A. A., Elder, R. J., & Beasley, M. S. (2006). *Auditing and Assurance Services An Integrated Approach.* New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Artati, A., & Noviyanti, S. (2020). Fraud Risk Assessment: Experimental Study On The Alternative Fraud Model And Auditor Risk Preferences. *Jurnal Reviu Akuntansi Dan Keuangan, 10* (1), 20-37.

Arzova, S. (2003). İşletmelerde Çalışanlar Tarafından Yapılan Hilelerin Kırmızı Bayraklar Yoluyla İzlenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (20), 118-126.

Ashish, K., Sakar, S., Biswas, B., & Das, S. (2017). *Auditing: Principles and Practices.* India: McGraw Hill Education (India) Private Limited.

Ataman, Ü., Hacırüstemoğlu, R., & Bozkurt, N. (2001). *Muhasebe Denetim Uygulamaları.* İstanbul: Alfa Yayınevi.

Australian National Audit Office (ANAO). (2007). A Framework for Effective Control. https://anao.gov.au/director/publications/betterpracguides.cfm

Aytekin, İ., (2017) *SMMM ve YMM Mesleklerinde Etik Algısı Ve Bunun Muhasebe Hata ve Hilelerine Etkisi: TRC 1 Bölgesi Analizi*, (Doktora Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Ayyayla, Ç., (2010) *Bağımsız Denetim Sürecinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliği ve Maden Sektöründeki Bir Firma Üzerinde Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muğla.

Azaltun, M. (1999). *Otel İşletmelerinde İç Kontrol.* Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Azam, M. R. (2008). Theory Application: Why People Commit Fraud. International Journal of Management. *Accounting and Economics* , 54-66.

Bakkal, H., & Kasımoğlu, A. (2012). İç Kontrol Sistemine Karşılaştırmalı Bir Bakış COSO ve COCO Modeli. *Mevzuat Dergisi, 15* (178), 1-14.

Baranowski, S.J., (2010) *Financial Restatement, CFO Option Compensation, And Material Internal Control Weaknesses: A Correlational Analysis*. University Of Phoenix. USA.

Baskıcı, Ç., (2012) *İç Kontrol Sisteminin Kurumsal Yönetim Anlayışındaki Yeri: İMKB Şirketlerinde Bir Uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (2013). *İç Kontrol El Kitabı.* Ankara.

Baydarol, O., (2007) *İç kontrol Sisteminin Etkinliğinin Muhasebe Denetimindeki Önemi ve Kontrol Riskinin Belirlenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bayraktar, A., (2007) *Türkiye'deki Muhasebe Hileleri Tarihi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Beasley, M. S., Carcello, J. V., & Hermanson, D. R. (1999). *Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies.* Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.

Bedir Erişti, S. D., (2013) Bilimsel Araştırma Yöntemleri, ed. A. A. Kurt, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (ss. 1–18). Anadolu Üniversitesi Yayını.

Bekçioğlu, S., Coşkun, A., & Gümüş, U. T. (2013). İşletmelerde Hile ve Yolsuzlukların Önlenmesinde Farklı Bir Yaklaşım: Adli Muhasebe. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (59), 1-16.

Benford, F. (1938). The Law of Anomalous Numbers. *Proceedings of the American Philosophical Society, 78* (4), 551-572.

Beretta, S., Bozzolan, S., & Michelon, G. (2015). Board Monitoring and Internal Control System Disclosure in Different Regulatory Environments. *Journal of Applied Accounting Research, 16* (1), 138-164.

Biegelman, M. T., & Bartow, J. T. (2006). *Executive Roadmap to Fraud Prevention and Internal Control.* New Jersey: John Wiley&Sons,Inc.

Boczko, T. (2007). *Corporate Accounting Information Systems.* United Kingdom: London: Prentice Hall.

Bozkurt, N. (2016). *İşletmelerin Kara Deliği Hile: Çalışan Hileleri.* İstanbul: Alfa Basım Yayınevi.

Bozkurt, N. (2009). *İşletmelerin Kara Deliği: Hile. Çalışan Hileleri.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Bozkurt, N. (1999). *Muhasebe Denetimi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Bozkurt, N. (2010). *Muhasebe Denetimi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Bozkurt, N. (2000).Mali Tablolarda İsletme Yönetimi Tarafından Yapılan Hileleri.*Muhasebe ve Finansman Dergisi,*12.

Bozkurt, N. (2000). İşletme Çalısanları Tarafından Yapılan Hileleri Doğuran Nedenler.*Yaklaşım Dergisi,* 92.

Buckhoff, T. A. (2001). Employee Fraud: Perpetrators and Their Motivations. *The CPA Journal, 71* (11), 72-73.

Bülbül, M. (2009). *Kamu İç Kontrol Sistemi ve Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum.* Ankara: Ümit Ofset.

Büyükçoban, A., (2011) *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda İç Kontrol Sistemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Byington, R., & Christensen, A. J. (2003). Don't Be a Victim of International Fraud. *The Journal of Corporate Accounting* , 38.

Cahan, S. F., & Sun, J. (2014). The Effect of Audit Experience on Audit Fees and Audit Quality. *Journal of Accounting, Auditing & Finance* , 78-100.

Can, A. (2014). *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi.* Ankara: PegemA Yayıncılık.

Can, N., (2014) *Hastane İşletmeciliğinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliği,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, İstanbul.

Cendrowski, H., Petro, L. W., & Martin, J. (2007). *The Handbook of Fraud Deterrence.* New Jersey: Wiley & Sons.

Chen, K., & Lee, R. M. (1992). *Schematic Evaluation of Internal Accounting Control Systems.* Netherlands: Erasmus University, Rotterdam.

Chorafas, D. N. (2001). *Implementing and Auditing the Internal Control System.* New York: Palgrave Macmillan.

Chris, J., Wang, C., & Yen, D. C. (2002). Chris, Jung & Chen Wang, & David C. Yen. Data Mining Techniques For Custo-mer Relationship Management. *Technology İn Sodety, 24* (3), 483-502.

Cieslewicz, J. K. (2012). The Fraud Model in International Contexts: A Call To Include Societallevel Influences in The Model. *Journal of Forensic & Investigative Accounting* , 214-254.

Coenen, T. L. (2008). *Essentials of Corporate Fraud.* New York, USA: John Wiley & Sons Inc.

Coenen, T. L. (2009). *Expert Fraud Investigation:A Step-By-Step Guide.* New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Colbert J. L. & Bowen P. L. (2005). A Comparison of Internal Controls: COBIT, SAC, COSO and SAS 55/78, ISACA.

Committee of Sponsoring Organizations, (2024). *Internal Control Integrated Framework*, https://www.coso.org/Pages/default.aspx (erişim Tarihi: 28.03.2024).

COSO Internal Control - Integrated Framework (https://www.coso.org/Pages/default.aspx, 28.03.2024).

Connelly, M. (2005). *Auditing for Internal Fraud,Common Inventory Schemes, Symptoms and Detection Methods.* USA: Chapter V.

Coşkun, R., Altunışık, R., & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı.* Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Cömert, N., & Uzun, A. K. (2007). *İşletmelerde İç Kontrol ve İç Denetim İlkeler, Yaklaşımlar, Örnek Olaylar.* İstanbul: Deloitte Academy Ders Notları.

CPA Australia Ltd, (2008). *Internal Controls For Small Business*. Australia, https://www.cpaaustralia.com.au//media/project/cpa/corporate/documents/tools-and-resources/business-management/internal-controls-for-smallbusiness.pdf?rev=7c04c9cac2b943fda3cf413afbf8ba2c, 24.12.2024 tarihinde edinildi

CPI. (2016-2024). *Corruption Perception Index.* Transparency International.

Cressey, D. (1973). *Other People's Money: a Study in the Social Psychology of Embezzlement.* New Jersey, Montclair: Patterson Smith Publishing.

Crowe, H. (2012b). *The Crook and the Crook Catcher: the Battle Against Fraud and Corruption.* IN Horwath: Crowe LLP.

Crowe, H. (2012a). *Violation of Trust: Fraud Risk in Not-for-Profit Organizations.* IN Horwath: Crowe LLP.

Crowe, H. (2011). *Why the Fraud Triangle is No Longer Enough.* IN Horwath: Crowe LLP.

Curtis, M. B., & Wu, F. H. (2000). The Components of a Comprehensive Framework of Internal Control. *CPA Journal, 70* (3), 64-66.

Çakırsoy, E., (2022) *Kamuda İç Kontrol Sisteminin Kullanılması: Büyükşehir Belediyeleri Örneği,* (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, Sakarya.

Çalış, Y. E., Keleş, E., & Engin, A. (2014). Hilenin Ortaya Çıkartılmasında Bilgi Teknolojilerinin Önemi ve Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (63), 93-108.

Çankaya, F., & Geregen, B. (2009). Hile Denetçiligi Meslegi ve Sertifikalı Hile Denetçiligi Mesleki Standartları ve Ahlak Kuralları. *Muhasebe ve Denetime Bakış* (28), 94.

Çatıkkaş, Ö. (2011). İşletmelerde Mali Tablo Hileleri. *Denetişim Dergisi* (8), 18-30.

Çelik, T., (2010) *Muhasebede Hata ve Hileler ile İlgili Muhasebe Meslek Mensupları Üzerinde Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Çiğdem, C., (2018) *İç Kontrol Sisteminin Kurumsal Yönetim Üzerindeki Etkileri: BIST Kurumsal Yöntem Endeksi Kapsamındaki Şirketlerde Uygulama*, (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Çözeli, G. (2008). Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları: Analitik Prosedürler. *Mali Ufuklar* , 23-35.

Dabbağoğlu, K. (2009). İç Kontrol Sistemi. *Journal of Qafgaz University* (26), 109- 115.

Dauten, P. M., Gammill, H. L., & Robinson, S. C. (1958). Our Concepts of Controlling Need Re-thinking. *Journal of Academy of Management, 1*, 42.

Delice, V., (2008) *5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda Öngörülen İç Kontrol Sistemi ve Örnek Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İzmir.

Demir, E., (2012) *Muhasebe Denetiminde İç Kontrol Sisteminin Yeri, Önemi ve Sivas İli Uygulaması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Sivas.

Demir. S., (2015) *Bağımsız Denetimde Hata ve Hilelerin Adli Muhasebe Açısından Değerlendirilmesi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demir, M., Ülker, Y., & Arslan, Ö. (2018). İç Kontrol, İç Denetim ve Bağımsız Denetim İlişkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (5), 82-104.

Demirel, A., (2007) *Bağımsız Denetimde İşletme İç Kontrol Yapısının İncelenmesi ve Bir Uygulama Örneği,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dil Derneği. (2003). Kontrol. In Türkçe Sözlük (2. baskı, 2. cilt, s. 777). Dil Derneği Yayınları.

DiNapoli, T. P. (2010). Red Flags for Fraud . *State of New York Office of the State Comptroller* . New York.

Dinçer, Ö., & Fidan, Y. (1996). *İşletme Yönetimine Giriş.* İstanbul: BETA Basın Yayım Dağıtım A.Ş.

Doğan, S., & Kayakıran, D. (2017). İşletmelerde Hile Denetiminin Önemi. *Muhasebe Finans Yazıları Dergisi* (108), 167-189.

Donegan, J., & Ganon, M. (2008). Strain, Differential Association, and Coercion: Insights from The Criminology Literature on Causes of Accountant's Misconduct. *Accounting and the Public Interest* , 1-20.

Donleavy, G. (2008). *An Introduction to Accounting Theory.* Australia: Bookboon Inc.

Dorminey, J. W., Fleming, A. S., Kranacher, M., & Riley, R. (2012). The Evolution of Fraud Theory. *Issues in Accounting Education, 27* (2), 555-579.

Doyle, J., Ge, W., & McVay, S. (2006). Determinants of Weaknesses In Internal Control Over Financial Reporting. *Journal of Accounting and Economics* , 193-223.

Doyrangöl, N. C. (2001). *Sermaye Piyasası Aracı Kurumlarında Etkili Bir İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim Fonksiyonu.* İstanbul: Lebib Yalkın Matbaası.

Doyrangöl, N. (2002). *Sermaye Piyasası Aracı Kurumlarında Etkili Bir İç Kontrol Sistemi ve Denetim Fonksiyonu.* İstanbul: LebibYalkın Matbaası.

Dönmez, A., & Bağışlar, H. (2017). Bankacılık Sektöründe Yaşanan Hile Olaylarına Yönelik Bir Araştırma. *International Journal of Academic Value Studies, 3* (16), 172.

Drew, J. M., & Drew, M. E. (2010). Identification of Ponzi Schemes: Can a Picture Tell a Thousand Frauds. *The Griffith L. Rev., 19* (1), 51-70.

Duman, Ö. (2008). *Muhasebe Denetimi ve Raporlama.* Ankara: TESMER Yayınları.

Durmuş, A. F., & Meriç, A. (2020). İç Kontrol Aracı Olarak Bilgi İfşası ve Dijital Çağda Dönüşümü. In A. Alagöz & S. Ç. Koçyiğit (Eds.), *Denetimde Seçme Konular 6* (217–241). Gazi Kitapevi.

Elhakan, N., (2017) *Hile Soruşturması ve Denetimin Yürütülmesi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Arel Üniversitesi* , Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe Ve Denetim Bilim Dalı, İstanbul.

Erdoğan, B., & Mengi, B. T. (2018). Hata ve Hilelerin Önelenmesine Yönelik Kontroller ve Sağlık Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4* (8), 85-106.

Erdoğan, B., (2017) *Türkiye'de Sağlık Sektöründe Meydana Gelebilecek Hata ve Hilelerin Önlenmesine Yönelik Kontroller ve Bir Uygulama,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.

Erdoğan, M., (2016) *Konaklama İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Değerlendirilmesi ve İşletme Performansı İlişkisi: Bir Uygulama,* (Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Antalya.

Erdoğan, S. (2009). *İç Kontrol Sistemi: Kamu İktisadi Teşebbüsleri İçin İç Kontrol Modeli Önerisi.* Ankara: DPT Uzmanlık Tezleri.

Erol, M. (2008). İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13* (1), 229-237.

Ersoy, M. (2019). *Katılım Bankalarında İç Kontrol.* İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Ertürk, A., (2010) *İşletmelerde Hata ve Hileyi Önlemede İç Kontrol Sisteminin Etkililiği ve Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Eryılmaz, C., & Suer, C. (2009). *Genel Muhasebe Problemleri.* Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Fiolleau, K., Libby, T., & Thorne, L. (2018). Dysfunctional Behavior in Organizations:Insights from the Management Control Literature. *Auditing: Journal of Practice & Theory, 37* (4), 117-141.

Free, C. (2015).Looking Through The Fraud Triangle: A Review and Call for New Directions. *Meditari Accountancy Research* (2), 175-196.

Friedrichsen, G. W., & Burchfield, R. W. (1993). Control. C. T. Onions içinde, *The Oxford Dictionary of English Etymology* (s. 211). USA: Oxford University Press.

FRMTR. (2024). Ekonomi, iktisat, işletme forumu. http://www.frmtr.com/ekonomi-iktisat-işletme (erişim tarihi: 20.04.2024)

Fuad, K., Lestari, A. B., & Handayani, R. T. (2020). Fraud Pentagon as a Measurement Tool for Detecting Financial Statements Fraud. *Advances in Economics, Business and Management Research* (115), 85-88.

Gee, S. (2015). *Fraud and Fraud Detection: A Data Analytich Approach.* Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Gelinas, U. J., & Oram, A. E. (1996). *Accounting Information System.* Ohio: South-Western College Publishing.

George, D., & Mallery, P. (2010). *SPSS for Windows Step-by-Step: A Simple Guide and Reference 17.0 update (10 b.).* Boston: Pearson.

Goel, S. (2010). *Cooking the Book a Study on Financial Statement Fraud.* USA: LAP Lambert Academic Publishing.

Goh, B. (2007). *Internal Control Failures and Corporate Governance Structures – A Post Sarbanes-Oxley Act (SOX) Analysis.* USA: Georgia Institute of Technology.

Golden, T. W., Skalak, S. L., Clayton, M. M., & Pill, J. S. (2011). *A Guide to Forensic Accounting Investigation.* New York: John Wiley & Sons.

Goldent, H. W., Skalak, S. L., & Clayton, M. M. (2006). *A Guide To Forensic Accounting Investigation.* Hoboken, New Jersey: John Wiley&Sons.

Gökoğlan, K. (2018). COBIT ve COSO İç Kontrol Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. *International Journal of Management and Administration, 2* (3), 66-80.

Gönen, S., (2007) *Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Organizasyonu ve İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Arttırılmasına Yönelik Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İzmir.

Gönen, S., (2020). İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesine Yönelik Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9* (3), 2062-2080.

Gülseren, H., (2020) *Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebede Hata ve Hile Algısı: Çanakkale İlinde Ampirik Bir Araştırma*, (Yüksek lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Günal, A., (2010) *Üretim İşletmelerinde İç Kontrol Sistemi ve Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Güney, S. (2008). *Aile İşletmlerinde Güncel Konu ve Sorunlar.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Güney, S., & Çınar, O. (2012). Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin (SMMM) Etik Algıları: Erzurum Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26* (2), 91-106.

Gürbüz, H. (1995). *Muhasebe Denetimi.* İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Güredin, E. (2000). *Denetim.* İstanbul: Beta Yayınları.

Güredin, E. (2007). *Denetim ve Güvence Hizmetleri.* İstanbul: Arıkan Yayınları.

Güredin, E. (2010). *Denetim ve Güvence Hizmetleri.* İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Gürer, H. (2012). Yönetim Kontrol Aracı Olarak Muhasebe. *18. Türkiye Muhasebe Kongresi (23-24 Eylül 2010) Bildirileri*, (Ed.: Türker, İ.) Ankara: Türmob Yay., 66-71.

Han, L. (2010). *The Internal Control Provisions Of Sarbanes-Oxley Act And Qualİty Of Interim Earnings.* USA: The University Of Texas At Arlington.

Haring, J., (2023) *Crash Course in Fraud: Academic Dishonesty Through The Lens of The Pentagon Theory of Fraud*, (Master of Arts), Indiana University of Pennsylvania, United States.

Hartmann, B., Marton, J., & Söderström, R. (2018). The Improbability of Fraud in Accounting for Derivatives: A Case Study on the Boundaries of Financial Reporting Compliance. *European Accounting Review,, 27* (5), 845-873.

Hatunoğlu, Z., Koca, N., & Kıllı, M. (2012). İç Kontrolün Muhasebe Sistemindeki Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü Üzerine Bir Alan Çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9* (20), 169-189.

Hayale, T. H., & Khadra, H. A. (2006). Evaluation of The Effectiveness of Control Systems in Computerized Accounting Information Systems: An Emprical Research Applied On Jordanian Banking Sector. *Journal of Accounting-Business & Management(JABM),13* (1), 39-68.

Hightower, R. (2009). *Internal Controls Policies and Procedures.* USA New Jersey: John Wiley & Sons Inc.

Hodgetts, R. M. (1999). *Yönetim, Teori, Süreç ve Uygulama.* (C. Çetin, & E. C. Mutlu, Çev.) İstanbul: Beta BasımYayın Dağıtım A.Ş.

Holtfreter, K. (2004). Fraud in Organization: An Examination Of Control Mechanism. *Journal of Financial Crime* , 88-95.

Homes, L. (2015). *Corruption: A Very Short Introduction.* New York: Oxford University Press.

Hubbard, L. D. (2003). Understanding Internal Controls: Auditors Who can Accurately Interpret COSO's Internal Control Framework Offer Great Value to Management, *Internal Auditor*, 60(5).

Huber, W. D., Mui, G., & Mailley, J. (2015). A Tale Of Two Triangles: Comparing The Fraud Triangle With Criminology's Crime Triangle. *Accounting Research Journal, 28* (1), 45-48.

Huber, W. (2017). Forensic Accounting, Fraud Theory, And The End Of The Fraud Triangle. *Journal of Theoretical Accounting Research, 12* (2), 28-49.

Hughes, P. (2004). Why Internal Auditors Audit, *The CPA Journal*, 74(2), 6-9.

Hylas, R. E., & Ashton, R. H. (1982). Audit Detection of Financial Statements Errors. *The Accounting Review, 62* (4), 751-765.

IFAC. (2014). Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements (Cilt I). USA: International Federation of Accountants.

INTOSAI Denetim Standartları/Çeviri , www.sayistay.gov.tr, (03.03.2024).

Ionescu C., ve Ionescu C., "Frauds and Errors in the Audit of Financial Statements", *Procedia of Economics and Business Administration*, 2016, ss.177.

Irmak, R., Kurnaz, G., Çağlayan, B., & Bal, B. (2002). *Muhasebenin Genel Esasları Muhasebe Hata ve Hileleri ile Bunların Tespit Yöntemleri.* Ankara: Şafak Matbaacılık.

İbiş, C., & Çatıkkaş, Ö. (2012). İşletmelerde İç Kontrol Sistemine Genel Bir Bakış. *Sayıştay Dergisi* (85), 95-121.

İDKK, Kamu İç Denetim Rehberi. İç Denetim Koordinasyon Kurulu (http://www.idkk.gov.tr/Sayfalar/Mevzuat/Ucuncul%20Duzey%20Mevzuat/KamuIcDenetimRehberi.aspx) (erişim tarihi: 10.05.2024)

Jun, J. (2012). *Internal Control Weaknesses, Corporate Governance And The Informatıveness Of Earnings.* Japan: The Hong Kong Polytechnıc University.

Kaminski, K. A., Wetzel, T. S., & Guan, L. (2004). Can Financial Ratios Detect Fraudulent Financial Reporting? *Managerial Auditing Journal, 19* (1), 15-28.

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2013). *Bağımsız Denetim Standardı 330 (BDS 330): Bağımsız Denetçinin Değerlendirilmiş Risklere Karşı Yapacağı İşler*.

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2013). *Türkiye Muhasebe Standardı 8: Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerindeki Değişiklikler ve Hatalar*. Resmî Gazete, 13/6/2013 tarih ve 28676 sayılı. https://www.kgk.gov.tr

Kanca, S., (2020) *İç Kontrol Sistemi İle Kurumsal Yönetim İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi,* (Doktora Tezi), Avrasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalı, Trabzon.

Kandemir, C., & Kandemir, Ş. (2012). Muhasebe Hilelerinin Önlenmesinde ve Ortaya. *Mali Çözüm Dergisi* (113), 39-78.

Kara, S., (2011) *İç Denetimde Risk Yönetimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Manisa.

Karacan, S., & Uygun, R. (2012). *Denetim ve Raporlama.* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Karakoç, Y. (2015). Vergi Gelirlerinin Kamu Giderlerinin Karşılığı Olması İlkesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 21* (2), 413-456.

Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi (18. b.).* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kassem, R., & Higson, A. (2012). The New Fraud Triangle Model. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences, 3* (3), 191-195.

Kaval, H. (2008). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/ IAS) Uygulama Örnekleri ile Muhasebe Denetimi.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Kaval, H. (2005). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Uygulama Örnekleri ile Muhasebe Denetimi.* Ankara: Gazi Kitapevi.

Kaya, E., (2018) *Üretim İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Belirlenmesi. Kocaeli İli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Bozok Üniversitesi, Yozgat.

Kayıkçıoğlu, S., (2017) *Şirketlerin İç Denetim Birimlerinde Hile Denetimi ve Bir Uygulama,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe ve Denetim Bilim Dalı, İstanbul.

Kaymak, C., (1996) *Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerin Muhasebe ve Muhasebe Denetimi Yönünden Değerlendirilmesi,* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Kennedy, J. P. (2018). Asset Misappropriation in Small Businesses. *Journal of Financial Crime, 25* (2), 369-383.

Kenyon, W., & Tilton, P. D. (2006). Potential Red Flags and Fraud Detection Techniques. S. L. Thomas W. Golden içinde, *A Guide to Forensic Accounting Investigation* (s. 231-269). New Jersey: John Wıley & Sons.

Kepekçi, C. (2004). *Bağımsız Denetim.* İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Kepekçi, C. (1994). *İç Kontrol Sistemi.* Ankara: Siyasal Kitapevi.

Kermit, D. L., & William, W. P. (1986). *Financial Accounting.* USA: Irwing Publishing.

Keskin, İ., (2014) *Üretim İşletmelerinde İç Kontrol Sistemi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma: Antakya Örneği,* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Hatay.

Keskin, S., (2014) *Muhasebe Hata ve Hileleri Karşısında Etik Tutumlar: Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Kılınç, K., (2010) *Kamu Kuruluşlarında İç Kontrol Sistemi Uygulamasını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kırıkkale.

Kıllı, M., & Kutlu, H. (2021). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Hata ve Hileleri Hakkında Algı ve Tutumlarının İncelenmesi: Osmaniye İlinde Bir Araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5* (1), 1-16.

Kırteke, N., (2019) *Kamu Kurumlarında İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim: Hazine Ve Maliye Bakanlığı'nda İç Kontrol Sistemi Etkinliğinin Araştırılması,* (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalı, Konya.

Kısacık, H., (2013) *Denetimde Hata ve Hileler: Çorum Sahasında Bir Araştırma,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Kim, H. Y. (2013). Statistical Notes For Clinical Researchers: Assessing Normal Distribution (2) Using Skewness and Kurtosis. *Restorative Dentistry & Endodontics, 38* (1), 52-54.

Kinney, W. R. (2000). *Information Ouality Assurance and Internal Control For Management Decision Making.* USA: McGraw-Hill/Irwin.

Kirik, Z., (2007) *Muhasebe Hata ve Hileleri ile Muhasebe Mesleğinde Etik: Afyonkarahisar'da Muhasebeciler Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kızılboğa, R., & Özşahin, F. (2013). Etkin Bir İç Kontrol Sisteminin İç Denetim Faaliyetine ve İç Denetçilere Katkısı. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 6* (2), 220-236.

Koontz, H., & O'Donnell, C. (1959). *Principles of Management.* New York: McGraw-Hill.

Köse, E., & Bekci, İ. (2017). 1992-2013 COSO Modeli: İç Kontrol-Entegre Çerçevesi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, 2* (7), 12-23.

Köse, E., & Özdemir, M. (2019). Muhasebe Denetiminde Benford Kanunu ve Ölçekten Bağımsızlık Yönteminin Test Edilmesi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3* (3), 1.

Krambia-Kapardis, M. (2002). A Fraud Detection Model: A Must For Auditors. *Journal of Financial Regulation and Compliance* , 266-278.

Kramer, B. (2015). Trust, But Verify: Fraud ın Small Businesses. *Journal of Small Business and Enterprise Development, 22* (1), 4-20.

Kranacher, M., Riley, R. A., & Wells, J. T. (2011). *Forensic Accounting and Fraud Examination.* USA: John Wiley.

Kranacher, M.-J., Riley, R., & Wells, J. T. (2010). *Forensic Accounting and Fraud Examination.* USA: Jhon Wiley.

Kurnaz, E., (2013) *İç Kontrol Sistemi ve Türkiye'deki Factoring Şirketlerinin İç Kontrol Sistemlerinde Etkinlik Araştırması,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kurnaz, N., & Çetinoğlu, T. (2010). *İç Denetim Güncel Yaklaşımlar.* İzmit: Umuttepe Yayınları.

Küçük, İ., (2008) *Finansal Raporlamada Hile-Manipülasyonlar ve Önlenmesi,* (Doktora Tezi),Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, İstanbul.

Küçüksavaş, N. (2006). *Genel Muhasebe İlke ve Uygulamaları (9 b.).* İstanbul: Beta Yayınları.

Lakis, V., & Giriunas, L. (2012).The Concept of Internal Control System: Theoretical Aspect. *ISSN 1392- 1258 Ekonomika, 91* (2), 142-152.

Lister, L. M. (2007). A Practical Approach to Fraud Risk. *Internal Auditor, 64* (6), 1-30.

Lokanan, M. E. (2015). Challenges to the Fraud Triangle: Questions on Its Usefulness. *Accounting Forum* (39), 201-224.

Machado, M., & Gartner, I. (2018). The Cressey Hypothesis (1953) And an İnvestigation Into The Occurrence of Corporate Fraud: An Empirical Analysis Conducted in Brazilian Banking Institutions. *Revista Contabilidade & Finanças* (29), 60-81.

Mackevicius, J., & Giriunas, L. (2013). Transformational Research of the Fraud Triangle. *Ekonomika - Vilniaus Universitetas, 92* (4), 150-163.

Madendere, A. M. (Çeviri/Derleme). (2005, Ekim). *Kurumsal risk yönetiminde iç denetimin rolü*. www.tide.org.tr

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, (2006), *Kamu İç Kontrol Rehberi,*Ankara.

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, (2006). *Üst Yöneticiler İçin İç Kontrol ve İç Denetim Rehberi.* Ankara.

Marathamuthu, M., Muthaiyah, S., Raman, M., & Benjamin, S. (2014). Risk Assessment Framework for Improved Internal Control. *InVulnerability, Uncertainty, and Risk* (2685–2694). Liverpool: ASCE.

Marshall, A. G., Steven, M. C., & Edmund, J. B. (2004). Internal Control Components: Did COSO Get It Right? *The CPA Journal, 74* (1), 8.

Marshall, E. D. (1945). *The Executive in Action.* New York: Harper&Bros.

Mary, B. C., & Frederick, H. W. (2000). The Components of a Comprehensive Framework of Internal Control. *The CPA Journal, 70* (3), 64.

May, O. (2016). *Fighting Fraud and Corruption in the Humanitarian and Global Development Sector.* Routledge.

McMahon, R., Pence, D., Bressler, L., & Bressler, M. (2016). New Tactics in Fighting Financial Crimes: Moving Beyond The Fraud Triangle. *Journal of Legal, Ethical & Regulatory Issues, 19* (1), 16-25.

Minter, F. C. (2002). Do You Remember COSO? *Strategic Finance Magazine, 83* (8), 8.

Moeller, R. R. (2004). *Sarbanes-Oxley and The New Internal Auditing Rules.* USA: Wiley.

Mohamed N., Zakaria N. B., Nazip N. S. B. M., & Muhamad N. F. (2021). The Influencing Factors of Employee Fraud in Malaysia Financial Institution: The Application of the Fraud Pentagon Theory. *Academy of Strategic Management Journal, 20* (6), 1-12.

Murdock, H. (2008). The Three Dimensionf of Fraud. *Internal Auditor, 65* (4), .

Murphy, P., & Dacin, M. T. (2011). Psychological Pathways to Fraud: Understanding and Preventing Fraud in Organizations. *Journal of Business Ethics* (101), 610.

National Council of Social Service (2009). *Guide On Internal Controls For Charities In Singapore*. England.

Negurita, O., & Ionescu, I. (2016). Risk Factors For Bank Fraud Arising As A Consequence of Misstatements Resulting from Misappropriation of Assets. *Economics,Management & Financial Markets* , 330-337.

Newcomb, S. (1881). Note on the Frequency of Use of the Different Digits in Natural Numbers. *American Journal of Mathematics, 4* (1), 39-40.

Nikomborirak, D., Tangkitvanich, S. 1999. Corporate Governance in Asia: A Comparative Perspective, http://www.thaigovernance.org/thaicg/research/ nikomboriak1.pdf (11.01.2023).

Okay, S. (2011). *Muhasebe Hata ve Hilelerinin Meslek Etiği Açısından İrdelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Karaman.

Olatunji, O. C. (2009). Impact of Internal Control System in Banking Sector in Nigeria. *Pakistan Journal of Social Sciences, 6* (4), 181-189.

O'Regan, D. (2004). *Auditor's Dictionary: Terms, Concepts, Processes and Regulations.* New York, United States: John Wiley & Sons.

Önder, F. (2008). *Türk Hukukunda İç Denetim ve Uluslararası Standartlara Uyumu.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Önder, Ö., & Türkoğlu, İ. (2012). Denetim Anlayışının Değişimi: Yeni Sayıştay Kanunu Üzerine Değerlendirmeler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 8* (17), 197- 214.

Özçelik, H., Aracı, Ö.N., & Keskin, S. (2017). Muhasebe Hata ve Hileleri: Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4* (29), 197-214.

Özçetin, N., (2017) *Süt Üretim İşletmelerinde Risk Yönetimi ve İç Kontrol: Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe Bilim Dalı, Kayseri.

Öztoprak, Y., (2017) *Denetimde Hata ve Hile, Önleme ve Tespit Yöntemleri ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Hata ve Hileler ile İlgili Bilinç ve Tutumları,*(Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Pamukçu, A., (2000) *Muhasebedeki Hata ve Hilelerin Raporlama İlkeleri Yönünden Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, İstanbul.

Pamungkas, I. D., & Utomo, S. D. (2018). Fraudulent Financial Reporting: An Application of Fraud Pentagon Theory to Association of Southeast Asian Nations Corporate Governance Scorecard. *Journal of Advanced Research in Law and Economics, 9* (5), 1729.

Pehlivan, D. (2011). *Hile Denetimi Metodoloji ve Raporlama, Vaka İncelemeleri.* İstanbul: Beta Yayıncılık.

Pehlivanlı, D. (2010). *Modern İç Denetim Güncel İç Denetim Uygulamaları.* İstanbul: Beta Basım.

Perols, J. (2011). Financial Statement Fraud Detection: An Analysis of Statistical and Machine Learning Algorithms. *Auditing: A Journal of Practice & Theory, 30* (2), 19-50.

Perry, W. E., & Warner, H. '. (2005). A Quantitative Assessment of Internal Controls. *Internal Auditor, 62* (2), 52-53.

Petraşcu, D., & Tieanu, A. (2014). The Role of Internal Audit in Fraud Prevention and Detection. *Procedia Economics and Finance, 14*, 489-497.

Ratcliffe, T., & Landes, C. E. (2009). *Understanding Internal Control and Internal Control Services.* New York: American Institute of Certified Public Accountants.

Reding, K. F., Sobel, P. J., & Anderson, U. L. (2009). *Internal Auditing: Asssurance&Consulting Services.* USA: The IIA Research Foundation.

Resmî Gazete. (2013, Aralık 24). *Bağımsız Denetim Standardı 330 (BDS 330): Bağımsız Denetçinin Değerlendirilmiş Risklere Karşı Yapacağı İşler* (Sayı: 28861).https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS_330.pdf

Resmî Gazete. (2017, Aralık 13). *Bağımsız Denetim Standardı 315 (BDS 315): İşletme Ve Çevresini Tanımak Suretiyle "Önemli Yanlışlık" Risklerinin Belirlenmesi Ve Değerlendirilmesi* (Sayı: 30269). https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/bdsyeni25.12.2017/BDS%20315-Site.pdf

Rezaee, Z. (2002). *Financial Statement Fraud*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Rezaee, Z., & Riley, R. (2010). *Fınancıal Statement Fraud: Prevention and Detection.* New York: John Wiley & Sons, Inc.

Root, S. J. (1998). *Beyond COSO:Internal Control to Enhance Corporate.* New York: Jhon Wiley&Sons Inc.

Ross, I. (2015). Exposing Fraud: Skills, Process and Practicalities. New York:*John Wiley & Sons* .

Sakarya, Ş., & Özmen, H. (2008). Türkiye'de Kurumsal Yönetim Sürecinin Gelişimi ve Balıkesir'deki İşletmeler Tarafından Algılanması Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış* , 111.

Saltık, N. (2007). *İç Kontrol Standartları.* Ankara: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü İç Kontrol Merkezi Uyumlaştırma Dairesi.

Sarı, A., (2013) *İşletmelerde Kurumsal Yönetim Açısından İç Kontrol ve İç Denetimin Önemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Sarı, D., (2020) *Üretim İşletmelerinde İç Kontrol Sistemi İle İş Yükü Fazlalığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Samsun Organize Sanayi Bölgesi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sayıştay Tanıtım Kitapçığı, Bölüm 7,www.sayistay.gov.tr , (25.11.2021).

Schilit, H. M. (1994). Can We Eliminate Fraud And Other Financial Shenanigans? *Usa Today Magazine, 123*, 120.

Schuchter, A., & Levi, M. (2019). Beyond the Fraud Triangle: Swiss and Austrian Elite Fraudsters. *Accounting Forum, 39* (3), 176–187.

Schwartz, R. (2010). Fraud Investigation. *Risk Management, 57* (3), 37.

Sermaye Piyasası Kurulu, Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ, Seri: XI, No: 25, 15.11.2003 Resmî Gazete (Sayı: 25290).

Sermaye Piyasası Kurulu, Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliği, Seri: X, No: 22. *Altıncı Kısım, Birinci Bölüm, Madde 4/11-12*, 31.12.2002, Resmî Gazete, (Sayı: 24980).

Selimoğlu, S. K., & Uzay, Ş. (2011). *Muhasebe Denetimi.* Ankara: Gazi Kitapevi.

Seviğ, V. (2017). Kayıtlarda Hesap ve Muhasebe Hileleri. *Dünya Gazetesi*. https://www.dunya.com

Sevilengül, O. (2005). *Tek Düzen Muhasebe Sistemi İle Uyumlu Genel Muhasebe.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Silverman, S. B., Johnson, R. E., McConnell, N., & Carr, A. (2012). Arrogance: A formula For Leadership Failure. *The Industrial-Organizational Psychologist* , 21-28.

Singleton, T. W., & Singleton, A. J. (2006). *Fraud Auditing and Forensic Accounting.* New York, USA: John Wiley&Sons, Inc.

Singleton, T. W., & Singleton, A. J. (2010). *Fraud Auditing and Forensic Accounting.* New Jersey: John Wiley &Sons Inc.

Stephens, N. M. (2008). *Corporate Governance Qualıty and Internal Control Reporting Under Sox Section 302.* USA: The University of Arizona.

Steven, L., Golden, T., Clayton, M., & Pill, J. (2011). *A Guide To Forensic Accounting Investigation.* New Jersey: John Wiley&Sons Inc.

Sujeewa, G., Yajid, M., Khatibi, A., & Azam, S. (2020). The Relevance of Fraud Diamond Theory in Determining Employee Frauds in Public Sector Entities in Sri Lanka. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 15-25.

Sutaryo, S., & Muhtar, M. (2018). Corruption in Indonesian Local Government: Study on Triangle. *International Journal of Business and Society, 19* (2), 536–552.

Swinkels, W., (2012) *Exploration of A Theory of Internal Audit*. (Akademik Tez), Amsterdam Üniversitesi Ekonomi ve İşletme Fakültesi, Hollanda.

Şahin, Ü. (2008). Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda İç Denetim Sistemi. *KMU İİBF Dergisi* (15), 289-302.

Şengür, E. D. (2016). Fraud Investıgatıon by External Audıtors in Turkey: 2010-2015. *International Journal of Social Science and Business, 1* (2), 19-30.

Şimşek, A. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics (6. b.).* Boston: Pearson Education Limited.

Tanç, A., (2004) *Muhasebede Yapılan Yolsuzluklar ve Hileli Finansal Raporlama,* (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , İşletme Ana Bilim Dalı, Kayseri.

Tarhan Mengi, B. (2013). İşletme İçi Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında ve Sorgulanmasında Bir Araç Olarak Beden Dili. *Mali Çözüm Dergisi, 23* (117), 41-56.

Taşkıran, N. (1995). Kaçakçılık Suçunun Tarifi. *Vergi Sorunları Dergisi* (83), 27-29.

Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, (3. Baskı).* İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Terzi, S. (2012). Hile ve Usulsüzlüklerin Tespitinde Veri Madenciliğinin Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (54), 51-64.

Tez, B., (2020) *Bağımsız Denetim ve İç Kontrol Sisteminin Etkileşimi: Sektörel Analiz*, (Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı, Bursa.

Terzi, S. (2012). *Hileli Finansal Raporlama Önleme ve Tespit.* İstanbul: Beta.

The Institute of Internal Auditors. (2005) .Putting COSO's Theory into Practice. Tone at the Top, (25).

Thomas, J. (2009). *Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği'nde İç Kontrol,* http://kontrol.bumko.gov.tr/Eklenti/4146,jtopeningceremonytrpdf.pdf (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

Toroslu, M. V. (2014). *Türk Ticaret Kanunu Kapsamında İç Kontrol ve İç Denetim.* İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Toroslu, M. V. (2012). *Yeni Türk Ticaret Kanunu Kapsamında Finansal Tablolar Denetimi.* İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu. (2005). Kontrol. In Türkçe Sözlük (10. baskı, s. 1211). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. Hata. In Türkçe Sözlük., https://sozluk.gov.tr, https://sozluk.gov.tr (erişim tarihi, 10.08.2024).

Türk Dil Kurumu. Hile. In Türkçe Sözlük., https://sozluk.gov.tr, https://sozluk.gov.tr (erişim tarihi, 10.08.2024).

Türk Dil Kurumu. Yolsuzluk. In Türkçe Sözlük., https://sozluk.gov.tr, https://sozluk.gov.tr (erişim tarihi, 10.08.2024).

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete. (2003). 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. 24.12.2003 tarihinde, Resmî Gazete, (25326).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2004). *Türk Ceza Kanunu (Kanun No: 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004)*. Resmî Gazete (Sayı: 25611), https://www.mevzuat.gov.tr/, (erişim tarihi, 10.08.2024).

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu. (2009). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/IAS) ile Uyumlu Türkiye Muhasebe Standartları (TMS)*. TMSK Yayınları.

Tritschler, J. (2013). *Audit Quality: Association Between Published Reporting Errors and Audit Firm Characteristics.* Innsbruck, Austria: Springer Science & Business Media.

Tuan, K. (2009). Bağımsız Dış Denetim Sürecinde İç Kontrol Sisteminin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 13* (2), 1-15.

Tüm, K., & Memiş, M. (2012). *İç Kontrol:Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme.* Adana: Karahan Kitabevi.

Udeh, I. A. (2012). *An Investigation of Internal Control Related Frauds and Auditor Litigation: Pre- and Post- Sarbanes-Oxley.* USA: Virginia Commonwealth University.

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu. (2008). *UMS 8: Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerindeki Değişiklikler ve Hatalar*. https://www.ifrs.org

Pearson University, (2006). *Pearson Education*. WordNet 2.0: http://www.infoplease.com/thesaurus/internal+control adresinden 04.09.2024 tarihinde alındı

Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi, (4.Baskı).* Ankara: Detay Yayıncılık.

Usul, H. (2013). *Bağımsız Denetim.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Uyar, S. (2010). UFRS Uygulamalarında İç Kontrol Sisteminin Etkisi ve Önemi. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2* (2), 37-60.

Uysal, T. U., & Kurt, G. (2017). Coso Kurumsal Risk Yönetimi Çerçevesi Güncelleme Projesinin Getirdiği Yenilikle. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (54), 19-34.

Uzay, Ş. (2003). İşletmelerde Denetimin Etkinliğini Sağlamada Denetim Komitesinin Rolü ve Türkiye‟de Uygulanabilirliği. *Muhasebe ve Denetime Bakış, 3* (8), 71-82.

Uzay, Ş. (1999). *İşletmelerde İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma.* Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 132.

Uzay, Ş., & Gönen, S. (2012). Yeni TTK ile Getirilen Yıllık Faaliyet Raporu Denetiminin Finansal Raporlama ile İlgili İç Kontrol Raporu Denetimi ile Benzerlikleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 14* (4), 43-63.

Verschoor C.C., (2002). Reflections on the Audit Committee's Role, *Internal Auditor,* 59(2).

Vona, L. W. (2008). *Fraud Risk Assessment.* New Jersey: John Wiley&Sons Inc.

Vona, W.L. (2012). *Fraud Risk Assessment: Building a Fraud Audit Program*, US: Wiley.

Walter, W. S. (1993). *The Concise Dictionary of English Etymology, "Control".* Denmark: Wordsmouth Editions Ltd.

Webster, R. (1925). *Fundamentals of Business Organization.* New York: Mcgraw-Hill.

Wells, J. T. (2004). *Corporate Fraud Handbook Prevention And Detection.* USA: John Wiley&Sons.

Wells, J. T. (2002). *Encyclopedia of Fraud.* Salem: Obsidian.

Wells, J. T. (2008). *Principles of Fraud Examination.* New Jersey: John Willey & Sons Inc.

West, S. G., Finch, J. F., & Curran, P. J. (1995). Structural Equation Models with Nonnormal Variables: Problems and Remedies. In R. H. Hoyle (Ed.), *Structural Equation Modeling: Concepts, Issues, and Applications*, Newbury Park (ABD), (56–75).

Whiting, D. G., Hansen, J. V., Mcdonald, J. B., Albrecht, C.,& Albrecht, W. S. (2012). Machine Learning Methods For Detecting Patterns Of Management Fraud. *Computational Intelligence, 28* (4), 505-527.

Wilkinson, J. W., & Cerullo, M. J. (1997). *Accounting Information System, Essential Concepts and Application.* New Jersey: John Wiley&Sons. Inc.

Wolfe, D., & Hermanson, D. (2004). The Fraud Diamond: Considering The Four Elements of Fraud. *CPA Journal* , 38-42.

Yağcı, S., (2006) *İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Yanik, R., & Samanci, T. (2013). Benford Kanunu ve Muhasebe Verilerinde Uygulanmasina Ait Kamu Sektöründe Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17), 335-348.

Yaşar, Y., Yalçın, Y., & diğerleri. (2014). *İç Kontrol El Rehberi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi. https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/48_00_00_39381.pdf, 24.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

Yendrawati, R., Aulia, H., & Prabo, H. (2019). Detecting The Likelihood of Fraudulent Financial Reporting: An Analysis of Fraud Diomand. *Asia-Pacific Management Accounting Journal* , 43-69.

Yılancı, M. (2006). *İç Denetim.* Ankara: Nobel Yayınları.

Yılancı, M. (2015). *İç Denetim ve İç Kontrol Değerleme Rehberi.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Yılancı, M. (2006). *İç Denetim/ Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İşletmesi Üzerine Bir Araştırma.* Ankara: Nobel.

Yıldırım, N., (2018) *Muhasebede Hata ve Hilelerin Önlenmesinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Önemi ve Kocaeli'nde Bağımsız Denetçiler Üzerinde Bir Araştırma,* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, G., (2019) *Hilenin Önlenmesi ve Tespitinde Büyük Veri Analitiğinin Kullanımı ve Türkiye'deki Çalışan Hileleri Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Muhasebe Finansman Bilim Dalı, İstanbul.

Yomchinda, N., (2012) *Essays on Internal Control Deficiency and Firm's Diversification,* University of Cincinnati, USA.

Yulistyawati, N. K., Suardikha, I. M., & Sudana, I. P. (2019). The Analysis Of The Factor That Causes Fraudulent Financial Reporting With Fraud Diamond. *Jurnal Akuntansi dan Auditing Indonesia, 23* (1), 1-10.

Yurt, O., (2019) Muhasebe Hilelerinin Uygulama Biçimleri ve Vergilendirme Üzerindeki Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi), Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe Ve Denetim Bilim Dalı, İstanbul.

Yurtsever, G. (2008). *Bankacılığımızda İç Kontrol.* İstanbul, Nisan: Türkiye Bankalar Birliği.

Yusof, M. K., Khair, A., & Simon, J. (2015). Fraudulent Financial Reporting: An Application of Fraud Models to Malaysian Public Listed Companies. *The Macrotheme Review, 4* (3), 126-145.

Yusof, N. A., & Lai, M. L. (2014). An Integrative Model in Predicting Corporate Tax Fraud. *Journal of Financial Crime, 21* (4), 424–432.

Zakaria, K., Nawawi, A., & Salin, A. (2016). Internal Controls and Fraud: Empirical Evidence from Oil and Gas Company. *Journal of Financial Crime* (23), 1154-1168.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu

213 sayılı Vergi Usul Kanunu

6362 Sayılı Sermaye Piyasası Kurulu Kanunu

EKLER

Ek 1: Anket Formu

Ek 2: Etik Kurul Onayı